

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
АСОЦІАЦІЯ ЕКОНОМІСТІВ ЗАКАРПАТТЯ

Мікловда В. П., Газуда Л. М.,
Дяченко Б. І., Лизанець О. В.

ПРИКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

РЕГІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ужгород
Видавництво ФОП Бреза А.Е.
2012

УДК 339.13:332.123(477.87)
ББК У9(4 Укр-4 Зак) 8
П-75

Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ „Ужгородський національний університет”
(протокол № 10 від 24 листопада 2011 р.)

Рецензенти:

М. А. Лендсл – член-кореспондент НААН України,
доктор економічних наук, професор
В. І. Ярема – доктор економічних наук, професор

П-75 Прикордонне співробітництво: регіональні трансформації і перспективи / В.П. Мікловда, Л.М. Газуда, Б.І. Дяченко, О.В. Лизанець – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. – 232 с.
ISBN 978-966-2668-09-4

Монографія присвячена дослідженню проблем прикордонного співробітництва, як одного з можливих напрямів розв'язання економічних питань та підвищення життєвого рівня населення прикордонних регіонів. Обґрунтовано теоретичні підходи до становлення і розвитку прикордонної співпраці в контексті трансформаційних процесів. Здійснено аналіз зовнішньоекономічних зв'язків за видами економічної діяльності в розрізі природно-економічних зон регіону. На основі узагальнення європейського досвіду та практики з державного управління соціально-економічними процесами визначено концептуальні засади розвитку прикордонного співробітництва. Розроблено стратегічні орієнтири оптимістичного, помірнього та песимістичного сценаріїв економічного розвитку регіону за показником валового регіонального продукту з урахуванням методології Інституту економічного прогнозування НАН України.

Для науковців, викладачів і студентів, спеціалістів економічного й міжнародного спрямування, працівників органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємців.

УДК 339.13:332.123(477.87)
ББК У9(4 Укр-4 Зак) 8

ISBN 978-966-2668-09-4

© В. П. Мікловда, Л. М. Газуда,
Б. І. Дяченко, О. В. Лизанець, 2012
© Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012

ПЕРЕДМОВА

Прикордонне співробітництво почало активно розвиватися у країнах Західної Європи з середини ХХ ст., де нині вже нагромаджено значний досвід здійснення співпраці, спрямованої на поглиблення взаємовідносин між територіальними громадами або органами сусідніх держав. В країнах Західної, Центрально-Східної Європи вже створено понад 150 прикордонних об'єднань у формі єврорегіонів, стабільно розвивається міжтериторіальна співпраця та міжрегіональні зв'язки. Україна також стає активним учасником європейських інтеграційних процесів, що передусім зумовлюється існуванням спільних кордонів з країнами-членами Європейського Союзу. У сучасних економічних та соціополітичних умовах найбільш ефективним шляхом вирішення спільних проблем розвитку та поглиблення взаємовигідних контактів між населенням сусідніх країн є прикордонне співробітництво. Саме воно **повинно стати одним з важливих інструментів просторового розвитку України, оскільки 15 регіонів держави межують із чотирма країнами Центрально-Східної Європи – Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією, а також трьома країнами СНД – Російською Федерацією, Молдовою і Білоруссю.**

Регіональна політика Європейського Союзу, наприкінці ХХ ст., перейшла до нової парадигми – від застосування механізмів ліквідації диспропорцій та зближення рівнів регіонального соціально-економічного й екологічного розвитку шляхом міжрегіонального перерозподілу ресурсів до мобілізації ресурсно-господарського потенціалу і застосування принципу субсидіарності. Цей підхід був використаний суміжними прикордонними регіо-

нами Європи, які налагодили взаємні контакти між державними регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, суб'єктами господарювання територій. Об'єднуючи зусилля для розв'язання спільних проблем, зазначені регіони перейшли від співробітництва за окремими транскордонними угодами до співробітництва в межах єврорегіонів. Національна наука вже зробила перші кроки щодо системних досліджень формування єврорегіонів і прикордонного співробітництва (ПКС). Порівняння вітчизняного розвитку ПКС із здобутками країн ЄС, Центральної та Східної Європи, Балтії і певною мірою СНД, з одного боку, та необхідність врахування рекомендацій Ради Європи щодо специфіки прикордонного співробітництва у регіональній політиці; пріоритетності фінансової підтримки міжнародних фінансових установ; розширення регіональної політики ЄС на західні прикордонні області України, з іншого, стали передумовами розробки теоретико-методичних засад транскордонного співробітництва.

У контексті реалізації курсу на розбудову єдиної Європи проблематика прикордонного співробітництва набуває особливого значення. Адже наявність „проблемних” територій, низький рівень розвитку яких відображає результати господарювання минулих періодів, гальмує процес вирівнювання соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, насамперед тих, що через своє геополітичне та гео економічне розташування віддалені від промислових центрів і потерпають від уповільнення свого загального соціально-економічного розвитку.

Нині найефективнішою формою прикордонного співробітництва є єврорегіони, як організаційний вид співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, в тому числі прикордонних регіонів, що мають спільний кордон, яке здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво і спрямоване на координацію взаємних зусиль, узгодження заходів у різних сферах життєдіяльності згідно з національним законодавством і нормами міжнародного права з метою розв'язання спільних проблем в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону.

Комплексному теоретично-практичному дослідженню питань прикордонного економічного співробітництва в умовах ринкової трансформації присвятили свої праці українські вчені – І. О. Бочан, Н. Б. Даниленко, Ю. Г. Козак, В. В. Козик, Д. Г. Лук'яненко, Ю. В. Макогон, Н. А. Мікула, І. Р. Михасюк, Л. А. Панкова, В. І. Чужиков та ін. Розроблення наукових основ забезпечення сталого розвитку України та її регіонів знайшло висвітлення в публікаціях вітчизняних науковців-дослідників, зокрема В. М. Геєця, М. А. Голубця, Л. С. Гринів, С. І. Дорогунцова, В. С. Кравціва. Дослідження питань прикордонних економічних зв'язків регіонів знайшло відображення у працях М. І. Долішнього, Б. І. Дяченка, М. А. Лендела, А. Г. Мазура, В. П. Мікловди, М. І. Пітюлича, С. В. Сембера, Д. М. Стеченка та ін.

Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок з цих питань, дослідженнями не охоплено всього спектру особливостей прикордонного співробітництва в Україні та її регіонах. Це стосується окреслення пріоритетів удосконалення форм прикордонних зв'язків та стратегічних орієнтирів прикордонного економічного співробітництва, передусім на регіональному рівні. Важливим при цьому є врахування підходів щодо фінансової підтримки та стимулювання розвитку гірських прикордонних територій, що, в першу чергу, проявляється в обсягах інвестицій в основний капітал, з метою подолання депресивності та забезпечення сталого розвитку регіону.

Концепція сталого розвитку базується на кількох важливих принципах. Предметом головної турботи і головним провідником цього розвитку є люди. Вони мають право на здоровий і продуктивний спосіб життя у злагоді з природою; право на розвиток повинно здійснюватись таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішнього і майбутніх поколінь у сфері використання навколишнього середовища; захист довкілля має становити невід'ємну частину сталого розвитку; заради досягнення останнього і більш високої якості життя для всіх людей необхідно скоротити або й ліквідувати нераціональні моделі виробництва та споживання.

Важливість сучасного розвитку прикордонного співробітництва України та її регіонів у Східних (Українських) Карпатах згід-

но з європейськими критеріями обумовлена низкою об'єктивних чинників, які вже впливають на розвиток прикордонних регіонів України, або ж визначатимуть їх майбутнє в коротко-строковій та середньостроковій перспективах, насамперед: зовнішньополітичною стратегією зближення України з ЄС, включенням прикордонного співробітництва у перелік пріоритетів Концепції державної регіональної політики, схваленої у травні 2001 р., увагою уряду України до питання активізації участі регіонів і громад у транскордонному співробітництві, формуванням нового зовнішнього кордону між Євросоюзом та Україною, можливістю скористатися досвідом прикордонної співпраці Угорщини та Польщі, які впродовж другої половини 90-х років ХХ ст. виконували функцію „зовнішніх регіонів” ЄС і отримали доступ до нових форм допомоги Євросоюзу.

Важливість наукової проблеми, недостатність її розроблення та складні завдання щодо удосконалення форм та визначення стратегічних орієнтирів прикордонного співробітництва на регіональному рівні є підставою проведення монографічного дослідження відповідно до розробленої теми.

Монографічне дослідження розраховане на широке коло спеціалістів, науковців, викладачів і студентів, працівників управлінських структур, які цікавляться питаннями транскордонного і прикордонного співробітництва, вивченням європейського досвіду прикордонних зв'язків, їх еволюційного становлення і розвитку. Практичне значення роботи полягає в можливості застосування запропонованих методичних підходів щодо розвитку прикордонного співробітництва регіону за провідними видами економічної діяльності, що сприятиме подальшому вдосконаленню форм прикордонних економічних зв'язків на перспективу, передусім з країнами-членами Євросоюзу. Окреслено стратегічні орієнтири оптимістичного, помірною та песимістичного сценаріїв економічного розвитку за показником валового регіонального продукту з урахуванням методології Інституту економічного прогнозування НАН України.

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

1.1. Європейський досвід прикордонних зв'язків: етапи та особливості співробітництва

У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі прикордонне співробітництво (ПКС) розглядається як один з можливих напрямів розв'язання економічних проблем та підвищення життєвого рівня населення прикордонних регіонів. При цьому головною метою прикордонного співробітництва є ліквідація негативних наслідків прикордонного розміщення територій, тобто їх віддаленості від головних економічних центрів країни з одночасним використанням тих можливостей, які відкриваються у зв'язку із близькістю території сусідньої країни. Така співпраця є істотним чинником поліпшення клімату взаємного порозуміння та розвитку економічних відносин. Вона є одним із важливих засобів ліквідації диспропорцій економічного і соціального розвитку по обидва боки кордону.

Прикордонне співробітництво є об'єктом посилення уваги у дослідженнях багатьох науковців. У цьому відношенні слід відзначити роботи представників Київського центру Інституту Схід-Захід [53, 52, 89, 99], які вивчають питання прикордонного співробітництва у діалектичній єдності з регіональною політикою прикордонних територій. Проте сьогодні у визначенні поняття „прикордонне співробітництво” немає одностайності, як не існує і єдиного підходу щодо оцінки реалізації ПКС регіонів. У Законі України „Про транскордонне співробітництво” під ним розуміються „...спільні дії, спрямовані на встановлення і погли-

блення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади та територіальними громадами різних держав у межах їхньої компетенції” [50].

В іншому науковому виданні стверджується, що „прикордонне співробітництво – це специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів міжнародної діяльності, що здійснюється на регіональному рівні, і яка, охоплюючи всі загальні їхні форми, відрізняється необхідністю та можливостями більш активнішого їх використання, а також низкою особливостей, а саме – наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним розв’язанням проблем екологічної безпеки, ширшим взаємним спілкуванням населення сусідніх держав та особистими зв’язками людей, значно вищим навантаженням на інфраструктуру” [110, с. 72, 73].

В „Економічній енциклопедії” стверджується, що „прикордонне співробітництво – система економічних відносин, що формуються і розвиваються в процесі функціонування спільного виробництва, поділу та спеціалізації праці, відтворення продуктивних сил і визначаються дією економічних законів, нормативно-правовою базою та соціально-економічним середовищем прикордонних регіонів... Прикордонне співробітництво – форма міжнародного співробітництва, що передбачає дві основні умови: 1) сусідні території; 2) регіональний або локальний характер співпраці. Поняття „прикордонне співробітництво” ширше від поняття „євро регіональне співробітництво”. Прикордонне співробітництво не потребує створення спільних структур по обидва боки кордону” [24, с. 673].

Прикордонне співробітництво європейських країн є добре налагодженим механізмом взаємодії їх місцевих органів влади та регіональних громад, що підкріплений відповідним законодавчим забезпеченням, добре скоординованими програмами регіонального розвитку та активною участю неурядових організацій. Проте діюча система ПКС пройшла тривалий шлях еволюції, поступово набуваючи рис сучасної моделі співпраці. Кожен із зазначених

елементів ПКС європейських країн заслуговує на пильну увагу, оскільки особливості їх розвитку доцільно вивчати з метою використання позитивного досвіду при розбудові прикордонного співробітництва нашої країни з країнами Європи [9, с. 19].

Поняття „транскордонне співробітництво” (*trans-border, trans-boundary, transfrontier, cross-border cooperation*) дослівно тлумачиться як „через кордонне співробітництво”, тобто означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або кількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод, або досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначеної внутрішнім законодавством... „Територіальні общини або власті” – означає общини, власті або органи, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави. Однак кожна Договірна Сторона під час підписання цієї Конвенції, або після цього у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи може визначити общини, власті або органи, види діяльності і форми, якими вона має намір обмежити сферу застосування цієї Конвенції або які вона має намір виключити з неї [29].

Отже, в Європейській рамковій конвенції викладено визначення та стратегічне бачення співробітництва прикордонних регіонів, які обумовлюються низкою чинників – правовою базою (крім названого документа, також Європейською хартією місцевого самоврядування) [30] та додатковими протоколами до неї, зокрема Директивою 2000/60/ЄС про рамкову структуру Європейського Союзу в галузі водної політики від 23 жовтня 2000 р., а також геополітичним розташуванням регіонів, як правило, периферійністю усієї території прикордонного регіону, станом соціально-економічного розвитку, необхідністю залучення іноземних інвестицій, наявними традиціями прикордонної кооперації, широкою палітрою невикористовуваних можливостей у сферах розвитку економіки, транспортної інфраструктури, туризму, соціальної та культурної інтеграції, формуванням регіонів єдиної природної та екологічної системи [56].

Прикордонне співробітництво почало активно розвиватися з середини ХХ ст. у країнах Західної Європи, де на сьогодні вже нагромаджено багатий досвід здійснення співпраці, спрямованої на поглиблення взаємовідносин між територіальними общинами або властями сусідніх держав. У сучасному періоді у країнах Західної, Центральної та Східної Європи створено понад 150 прикордонних об'єднань у формі єврорегіонів, а також стабільно розвивається міжтериторіальна співпраця [12].

Один з ідеологів європейської інтеграції, Дені де Ружмон ще в 60-х роках минулого століття підкреслював, що в Європі майбутнього вималюються, організуються й утвердяться регіони, що зв'язуються між собою стосунками обмінів, єднатимуться за подібністю та взаємодоповнюваністю, незважаючи на старі кордони [134]. Саме в цей час замість звичного поняття „транскордонне співробітництво” дедалі частіше став вживатися термін „прикордонне співробітництво”, відображаючи нові реалії послаблення функцій кордону як лінії, що розділяє, натомість набуття ним рис чинника контакту, де мають дотик різні суспільства і колективи.

Процеси демократизації та децентралізації у європейських країнах створили умови для наближення співробітництва до простих людей та спільнот, зокрема у прикордонних регіонах. Саме це, на думку президента Інституту досліджень проблем Сходу-Заходу Джона Едвіна Мроза, створило сприятливі умови для появи єврорегіонів та різних форм прикордонного співробітництва [5, с. 7].

Європейські політики і науковці ще у 60-70-х роках ХХ ст. усвідомили значимість та важливість прикордонної співпраці. В Європейському Союзі прикордонне співробітництво стало необхідним через дві причини: перша – створення єдиного внутрішнього ринку, друга – зміни на кордонах, які проходили у державах Західної і Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, в тому числі і на кордонах колишнього Радянського Союзу.

Як відмічається в окремих наукових виданнях, економічний розвиток прикордонних територій в країнах Західної і Центральної Європи в процесі впровадження прикордонної співпраці був прискореним і зростаючим, тому не випадково, що проблеми прикордонної співпраці у країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, методи, форми, механізми й інструменти її реалі-

зачії є об'єктами досліджень українських вчених. Зважаючи на це, дослідження процесів прикордонного співробітництва особливо в країнах Західної та Центрально-Східної Європи, є дуже актуальним, необхідним і своєчасним. Ми підтримуємо позицію науковців із зазначеної проблеми [84, 94, 114, 82, 54], які визначили і обґрунтували засади створення необхідних умов прикордонної співпраці і розглядають її як процес, що забезпечує соціально-економічний розвиток прикордонних територій, які здебільшого відносять до периферійних, економічно слаборозвинутих, з нерозвинутою інфраструктурою, низьким рівнем життя.

З метою обґрунтування наукових положень, що периферійні регіони є економічно слаборозвинутими, нами згруповано адміністративні області та міста Київ і Севастополь за окремими показниками (територія, чисельність наявного населення, валовий регіональний продукт, у тому числі в розрахунку на одну особу), які характеризують певною мірою рівень соціально-економічного розвитку. На внутрідержавному рівні в монографічному дослідженні виділено такі групи регіонів:

- *староприкордонні суходільні*, до яких відносяться західні регіони України (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Чернівецька області);
- *новоприкордонні суходільні*, до складу яких включені 7 регіонів (Вінницька, Житомирська, Київська, Луганська, Сумська, Харківська та Чернігівська області). Новоприкордонні суходільні прикордонні регіони набули такого статусу після розпаду Радянського Союзу й утворення незалежних держав (Російська Федерація, Білорусь, Молдова);
- *приморські*, що представлені шістьма адміністративними одиницями (АР Крим, Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська та Херсонська області), а також м. Севастополь;
- *неприкордонні*, які також представлені шістьма областями (Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська) та м. Київ.

Аналіз даних, наведених у додатку А („Територія, чисельність наявного населення та валовий регіональний продукт за авторським групуванням регіонів України”), дозволяє виділити такі тенденції: *по-перше*, на староприкордонні припадає найменша частка

як території, так і населення, а також валового регіонального продукту. Як відмічено в статистичному збірнику „Регіони України за 2009 р.”, до 2004 р. узагальнюючим показником була валова додана вартість, яка відображає додатково створену вартість у процесі виробництва і визначається як різниця між вартістю вироблених (випуск) і вартістю повністю використаних у процесі виробництва товарів і послуг (проміжне споживання). На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону, є валовий регіональний продукт (ВРП), який складається із суми валових доданих вартостей (ВДВ) усіх видів економічної діяльності, скорегований на величину непрямо вимірюваних послуг фінансового посередництва та податків, за виключенням субсидій на продукти [119, с. 12; 128, с. 28, 29].

По-друге, на нашу думку, більш виваженим показником щодо економічного розвитку регіонів є виробництво валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу. Як свідчать дослідження, наведені в додатку А, з цього показника старо-прикордонні регіони значно відстають від аналогічного середньонаціонального показника. Так, на 1 січня 2001 р. валова додана вартість у розрахунку на одну особу в староприкордонних регіонах становила 68,3 % до аналогічного показника в Україні, а вже у 2005 р. валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу становив 66,7 % до середньоукраїнського показника, в 2009 р. – 60,3 %. Отже, відставання в економічному розвитку регіонів цієї групи посилюється.

По-третє, аналогічна ситуація і в групі новоприкордонних регіонів, де аналізовані показники у 2001 р. становили 82,0 %, у 2004 р. – 80,5 %, а у 2005 р. – 80,7 % до аналізованих показників по Україні.

По-четверте, дещо вищі аналізовані показники у групі приморських регіонів, а найбільш розвинутими є неприкордонні регіони, де аналізовані показники вищі від середньоукраїнського від 37,4 % у 2001 р. до 44,6 % – у 2009 р.

Науковий інтерес, на нашу думку, представляють порівняльні дані окремих соціально-економічних показників у розрізі старо-прикордонних регіонів (табл. 1.1), які свідчать про наступне:

Таблиця 1.1

**Окремі соціально-економічні показники
староприкордонних суходільних регіонів за 2009 р.***

Староприкордонні регіони (області)	У розрахунку на одну особу, грн.							
	наявний дохід		витрати населення		середньомісячна зарплата		валовий регіональний продукт**	
	по регіонах	% до України	по регіонах	% до України	по регіонах	% до України	по регіонах	% до України
1. Волинська	11130,8	76,2	14108,5	79,7	1427	74,9	12340	60,2
2. Закарпатська	10028,1	68,7	12966,0	73,2	1562	82,0	10626	51,8
3. Івано-Франківська	12015,4	82,3	13129,1	74,2	1627	85,4	12940	63,1
4. Львівська	13657,0	93,5	14394,6	81,3	1667	87,5	13902	67,8
5. Рівненська	11531,3	79,0	13234,6	74,8	1614	84,7	12217	59,6
6. Чернівецька	10275,4	70,3	13187,3	74,5	1523	79,9	9771	47,7
Україна	14606,2	100,0	17701,3	100,0	1906	100,0	20495	100,0

*Розраховано на основі: [Додаток А; 128, с. 395, 396, 400, 49].

**Дані 2008 р.

- стосовно наявного доходу в розрахунку на одну особу порівняно з Україною найнижчі позиції мають Закарпатська та Чернівецька області, де рівень доходу нижчий від середньонаціонального відповідно на 31,3 та 29,7 %, а Львівська область з цього показника відстає лише на 6,5 %;
- аналогічна ситуація стосовно витрат населення в розрахунку на одну особу, де відставання від середньоукраїнського показника становило від 18,7 до 26,8 % (Львівська та Закарпатська області);
- суттєва відмінність спостерігається і в розмірі середньомісячної заробітної плати. Так, у Львівській області він ниж-

чий від аналогічного середньоукраїнського показника на 12,5 %, а у Волинській області на 25,1 %;

- ще більші розбіжності у виробництві валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу за 2009 р. Зокрема, у Чернівецькій області така розбіжність порівняно з аналогічним показником по Україні сягнула більше двократного розміру, а в Закарпатській області нижча – на 48,2 %.

Отже, наведені дослідження свідчать про істотне відставання у соціально-економічному розвитку староприкордонних регіонів порівняно з новоприкордонними, і особливо неприкордонними.

Прикордонне співробітництво, на нашу думку, проявляється у тих же формах, що і міжнародні економічні відносини, а саме [58, с. 38]: міжнародна торгівля товарами та послугами; міжнародна міграція капіталу; міжнародна міграція робочої сили; міжнародна передача технології; міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини; міжнародна економічна інтеграція; міжнародні зусилля у вирішенні глобальних економічних проблем.

У контексті відмічених форм як міжнародних економічних відносин, так і прикордонного співробітництва ми зосередили увагу на міжнародній (міждержавній) торгівлі товарами та послугами, а також на інвестиційній діяльності регіонів староприкордоння та їх частки у валовому регіональному продукті (Додатки Б, В). Показники додатку Б „Загальні обсяги валового регіонального продукту, експорту та імпорту товарів і послуг у групі староприкордонних регіонів” свідчать про такі тенденції:

- приріст валового регіонального продукту (ВРП) випереджав приріст обсягів експорту, імпорту товарів та послуг. Зокрема, у групі шести староприкордонних регіонів ВРП у 2008 р. порівняно з 2001 р. зріс майже удвічі, а обсяг експорту та імпорту товарів більш ніж у 4,4 рази;
- за аналізований період обсяг експорту послуг збільшився на 2,1 %, а обсягу імпорту зріс більш ніж у 6,6 рази.
- Аналогічна тенденція проявляється в загальних обсягах зростання валового регіонального продукту, експорту та імпорту товарів і послуг у групі староприкордонних регіонів у цілому та Україні, загалом (додаток В):

- так, якщо валовий регіональний продукт у групі старо-прикордонних регіонів за аналізований період (2009, % до 2001 р.) збільшився в 3,2 рази, а в Україні більш ніж у 3,5 рази, то обсяг експорту товарів і послуг у першому випадку зріс більше як у 3 рази, а в другому в 4,0 рази, а обсяг імпорту товарів і послуг відповідно у 5,2 та 5,4 рази. Водночас у світовій торгівлі на сучасному етапі переважає протилежна тенденція, а саме: темпи зростання торгівлі перевищують темпи зростання валового світового продукту. Стосовно України та групи староприкордонних регіонів протилежна тенденція, на нашу думку, обумовлена тим, що внаслідок затяжної соціально-економічної кризи в 90-х роках минулого століття відбулися стрімкі спади у виробництві валового внутрішнього продукту та валової доданої вартості, а тому ці показники в сучасних умовах зростають вищими темпами від обсягів торгівлі;
- староприкордонні регіони ще недостатньо використовують прикордонне співробітництво в залученні прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Так, у 2009 р. порівняно з 2001 р. обсяг ПІІ в економіку аналізованих регіонів зріс майже у 5,9 рази (з 423,7 до 2488,2 млн. дол. США), а в Закарпатській області більш ніж у 3,2 разу (від 108,0 до 355,8 млн. дол. США), в той час як в Україні цей показник зріс більш ніж у 7,8 разу. Отже, і в цій сфері староприкордонним регіонам України необхідно поліпшувати інвестиційне середовище та клімат з метою прискорення соціально-економічного розвитку;
- на основі згаданого додатку нами здійснено дослідження щодо зміни експортної та імпортної квоти в групі старо-прикордонних регіонів та в Україні з 2001 по 2009 рік. При цьому відмітимо, що експортна квота відображає відношення обсягу експортованих товарів і послуг до ВВП/ВНП [58, с. 44]. У статистичних щорічниках України за 2005-2008 рр. [126, с. 31, 46; 127, с. 29, 44] валовий регіональний продукт (ВРП) співпадає з валовим внутрішнім продуктом (ВВП).

Виходячи з формул та зі сформованої табл. 1.2, нами розраховані експортна, імпортна квота та квота зовнішньоторговельного обороту.

Таблиця 1.2

Експортна, імпортна квоти та квота зовнішньоторговельного обороту (ЗТО) групи староприкордонних регіонів та України**(на 1 січня; млн. дол. США)*

Показники	Група старо-прикордонних регіонів		В тому числі Закарпатська область		Довідково: Україна	
	2001	2009	2001	2009	2001	2009
Валовий регіональний продукт (ВРП)	4135	13286	525	1715	34719	123124
Обсяг експорту товарів і послуг	1333	4340	264	1285	19809	78696
Обсяг імпорту товарів і послуг	1423	7458	248	1912	16923	92003
Обсяг зовнішньоторговельного обороту товарів і послуг (ЗТО = Е + І)	2756	11798	512	3197	36732	170699
Експортна квота ($E_{\text{кв.}} = \frac{E_{\text{тип}}}{\text{ВРП}}$)	0,32	0,33	0,50	0,75	0,57	0,64
Імпортна квота ($I_{\text{кв.}} = \frac{I_{\text{тип}}}{\text{ВРП}}$)	0,34	0,56	0,47	1,1	0,49	0,75
Квота зовнішньоторговельного обороту ($\text{ЗТО}_{\text{кв.}} = \frac{\text{ЗТО}_{\text{тип}}}{\text{ВРП}}$)	0,67	0,89	0,97	1,9	1,06	1,4

*Розраховано на основі Додатку В.

У групі староприкордонних регіонів та в Україні загалом у 2009 р. порівняно з 2001 р. експортна та імпортна квоти, а також квота зовнішньоторговельного обороту мали тенденцію до зменшення, а в Закарпатській області зменшилась тільки експортна квота, натомість збільшилась імпортна та квота зовнішньоторговельного обороту. Частка експорту та імпорту в регіональному валовому продукті є кількісним індикатором відкритості економіки.

Більш комплексним показником відкритості вважають зовнішньоторговельну квоту [58, с. 44]. Цей показник найвищий у Закарпатській області (табл. 1.2) порівняно з групою староприкордонних регіонів, і, на нашу думку, це обумовлено вигідним геополітичним і геоекономічним розташуванням регіону по відношенню до територій сусідніх країн, а також розширенням прикордонного співробітництва у зовнішньоторговельній діяльності. Про відкритість економіки України також свідчить квота зовнішньоторговельного обороту.

Для якісного здійснення процесу прикордонного співробітництва, виходячи з досвіду центральноєвропейських країн, необхідні відповідні передумови. Основні з цих передумов такі [113, с. 192, 193]: побудова незалежної демократичної, соціальної, правової держави з ринковою економікою; децентралізація державної влади; підписання договорів про добросусідські відносини та співробітництво з сусідніми державами: Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Румунією; створення власної нормативної бази та ратифікація європейських законів, які прямо чи опосередковано стосуються прикордонної співпраці; структурна трансформація економіки України.

Побудова незалежної, демократичної, соціальної, правової держави з ліберальною ринковою економікою створює реальні умови для реалізації так званих чотирьох свобод: вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Саме ці свободи є необхідними передумовами результативної прикордонної співпраці.

З прийняттям Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” (№ 280/37-ВР від 21 травня 1997 р.) [39] децентралізовано представницьку владу, зміцнено органи місцевого самоврядування через прямі вибори сільських, селищних і міських голів. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” (№ 586 – XIV від 09 квітня 1999 р.) [40] централізував районну і обласну виконавчі влади. Міцна місцева і регіональна влада, як засвідчує досвід країн Європейського Союзу, здатна продукувати дієві стратегії та програми прикордонної співпраці, організовувати їх реалізацію, сприяти впровадженню необхідної законодавчої та нормативної бази, вирішувати питання фінансування з державного бюджету, брати активну участь у розробленні та реалізації проєктів прикордонного співробітництва.

Важливим моментом у становленні та розвитку прикордонної співпраці було підписання договорів про добросусідські відносини та співробітництво між Україною та Угорщиною (грудень 1991 р.), Україною та Польщею (травень 1992 р.), Україною та Словаччиною (червень 1993 р.), Україною та Румунією (червень 1997 р.).

До перших міжнародних і національних нормативно-правових актів, які сприяли транскордонній співпраці між Україною та країнами Центрально-Східної Європи, належать: Основні напрями зовнішньої політики України (прийняті в 1993 р.); Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, 1985 р.), ратифікована ВРУ в 1997 р.; Європейська рамкова конвенція „Про прикордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (м. Мадрид, 21 травня 1980 р.), до якої Україна приєдналася в 1993 р.; Угода про партнерство, яка набрала чинності 1 березня 1998 р.; Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. № 10072) [101, с. 194].

Важливе значення мають також інші міжнародні документи, які встановлюють окремі міжнародно-правові гарантії місцевого самоврядування, основними з яких є [174]:

1. Європейська конвенція про основні принципи прикордонного співробітництва між територіальними общинами та органами влади, яка прийнята Радою Європи у 1980 р. Цей документ врегулював основні аспекти міжнародного прикордонного співробітництва між суміжними територіями держав-членів Ради Європи. Конвенція складається з преамбули, 12 статей і додатку.

Згідно зі статтею 2 цієї Конвенції прикордонне співробітництво означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення і розвиток добросусідських відносин між територіальними общинами або органами влади, що перебувають під юрисдикцією двох або кількох договірних сторін, і укладення з цією метою необхідних угод або домовленостей. Воно здійснюється в межах компетенції територіальних общин або органів влади, визначеної внутрішнім законодавством, причому рамки і характер такої компетенції Конвенція не змінює [161].

Важливе значення має гарантування принципу прикордонного співробітництва у ст. 3 Конвенції з метою сприяння співробітництву територіальних общин і органів влади. Приєднання України до цієї Конвенції відбулося на основі відповідної постанови [102], яка була прийнята Верховною Радою України 14 липня 1993 р. Окремі ідеї Конвенції були використані в Україні під час формування єврорегіонів із сусідніми країнами в рамках прикордонного співробітництва, зокрема при формуванні Карпатського єврорегіону [93].

2. Європейська декларація міських прав [26] 1992 р., прийнята Постійною конференцією місцевої і регіональної влади Ради Європи. Вона містить комплекс умов стабільного розвитку і функціонування міських поселень у сучасних умовах, є своєрідним кадастром міських прав.

3. Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті [31], прийнята Радою Європи 1994 р. Вона складається з двох частин:

- *перша* містить власне принципи, реалізація яких на практиці державами і місцевою владою забезпечує реальну участь молоді у функціонуванні місцевої демократії і стимулює процеси становлення громадської самосвідомості та громадської активності підростаючого покоління європейців;
- *друга* – принципи процесуальної властивості, спрямовані на реалізацію принципів першої частини. Цей документ має обов'язковий, а не рекомендаційний характер, тому встановлення ним гарантій участі молоді в муніципальному житті є важливими міжнародно-правовими гарантіями місцевого самоврядування.

4. Конвенція про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні [60], прийнята Радою Європи 1992 р. Вона передбачає не тільки заходи для прискорення інтеграції іноземців, які правомірно перебувають і мешкають на території іншої держави, в життя територіальної громади, але і наділяє таких осіб правом обирати і бути обраними в місцеві органи самоврядування. Проте більшість положень цієї Конвенції поки що не знайшли свого відображення у національному законодавстві України про місцеве самоврядування.

5. Європейська хартія регіонального самоврядування [32], прийнята Радою Європи 1999 р. У ній основна увага приділена становленню і функціонуванню місцевого самоврядування на регіональному рівні. Прийняття цього документу є істотним внеском у подальше зміцнення інституту місцевого самоврядування, адже він містить міжнародні стандарти та гарантії, які регулюють якісно новий рівень взаємовідносин центральної державної влади й територіально-адміністративних одиниць держави.

Отже, міжнародні гарантії місцевого самоврядування належним чином закріплені у відповідних міжнародно-правових документах, основним з яких є Європейська хартія місцевого самоврядування. Провідну роль у становленні міжнародних стандартів місцевого самоврядування відіграє Рада Європи.

Утвердження і використання напрацьованої організаційно-правової системи забезпечило необхідні передумови розвитку прикордонної співпраці. Цьому процесу сприяла і структурна перебудова економіки України, яка розпочалася з прийняття Законів України „Про власність” (лютий, 1991 р.) [35], „Господарські товариства” від 19 вересня 1991 р. [36], Господарського кодексу, який набрав чинності з 1 січня 2004 р. [135] та інших [41, 42, 37, 43].

Основними проблемами у сфері міжнародно-правових гарантій місцевого самоврядування в Україні залишаються: недостатня прозорість діяльності органів місцевого самоврядування; відсутність належних фінансових ресурсів у місцевих бюджетах; низька ефективність управління комунальною власністю [1, с. 177].

Отже, в контексті розбудови єдиної Європи проблематика прикордонного співробітництва набуває актуального значення, оскільки наявність „проблемних” територій, низький рівень розвитку яких відображає результати господарювання минулих періодів, гальмує процес вирівнювання збалансованого розвитку прикордонних регіонів, насамперед тих, що через своє геополітичне та гео економічне розташування віддалені від промислових центрів і потерпають від уповільнення загального соціально-економічного розвитку.

1.2. Єврорегіони в системі прикордонної співпраці

Проблема зближення регіонів завжди була дуже гострою, однак, незважаючи на потужний механізм стимулювання розвитку одних територій і стримування розвитку інших, остаточне вирівнювання навряд коли-небудь відбудеться. Разом з тим, як переконує світовий досвід, нехтувати стратегією вирівнювання не можна, тому що це обов'язково призведе до втрати економічної і політичної єдності. Роль і значення зовнішніх факторів при цьому суттєво зростатиме.

Тому до регіонів слід ставитись не тільки з позицій внутрішніх національних утворень, а й інтернаціональних. Інакше кажучи, потужний регіональний (в літературі вживається також термін „локальний”) рух стає дедалі домінуючою тенденцією на світовому рівні. У зв'язку з цим фахівці нерідко вживають поняття „Європа регіонів”, „Регіональний Світ” (TRW) [163; 165; 170, с. 441-459] та інші, які значною мірою віддзеркалюють сучасні тенденції розвитку.

Внутрішня регіоналізація представлена складною багаторівневою (в ЄС – трирівневою, хоча в окремих країнах мають місце і п'ять рівнів) структурою внутрішніх таксонів, що перебувають у відповідних адміністративно-господарських відносинах у межах національних держав. Наприкінці ХХ ст. з'явилися нові форми внутрішньої регіоналізації. До них відносять транскордонні регіони (єврорегіони), а також інноваційні зони економічного зростання та світові регіони.

„Європу регіонів” розуміють як триступеневе формування, яке передбачає три рівні: Євросоюз, національна держава, європейські регіони. Цей підхід певною мірою є протилежним голлістському підходу „Європа батьківщини” [109, с. 360]. Ми дотримуємося триступеневого формування, зокрема третього рівня – європейські регіони. У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі зроблено чимало спроб визначити поняття „єврорегіон”. До прикладу, в одній із публікацій відмічається, що „єврорегіон – це група муніципальних одиниць, що належать до держав по обидва боки кордону і мають спільну адміністративну структуру” [174, с. 58-81]. Український дослідник у галузі фінансів орга-

нів місцевого самоврядування В. Кравченко називає єврорегіони міжнародними субрегіонами економічного співробітництва [28]. Український науковець – З. Петренко дає таке визначення: „Єврорегіони – це міждержавні транскордонні регіональні асоціації, які охоплюють прикордонні області й розвиваються за погодженими планами та проектами” [97, с. 66, 72]. На думку інших науковців, єврорегіони – це одна з організаційних форм прикордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів – на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології [85, с. 92].

Із просторово-географічної точки зору дається таке тлумачення цього поняття: „Єврорегіон – це певний географічний простір, який включає частини двох або більше країн, що домовляються про координату своєї діяльності в економічній, соціальній, культурній та інших галузях суспільного життя. Територіальними елементами прикордонних регіонів є адміністративно-територіальні райони суміжних країн, що мають спільні кордони” [133, с. 150; 95, с. 207, 208].

Головні риси, що характеризують єврорегіони як форму прикордонного співробітництва [147, с. 68]:

- *географічна*: єврорегіон – це територія, яка має конкретне географічне положення;
- *політична*: частина цієї території знаходиться під юрисдикцією суверенних держав, що мають спільні кордони;
- *адміністративна*: в цьому сенсі єврорегіон утворюють прикордонні регіони держав, що мають спільний кордон;
- *функціональна*: єврорегіон – форма прикордонного співробітництва, причому вища організаційна форма такого співробітництва.

Отже, на нашу думку, єврорегіон – організаційна форма прикордонного співробітництва між територіальними економічними одиницями чи громадами, або місцевими органами влади прикордонних регіонів сусідніх держав, спрямована на врегулювання узгоджених заходів у провідних видах економічної діяльності

суб'єктів господарювання з метою розв'язання спільних проблем в інтересах людей, що населяють його територію та забезпеченні їх життєдіяльності.

У XXI ст. західноєвропейські країни увійшли зі стійким бажанням трансформувати свою регіональну структуру. Головна мета цієї політики полягає у тому, щоб ЄС як провідний мегарегіон світу був конкурентоспроможним серед відповідних формувань планети. Рух регіонів, що розпочався в ЄС у другій половині XX ст., передбачав передусім активну роботу в депресивних зонах та класифікацію (типологію) європейських регіонів. Сьогодні, крім традиційного залучення інвестицій і відповідних регіональних заходів, особливо на рівні єврорегіонів, існують кілька дуже важливих стратегічних напрямів, серед яких доцільно виокремити [109, с. 356]: використання переваг економічного регіонального зростання для розв'язання місцевих регіональних проблем та підняття доходів населення до середнього рівня по ЄС; застосування планових моделей економічного нівелювання на локальному, субрегіональному, регіональному та мегарегіональному рівнях; впровадження „поступової” моделі адаптації регіонів нових країн-членів ЄС на соціальному, економічному та ментальному напрямках.

При розрахунках регіональної динаміки доцільним є використання таких статистичних моделей: d (середнього лінійного відхилення), δ (середнього квадратичного відхилення), γ (коефіцієнта асиметричності) та V (коефіцієнта варіації). На основі статистичних моделей розроблені такі формули [148, с. 4-11]:

$$\overline{d}_m = \frac{\sum |x_i - \overline{x}_i|}{n_m}, \quad (1.1)$$

$$\gamma_m = \frac{\delta_m}{d_m}, \quad (1.3)$$

$$\delta_m = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \overline{x}_i)^2}{n_m}}, \quad (1.2)$$

$$V_m = \frac{\delta_m}{x_i}, \quad (1.4)$$

де x_i – регіональний показник ВВП у j -му році у країні m ;

$\overline{x}_i$ – середньоарифметичний (національний) показник ВВП на душу населення у країні m ;

n_m – кількість регіонів, які умовно відповідають європейській регіональній структурі середнього NUTS-2 у країні m .

Наведені вище математичні моделі мають різні рівні застосування у прикладних регіональних дослідженнях на рівні країн і можуть бути застосовані в порівняльному аналізі з проблем соціально-економічного розвитку єврорегіонів.

Перевагами прикордоння є суміжність територій та невелика віддаленість підприємств і організацій – суб'єктів зовнішньоекономічних зв'язків, що уже само по собі є важливим ресурсом до інтегрування. Крім того, в переважній більшості прикордонні регіони характеризуються більш високою, порівняно з іншими територіями, питомою вагою сформованої інтеграційної інфраструктури, в тому числі локальною.

Соціальними передумовами співпраці є етнічна близькість населення, що проживає на прикордонних територіях, значна частина якого володіє мовою або мовами населення країн-сусідів, досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури. Вказані фактори є визначальними і в процесі формування прикордонних регіонів.

Ідея інтегрування прикордонних регіонів виникла ще в перші повоєнні роки з ініціативи місцевих органів влади на прикордонних територіях Італії та Австрії. Починаючи з середини 60-х років ХХ ст., окремі контакти в галузі культури переросли у багатогалузеве співробітництво. В 1978 р. представники двох північно-східних областей Італії, чотирьох середньоавстрійських земель, Словенії, Хорватії та землі Баварії зібралися у Венеції з метою створення територіального об'єднання щодо реалізації спільної регіональної політики. Пізніше до Альпійсько-Адріатичної угоди приєдналася ще низка областей Італії та Австрії, а в 1988 р. – 5 угорських округів. Із вступом у Спілку в 1990 р. швейцарського району Тіціно було завершено формування цієї територіальної організаційної структури. Відповідно до договору було створено комісії з питань культури і науки, зв'язку, туризму, водного господарства, державного планування та питань рекреації. За відносно короткий проміжок часу робота комісій дала позитивні результати. Було реалізовано ряд проектів, зокрема з будівництва газо- і нафтопроводів, розвитку туризму. Окремі зв'язки, часто спонтанні, на території єврорегіону (Альпи-Адріатика) трансформувалися у конструктивне прикордонне співробітництво на довгостроко-

вій основі, яке дедалі більше впливає на економічне, соціальне і культурне життя у цьому регіоні.

Показовим щодо розглядуваного прикордонного регіону є те, що до його складу спочатку ввійшли прикордонні території промислово розвинутих країн Австрії та Італії, а згодом приєдналися прикордонні території соціалістичних країн Словенії і Хорватії та капіталістичної Німеччини – землі Баварії. А перед розпадом соціалістичної системи – ряд округів Угорщини. До цього ж інтеграційного прикордонного формування з часом приєдналась і частина прикордонної території нейтральної Швейцарії.

Згодом локальна інтеграція поширилась на прикордонних територіях Франції, Швейцарії, ФРН, Бельгії, Скандинавії. Прикладом ефективної моделі функціонування багатостороннього прикордонного об'єднання є „EVROREGIO BASELIENSIS”, створений у 1971 р. Цей єврорегіон знаходиться між горами – Вогези (Франція), Чорний ліс (Німеччина) та горами Юра (Швейцарія). У структурі регіону узгоджуються інтереси представників трьох етнічних груп, управлінські механізми різних політичних систем: землі Південний Баден (Німеччина) як візця парламентської республіки, побудованої на федералістичних засадах, департаменту Верхній Ельзас (Франція) як адміністративної одиниці централізованої президентської республіки та кантону Базель (Швейцарія) – високодецентралізованої директивної демократії.

Успішне тристороннє співробітництво в цьому єврорегіоні є позитивним прикладом для наслідування, оскільки тут у досить широких масштабах здійснюється обмін новітніми технологіями, набула розвитку маятникова міграція робочої сили. Десятки тисяч жителів прикордонних територій щоденно перетинають кордон, їдучи на роботу в іншу країну. Досить ефективно функціонує спільне франко-швейцарське підприємство „Євроаеропорт Базель – Мюльхаузен –Фрайбург”. На практичну основу поставлено концепцію створення мережі швидкісних поїздів „Реджіо”, що дає змогу швидко й екологічно чисто зв'язати усі центри прикордонного трикутника цього єврорегіону.

Заслужує на увагу створення єврорегіону в країнах Бенілюксу уздовж кордону Бельгії та Нідерландів. Позитивний досвід прикордонного співробітництва накопичено в єврорегіоні „Маас-

Рейн”, який було утворено в 1976 р. На початковому етапі в нього ввійшли три держави та п’ять їх адміністрацій. Створення згаданого євро регіону зніціювали низові владні структури: губернатори бельгійських провінцій Лімбург і Лютих, нідерландської провінції Лімбург і глава урядового округу Кельн (ФРН). У 1992 р. до євро регіону приєдналася німецькомовна спільнота Бельгії. В 1991 р. євро регіон „Маас-Рейн” отримав статус „Спілки Міжнародного Прикордонного Співробітництва” (СМТС). На території сформованого євро регіону проживають 3,7 млн. осіб, які розмовляють німецькою, французькою та голландською мовами.

Регіон „Маас-Рейн” має певні переваги, оскільки функціонує в рамках Євросоюзу і постійно отримує регіонально орієнтовану фінансову допомогу. Так, Комісія Європейського Співтовариства (КЄС) у 1991 р. через програму „Інтеррег” виділила євро регіону 22 млн. єкю, а на реалізацію п’ятирічної (1994-1999 рр.) програми „Інтеррег П” регіону асигновано більше 40 млн. єкю [116, с. 127].

За останні 40 років в Європі створено і функціонують понад п’ятдесят євро регіонів, особливо активну міжнародну співпрацю прикордонних територій через створення євро регіонів розгорнуто в Німеччині. Такі утворення діють уздовж кордонів країни: з Данією, Нідерландами, Бельгією, Францією, Швейцарією, Австрією, Чехією і Польщею. Найбільш відомі з євро регіонів – це „Гронау”, „Рейн-Вааль”, „Памина”, „Емс-Доларт”, „Маас-Рейн”, „Рейн-Маас-Північ”, „Верхній Рейн-Бодензее”, „Арж-Альп” та інші [67, с. 45].

Регіональні процеси, що відбуваються в межах Євросоюзу, принципово відрізняються від інших інтеграційних формувань у країнах Північної та Південної Америки, Азії, Африки. Цьому значною мірою сприяла Хартія регіоналізму, ухвалена Європарламентом у 1988 р. Відповідно до цього документа регіон визначається як гомогенний простір, що має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та спільну історичну долю. Це було компромісом при обговоренні й прийнятті Хартії, оскільки з юридичної та економічної точки зору визначення „регіон” за Хартією має узагальнений вигляд, особливо щодо поняття „історична доля”. Важливим елементом для формування уявлення про європейський регіоналізм

є поняття „гомогенність”, яке передбачає наявність значної кількості спільних рис у складній територіально-ієрархічній структурі Євросоюзу. Як наслідок, наприкінці 80-х років минулого століття почалося поступове формування концепції „Європи регіонів”, яка передбачає визначення місця регіонів у Євросоюзі, і зводиться до трьох точок зору [109, с. 360, 361]:

- внаслідок поступового відмирання ролі та значення національних держав передбачається формування єдиної Європи, яка матиме лише два рівні: наднаціональний та регіональний. Ця точка зору здобула назву радикального регіоналізму і не знаходить значної кількості прибічників, оскільки має надто спрощену структуру, яка вимагає застосування радикалізму на всіх інших рівнях, покладених в основу Хартії;
- „Європа регіонів” виступає як триступеневе формування, а саме: Євросоюз, національна держава, європейські регіони. Якщо під останнім розуміти внутрішні кордони, які через різні параметри держав можуть бути подібними чи відрізнитися за своїми параметрами, то виникає питання про незіставність внутрішніх рівнів...;
- „Європа регіонів” розуміється як інтенсифікація міжрегіональної економічної співпраці. Передбачається, що за певних умов стимулювання з боку євроструктур та фондів відбудеться процес поступового економічного зростання регіонів, які мають прикордонне „національні кордони в межах ЄС” положення. Підходів тут може бути два: перший полягає у стрімкому зростанні прикордонної економіки через надання конкурентних переваг фірмам, що діють у межах прикордонного співробітництва, другий – у розвитку гармонізації відносин на соціально-культурному та інфраструктурному рівнях.

В умовах подальшого регіонального руху в Європі відбувається формування нових прикордонних об'єднань, які виникають внаслідок швидких трансформаційних змін уздовж кордонів двох або кількох країн і є досить симетричними щодо центральної межі. Прикладом може бути Трансламаншська Асоціація Регіонів, яка починає лобювати свої проекти перед євроструктурами, ко-

ристуючись не стільки національними та локальними завданнями розвитку, скільки інтеррегіональними. Іншим прикладом такого зрощення може бути транскордонний регіон „Чотири мотори” (Баден-Вюртемберг, Каталонія, Ломбардія, Рона-Альпи).

Спробу провести повну внутрішню регіоналізацію країн-членів Європейського Союзу вперше зробив наприкінці 90-х років ХХ ст. А.Родрігес-Росе, який в основу регіональної типології поклав п'ять основних макроекономічних (у межах регіону) показників: темпи економічного зростання (питома вага регіону в національному показникові), ВВП на душу населення (аналогічно), а також структура зайнятості в сільському господарстві, промисловості та в сервісних галузях. При таких дослідженнях використовують метод відповідності, який схематично має такий вигляд [171, с. 363-378]:

$$\hat{Y}_i = \frac{Y_i}{Y_n} Y_e, (1.5)$$

де $\hat{Y}_i$ – національно виважений показник щорічного регіонального зростання ВВП на душу населення;

Y_i – щорічний показник регіонального зростання ВВП на душу населення;

Y_n – щорічний показник національного зростання ВВП на душу населення;

Y_e – щорічний показник зростання ВВП на душу населення в ЄС.

Наведена формула має важливе значення для порівняльного аналізу соціально-економічного розвитку не тільки регіонів суміжних держав, але і прикордонних територій євро регіонів.

Наприкінці минулого століття регіональна політика ЄС перейшла до нової парадигми – від застосування механізмів ліквідації диспропорцій та зближення рівнів регіонального розвитку шляхом міжрегіонального перерозподілу ресурсів до мобілізації ресурсно-виробничого потенціалу територій і застосування принципу субсидіарності. Цей підхід був використаний суміжними прикордонними регіонами Західної Європи, які налагодили взаємні контакти між державними регіональними органами вла-

ди, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, суб'єктами господарювання територій. Внаслідок цього, об'єднуючи зусилля для розв'язання спільних проблем, перейшли від співробітництва за окремими транс кордонними угодами до співробітництва в межах єврорегіонів [130, с. 232, 233].

Вважається, що саме завдяки транскордонному співробітництву Євросоюз функціонує як єдиний механізм. Досвід попередньої семирічки (2000-2006 рр.) в ЄС переконливо довів, що там, де були сформовані й діяли єврорегіони, ефективніше розвивалася національна економіка майже всіх країн ЄС. Винятком були території на Східному кордоні [150, с. 236]. Особливістю прикордонних територій є значний розрив між рівнем доходу населення по обидва боки зовнішнього кордону Європейського Союзу (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Рівень доходу в прикордонних територіях
Північно-Східної та Південної Європи***

(регіональний ВВП на душу населення, євро, 2002)

Земельні та короткі морепересічні програми					
Північ		Схід		Південь	
Регіони ЄС	Регіони країн-партнерів	Регіони ЄС	Регіони країн-партнерів	Регіони ЄС	Регіони країн-партнерів
23180	2448	3391	1249	14107	1325
Програми морського басейну					
Балтійське море		Чорне море		Середземне море	
Регіони ЄС	Регіони країн-партнерів	Регіони ЄС	Регіони країн-партнерів	Регіони ЄС	Регіони країн-партнерів
20169	1994	2172	833	19434	3882

*Джерело: [150, с. 237].

Регіони Євросоюзу (табл. 1.3) є лідерами за доходами. Зокрема, рівень доходу в прикордонних територіях північних регіонів ЄС у розрахунку ВВП на душу населення становив 23180 євро, а в країнах-партнерах – 2448, на Сході відповідно 3391 та 1249 євро,

а на півдні – 14107 та 1325 євро. Аналогічна ситуація притаманна і для прикордонних територій морських басейнів Балтійського, Чорного та Середземного морів. Найвищий показник доходу на душу населення мали Данія (34063 євро), Швеція (28777), Франція (24033), Італія (22055), Іспанія (17229 євро), тобто найстаріші країни-члени ЄС. Найменший дохід на душу населення серед країн ЄС спостерігається у нових членів: Болгарії (2108 євро) та Румунії (2219 євро). Серед країн-партнерів найнижчий дохід на душу населення мають пострадянські держави. Дослідження щодо рівня доходу в країнах ЄС залежно від терміну їхнього вступу в це інтеграційне угруповання та країнах, що утворилися внаслідок розпаду Радянського Союзу, засвідчує значну розбіжність показників (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Рівень доходу в країнах Європи за хвилями членства
в ЄС та пострадянських державах***

Аналізовані групи окремих країн	Територія, тис. км ²	Середньорічна кількість населення, млн.чол.		У цінах та паритетах купівельної спроможності (ПКС) 2000 р., що є міжнародно зіставними					
		2000	2009	ВВП, всього, млн.дол. США			ВВП на душу населення, дол.США		
				2000	2009	2009, % до 2000	2000	2009	2009, % до 2000
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Найстаріші країни-члени ЄС</i>									
Фінляндія	338,1	5,2	5,3	141256	164652	116,6	27290	30841	113,0
Німеччина	357,0	82,2	81,9	2444142	2631986	107,7	29738	32147	108,1
Італія	301,3	57,7	60,3	1563469	1600548	102,4	27457	26559	96,7
Разом:	996,4	145,1	147,5	4148867	4397186	106,0	28593	29811	104,3
<i>Країни-члени ЄС з 2004 р.</i>									
Естонія	45,1	1,4	1,3	15095	21752	144,1	11002	16228	147,5
Латвія	64,6	2,4	2,3	20512	28977	141,3	8644	15058	174,2
Литва	65,9	3,7	3,3	33003	50283	152,3	9429	69363	735,6
Польща	323,3	38,6	38,1	444981	637298	143,2	11632	16707	143,6
Чеська Республіка	78,9	10,3	10,5	172653	242084**	140,2	16806	22124	131,6
Словаччина	49,0	5,4	5,4	67888	105751	155,8	12570	19519	155,3
Угорщина	93,0	10,0	10,0	138963	169238	121,8	13729	16886	123,0
Разом:	719,8	71,8	70,9	893095	1255383	140,6	12439	17706	142,3

<i>Продовження таблиці 1.4</i>									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Країни-члени ЄС з 2007 р.</i>									
Болгарія	110,9	8,2	7,6	55810	85491**	153,2	6979	10727	153,7
Румунія	238,4	22,4	21,3	153113	232165	151,6	6916	10913	157,8
Разом:	349,3	30,6	28,9	208923	317656	152,0	6828	10992	161,0
<i>Пострадянські країни</i>									
Російська Федерація	17075,4	145,6	142,0**	1261634	2086625**	165,4	8606	14762**	171,5
Білорусь	207,6	9,9	9,7**	58188	109672**	188,5	5816	11356**	195,3
Україна	603,5	49,5	45,9	181190	264376	145,9	3706	5763	155,5
Молдова	30,3	4,3	3,6***	6030	2592	43,0	1657	2592	156,4
Разом:	17916,8	219,4	201,2	1507042	2463265	163,4	6869	12243	178,2
Всього по аналізованих групах країн	19982,3	466,9	448,5	6757927	8433490	124,8	14474	18804	129,9
<i>Аналізовані групи країн, % до підсумку</i>									
<i>Група найстаріших країн-членів ЄС</i>	5,0	31,8	32,9	61,4	52,1	x	197,5	158,5	x
<i>Група країн-членів ЄС з 2004 р.</i>	3,6	15,7	16,0	13,2	14,9	x	85,9	94,2	x
<i>Країни-члени ЄС з 2007 р.</i>	1,7	6,7	6,5	3,1	3,8	x	47,2	58,4	x
<i>Пострадянські країни</i>	89,7	45,8	44,6	22,3	29,2	x	47,4	65,1	x

*Розраховано за джерелом: [128, с. 535, 536, 547, 548, 551, 552].

**Дані 2008 р., оскільки дані за 2009 р. відсутні.

***Без урахування території лівобережжя р. Дністер і м. Бендери.

Серед аналізованих груп країн (табл. 1.4) особливо виділяються три найстаріші країни-члени ЄС. Зокрема, на них припадає тільки 5,0% всієї території, а середньорічної кількості населення 32,9% (2009 р.) до аналізованих груп країн. Однак вони займають провідну роль щодо загального обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП) серед 16 аналізованих країн. Якщо у 2000 р. частка ВВП цих країн становила 61,4%, то у 2009 р. – 52,1%, а ВВП у розрахунку на одного мешканця перевершував середньозважене значення всіх аналізованих груп країн у 2000 р. майже вдвічі, а в 2009 р. – на 58,5%, тобто спостерігається розширене відтворення аналізованих показників.

Для групи з семи країн-членів ЄС з травня 2004 р., територія яких становить 3,6 % до всіх аналізованих країн, характерна тенденція звуженого відтворення населення та розширеного зростання ВВП. Зокрема, ВВП за аналізований період збільшив загалом на 40,6 % тобто на 362,3 млрд. дол. США, в той час як по групі найстаріших країн-членів ЄС цей показник зріс тільки на 6,0 %, або на 248,3 тис. дол., а в розрахунку на одну особу на 1218 дол. Ще вагоміший приріст ВВП в розрахунку на одного мешканця, який за аналізований період становив 42,3%. Отже, темпи зростання як першого, так і другого показників значно випереджали аналогічні показники по групі найстаріших країн-членів ЄС. Безперечно, що наднаціональні владні органи ЄС надавали цій групі країн всебічну допомогу з метою прискорення їхнього соціально-економічного розвитку.

Науковий і прагматичний інтерес представляє аналіз діяльності двох країн-членів ЄС з січня 2007 р., а саме Болгарії та Румунії. Територія цих країн становить 1,7 %, а населення більше 6,7 % у 2000 р. та 6,5 % – у 2009 р. до всіх аналізованих країн. Частка цих країн у загальному ВВП у 2000 р. становила 3,1 %, а у 2009 р. – 3,8 %, а приріст цього показника становив 52,0 %, тобто темпи його зростання були вищими як від групи найстаріших, так і групи країн-членів ЄС з 2004 р. Водночас зростання ВВП у розрахунку на душу населення становило більш як 61,0 %, що обумовлено звуженим відтворенням населення на їх територіях.

На фоні аналізованих показників особливо виділяються пострадянські країни, на частку яких припадало 89,7% території та майже 46,0% (2000 р.) та 44,6 % (2009 р.) середньорічної кількості населення від усіх аналізованих країн. Спостерігається зростаюча тенденція у виробництві ВВП в цілому і ще більш розширене відтворення ВВП у розрахунку на 1 мешканця. Однак темпи зростання по цих показниках значно нижчі від групи країн-членів ЄС з 2004 р. та з 2007 р.

В окремих наукових виданнях стверджується, що країни Центральної Європи є досить характерним прикладом винятково ускладненої, важкої для дослідження системи внутрішньо- та зовнішньорегіональної асиметричності, яка, починаючи з 90-х років ХХ ст., мала тенденцію до поширення. Ідея європейських політиків (2000р.) про поступову інтеграцію країн цього регіону до ЄС пе-

редбачала швидкі регіональні зміни серед країн-аплікантів з метою максимальної адаптації до умов членства у цій організації. А це повинно призвести до значних регіонально-галузевих трансформацій, що досить переконливо довів досвід Німеччини. При цьому, враховуючи розміри країн-аплікантів (площа і чисельність населення), для таких країн характерна нова регіональна модель, а саме : NUTS-1, NUTS-2, NUTS-3 (Nomenclature of Territorial Units for Statistics), особливості яких проявляється в наступному [109, с. 370]:

1. NUTS-3 (найменші регіони) досить чітко сформовані в кожній пострадянській країні, однак їхні розміри є малозіставними з аналогічними регіонами країн-членів ЄС. На подолання зазначених відмінностей спрямовані адміністративно-територіальні реформи, що мають місце в нових незалежних державах.

2. NUTS-2 (регіони середнього рівня). Вони охоплюють далеко не всі країни, оскільки деякі з них не підпадають під нормативне виділення регіонів, зіставних з ЄСівськими, щодо чисельності населення (від 800 тис. до 3 млн.) та площі (від 30 км² до 94200 км²). На підставі цього такі країни, як Албанія, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, країни колишньої СФРЮ можуть бути представлені тільки на національному рівні.

3. NUTS-1 (найбільші серед постсоціалістичних) можуть мати тільки деякі країни. До них належать: Польща, Білорусь, Україна, Росія, Угорщина, Румунія, Чехія, Болгарія. Частину країн з цього списку можна лише з обмеженнями віднести до визначеної категорії регіонального обліку тому, що за умов європейської ідентифікації поділ, наприклад, Чехії, Болгарії, Білорусі та Угорщини складатиметься лише з 2-4 регіонів цього рівня.

Найдоцільнішим для аналізу є NUTS-2, що має значно більше переваги регіонального порівняння на національному та міждержавному рівнях. Перевагою дослідження цього ступеня є також те, що NUTS-2 є найбільш поширеним у євростатистиці та дозволяє виявити на порівняльній основі рівень конвергентності (дивергентності) регіонів прикордонних з ЄС територій.

Дослідження, здійснені науковцями А. Родрігесом-Росе та Армстронгом (Лондонська школа економіки) стверджують, що європейські (в межах ЄС) локальні утворення ефективно долають диспропорційність, а тому транс'європейські (інтер'європейські

регіони) рухаються назустріч один одному, тобто відбувається процес вирівнювання [171, с. 363-378].

Єврорегіони сьогодні є найефективнішою формою прикордонного співробітництва. Саме єврорегіони називають жорстким інституціональним утворенням на відміну від попередніх форм просування прикордонного співробітництва в Європі. Єврорегіон розглядають як форму прикордонного співробітництва між територіальними громадами, або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямованого на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону [65, с. 35].

Заслуговує на увагу класифікація регіонів постсоціалістичних країн щодо виділення типів активності (депресивності) за рівнем безробіття. Оскільки Національним інститутом стратегічних досліджень виділення активних та депресивних регіонів окремих постсоціалістичних країн за рівнем безробіття (%) здійснено за даними 1998 р., ми показники цієї таблиці поновили за рахунок 2000, 2005 та 2009 рр. (табл. 1.5).

У Польщі, Словаччині та Болгарії (табл. 1.5) за показником рівня безробіття, депресивні регіони кількісно переважають активні, а в Чеській Республіці, навпаки, активні регіони. В Угорщині кількість активних і депресивних регіонів однакова – по 3 од. Із 6 депресивних регіонів Польщі 2 межують безпосередньо із Закарпатською та Львівською областями (Підкарпатський та Любуський), а з боку Словаччини також два (Пряшівський, Кошицький) та Північно-Східна частина Угорщини (Північна Угорщина).

В названих депресивних регіонах аналізованих постсоціалістичних країн найвищий рівень безробіття, що значно перевершує середньонаціональні показники. Відмітимо, що до 2000 р. рівень безробіття наростав в усіх аналізованих країнах, а тим більше в депресивних регіонах, за винятком Угорщини. Така ж тенденція спостерігалася в Польщі до 2005 р., а в Угорщині рівень безробіття зріс порівняно з 2000 р. на 0,8 відсоткового пункту (в.п.). У 2009 р. порівняно з 2005 р. рівень безробіття мав тенденцію до

Таблиця 1.5

**Активні та депресивні регіони NUTS-2 деяких
постсоціалістичних країн за рівнем безробіття (%)***

Назва країни	Рівень безробіття				Регіони**	
	1998	2000	2005	2009	активні	депресивні
Польща	10,4	16,1	17,7	8,2	Малопольський (7,6) Мазовецький (7,6) Сілезький (7,3) Великопольський (8,0)	Вармінсько-Мазурський (19,7) Західно-Поморський (13,9) Светокшиський (12,1) Нижньосілезький (12,8) Куявськопоморський (13,9) Любуський (13,2) Підкарпатський (12,3)
Чеська Республіка	7,3	8,7	4,9	6,7	Столичний Празький (3,6) Центральна Богемія (6,2) Південна Богемія (5,0) Західна Богемія (6,5) Східна Богемія (6,5) Південна Моравія (6,4)	Північна Богемія (12,0) Північна Моравія (10,0)
Словаччина	23,4	18,8	16,3	12,0	Братиславський (7,1) Тренчівський (17,7)	Нітрівський (27,2) Банськобистровський (27,8) Пряшівський (33,6) Кошицький (28,7)
Угорщина	7,9	6,4	7,2	10,0	Центральна Угорщина (4,7) Центрально-Дунайський (8,9) Західно-Дунайський (6,0)	Південно-Дунайський (12,5) Північна Угорщина (18,5) Північна Велика Рівнина (16,9)
Болгарія	13,0	16,4	10,1	6,8	Південно-Центральний (5,2)	Північний Центр (16,2) Північний Схід (13,0)

*Сформовано за джерелами: [109, с. 383; 128, с. 545, 546].

**Дані за 1998 р.

зменшення у Польщі, Словаччині та Болгарії, а в Чеській Республіці та Угорщині проявилась наростаюча тенденція.

Показники, які відображають рівень безробіття за джерелом „Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку” [109, с. 383], в окремих випадках відрізняються від показників, що їх наводить „Статистичний щорічник України за 2002 р.” [125, с. 620]. Приміром, у першому джерелі відмічено, що рівень безробіття в Угорщині становив 10,1%, а фактично він становить 7,9%, а по Болгарії 13,0, а не 9,9%.

За рахунок введення кореляційних коефіцієнтів можна розрахувати і рівень безробіття в депресивних регіонах аналізованих країн за 2005-2009 рр. Розрахований нами коефіцієнт кореляції за 2009 р. становитиме: для Любуського регіону 1,75; Підкарпатського – 1,63 (Польща); для Пряшівського та Кошицького регіонів відповідно 1,92 та 1,64 (Словаччина); а для Північної Угорщини – 2,11. Ці регіони безпосередньо межують з Україною, зокрема із Закарпатською та Львівською (крім Словаччини та Угорщини) областями.

На нашу думку, показник „за рівнем безробіття” не повністю відображає депресивність регіонів, оскільки більш важливим показником є рівень валового регіонального продукту (ВРП), який в Євросоюзі узгоджується з ВВП країни. З 2004 р. Україна також перейшла на показник ВРП замість валової доданої вартості (ВДВ), який є узагальнюючим індикатором економічного і соціального розвитку регіону і складається із суми валових доданих вартостей усіх видів економічної діяльності, скоригований на величину непрямо вимірюваних послуг фінансового посередництва та податків, за виключенням субсидій на продукти [127, с. 30].

З 1990 р. до створення єврорегіонів долучилися посткомуністичні східно- європейські держави, використовуючи цю форму як один з каналів включення нових демократій у загальноєвропейські інтеграційні процеси. Особливо інтенсивно відбувалося формування єврорегіонів у західному прикордонні Чеської Республіки та Польщі з ФРН. Тут створені перші транскордонні об’єднання держав, які не були членами ЄС. Зокрема, під час переговорів представників місцевих органів влади прикордонних областей Чехії, Польщі та ФРН, котрі проходили під егідою Комісії по прикордонних областях ЄС наприкінці травня 1991 р. в м. Цвіккау

(ФРН), до складу євро регіону увійшли 7 німецьких і 4 чеських адміністративних райони прикордоння та польське воєводство Зелена Гура. У листопаді 1991 р. на аналогічному зібранні в м. Хеб (Чехія) закладено підвалини євро регіону „Егрєнчїс” у прикордонні Західної Чехії і Баварії. У Польщі вже існує 9 євро регіонів, що створені за участю Німеччини, Чехії, Словаччини, України, Білорусі та Литви – „Померанія”, „Про-Європа Варина”, „Шперєва-Нїса-Бубр”, „Нїса”, „Союз гмін Верхньої Сїлезїї та Північної Моравїї”, „Татри”, „Карпати”, „Буг”, „Нїман”.

Після приєднання у 2004 р. до ЄС обсяг виробництва, стан інфраструктури та режим соціально-гуманітарних відносин у Польщі значно поліпшив через застосування компліментарного механізму європейської регіональної конвергенції. Досвід Польщі та Угорщини щодо створення євро регіонів повторили регіональні одиниці Чехії, Словаччини, Румунії, Болгарії, Словенії (тільки NUTS-3) та країни Балтії. В цілому ефективною є регіональна модель Чеської Республіки [149].

Європейський досвід формування євро регіонів мав безпосередній вплив і на створення Карпатського євро регіону, до якого вперше ввійшли відповідні території винятково держав Східної Європи. Території сусідніх держав у 2004 р. (Польща, Угорщина, Словаччина) та у 2007 р. (Румунія) стали складовими Європейського Союзу, а тому цей етап характеризується вже не співробітництвом колишніх пострадянських країн, а взаємодією прикордонних територій країн Євросоюзу та України.

1.3. Інструменти та механізми управління соціально-економічними процесами прикордонного співробітництва

Невід’ємною складовою європейських інтеграційних процесів став розвиток прикордонного співробітництва. Цей вид співпраці між прикордонними територіями суміжних держав виник в середині ХХ ст. початково для вирішення проблеми налагодження співпраці між місцевими спільнотами колишніх ворогуючих країн, зокрема між Німеччиною та Францією. Крім того, прикордон-

не співробітництво спрямоване на реалізацію таких завдань [151, с. 83, 84]: стимулювання приросту обсягів взаємної торгівлі, розвиток і підтримка господарських, культурних і гуманітарних зв'язків між прикордонними регіонами; збереження історичної, культурної спадщини; створення й ефективний розвиток соціально-економічної інфраструктури у прикордонних регіонах; створення умов спрощеного режиму перетину товарів через митний кордон, включаючи сприяння облаштуванню митниць та пунктів пропуску на кордоні системою електронного документообігу, удосконалення транспортної інфраструктури, митних складів, терміналів; підвищення ефективності використання виробничої і соціальної бази прикордонних територій; створення умов для взаємодії систем попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій суміжних прикордонних територій; підвищення ефективності використання наявних місцевих ресурсів; вирішення проблем розвитку прикордонних територій на основі спільних зусиль; інші заходи, спрямовані на активізацію інтеграційних процесів на мезо- та мікрорівні.

Важливими інструментами прикордонної співпраці є реалізація програм прикордонного співробітництва. Заслуговує на увагу Програма прикордонного співробітництва (CBC – cross-border cooperation), ініційована Європейським Союзом у рамках PHARE/TACIS, яка була спрямована на підтримку спільних проектів на території прикордонних регіонів країн ЦСЄ та СНД за участю партнерів із країн ЄС. Зокрема, до сфери дії програми PHARE CBC, започаткованої в 1994 р., спочатку входили лише прикордонні регіони країн Центрально-Східної Європи, розташовані на кордоні Європейського Союзу. З часом (після приєднання до ЄС 1 січня 1995 р. Австрії, Фінляндії та Швеції) до участі у PHARE CBC були залучені прикордонні території країн Балтії, а також країн ЦСЄ, що не межували з кордонами Євросоюзу.

Істотна відмінність завдань, які переслідувала програма PHARE CBC на відміну від TACIS CBC у тому, що одним із головних завдань першої була адаптація прикордонних регіонів країн ЦСЄ та Балтії до їх майбутнього існування і розвитку в Європейському Союзі. Це завдання цілком логічне, оскільки програма PHARE була спрямована на створення умов для інтеграції цих країн до ЄС. Натомість програма TACIS CBC, ініційована у

1996 р., спрямовувалась на створення можливостей для місцевих і регіональних структур, які б дозволяли їм започаткувати спільні проекти зі своїми партнерами в ЄС або СНД. Географічно територія дії цієї програми обмежувалася західними прикордонними регіонами Росії, Білорусі, України та Молдови. Відмічена програма має свій окремий бюджет, який, зокрема, в межах програми сусідства „Румунія-Україна” становив 4750,0 тис. євро (бюджетна лінія TACIS CBC 2005/017100) [151, с. 85].

Програма PHARE CREDO спрямована на підтримку спільних проектів, що мають користь для регіонів і населення по обидва боки державного кордону. Гранти для реалізації проектів прикордонного співробітництва надавались як бенефіціантам у прикордонних регіонах країн Центральної та Східної Європи, так і для проектів, що здійснюються регіонами, розташованими на спільному кордоні між країнами ЦСЄ та країною СНД [29]. Починаючи з 2007 р., у зв'язку зі вступом до ЄС Румунії та Болгарії і зміни формату відносин з Україною відповідно до Європейської політики сусідства (ENP), допомога почала забезпечуватися за рахунок нового Європейського інструменту сусідства та партнерства (ENPI), який утворений, щоб просувати розвиток між Європейським Союзом і його партнерами. Цей інструмент співпраці прийде на заміну програмам TACIS та PHARE і включає такі компоненти: національну, транснаціональну/регіональну, транскордонну та тематичну; в окремих випадках, коли мова йтиме про попередження конфліктів чи забезпечення кризового менеджменту, буде підключатися майбутній Інструмент Стабільності.

У практиці діяльності Європейського Союзу після висновків експертів та ухвалення рішення наднаціональною структурою починається реальне фінансування з боку відповідних фондів, зацікавлених у розширенні певної структури. Не є винятком також ідея розширення ЄС за рахунок нових країн. Це, зокрема, унаочнюють програми (табл. 1.6), запропоновані структурними фондами країн-аплікантам, з яких 10 стали членами ЄС з травня 2004 р., в тому числі 3 прибалтійські країни (Естонія, Латвія, Литва) та сусідні країни, з якими межує Україна, а саме: Польща, Словаччина, Угорщина, а також Болгарія та Румунія, які стали членами названого інтеграційного угруповання з січня 2007 р.

Таблиця 1.6

**Фінансова допомога країнам передостанньої
та останньої хвиль розширення ЄС***

(млрд. євро)

Категорія програм ЄС	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Разом	2008, % до 2002
PHARE	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	13,5	100,0
SAPARD	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	4,5	100,0
ISPA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9	100,0
POST-ACCESSION	-	-	6	8	11	13	14	15	15	82	250,0
Загальні витрати ЄС на розширення	3	3	9	11	14	16	17	18	18	109	200,0
<i>Окремі програми, % до загальних витрат (підсумку)</i>											
PHARE	50,0	50,0	16,7	13,6	10,7	9,4	8,8	8,3	8,3	12,4	x
POST-ACCESSION	-	-	66,7	72,7	78,6	81,2	82,3	83,3	83,3	75,2	x

*Розраховано за джерелами: [109, с. 388; 177, с. 34; 107].

У 2001 р. на програму PHARE припадало 50,0% фінансової допомоги аналізованим країнам (табл. 1.6), а з 2002 р. частка такої допомоги за рахунок цієї програми мала тенденцію до зменшення, оскільки почала діяти більш ефективна у фінансовому відношенні програма POST-ACCESSION. За рахунок цієї програми частка фінансової допомоги країнам за аналізований період у 2008 р. порівняно з 2002 р. зросла у 2,5 разу, або із 6 до 15 млрд. євро.

Якщо у 2002 р. за рахунок програми POST-ACCESSION фінансова допомога до загальних витрат ЄС становила 66,7% (6 із 9 млрд. євро), то у 2008 р. – 83,3%, або 15 з 18 млрд. євро. Аналогічна тенденція і щодо загальної суми за аналізовані роки.

Особливості фінансової допомоги ЄС країнам останніх двох хвиль розширення названого інтеграційного утворення через зазначені програми наступні:

- програма ФАРЕ (PHARE) розпочалася в 1989 р. Завдяки їй у країнах Центрально-Східної Європи проводились адміністративна, інституційна та правова реформи через систему громадських та інших організацій і установ. Провідними для стимулювання з боку ФАРЕ були інфраструктура, бізнес, соціальна сфера. Передбачається, що фінансування програми в майбутньому буде сталим, однак питома вага її знизиться;
- програма САПАРД (Special Accession Program for Agriculture and Rural Development (SAPARD) надає підтримку країнам-аплікантам відповідно до Спільної сільськогосподарської політики Європейського Союзу, починаючи з 2000 р. Сферою застосування є підтримка реформ у галузі сільського господарства, підвищення якості продуктів харчування, розвитку сільських регіонів, захист споживача, захист довкілля та технічна допомога. Фінансування обіцяє бути сталим, хоча питома вага цієї програми на фоні інших аналізованих найменша;
- програма ІСПА (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession (ISPA) фінансуватиметься з Фонду Згуртування і зорієнтована на підтримку великих проектів у сфері охорони довкілля та розвитку транспорту;
- програма „ПОСТ-ЕКЦЕШН” (POST-ACCESSION) є однією з найпотужніших для країн, що інтегрувалися до ЄС у 2004 та 2007 рр. Вона почала діяти з 2002 р., в якому було виділено 6,0 млрд. євро (66,7% всього обсягу допомоги з аналізованих чотирьох програм). Обсяги коштів, спрямованих на підтримку економічного зростання, як уже відмічалось, до 2008 р. збільшилися у 2,5 разу і сягнули 15,0 млрд. євро, або 83,3% загальної суми. Галузі застосування виявлятимуться шляхом переговорів з країнами-аплікантами, з яких 10 стали членами ЄС вже у травні 2004 р. [109, с. 388, 389; 107].

З метою уникнення мікрорегіональних диспропорцій фінансово підтримуються 4 ініціативи на рівні програм (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Розподіл коштів Структурного Фонду
між ініціативами обшин в країнах ЄС*

(млн. євро, у цінах 1999 р.)

Країна	Інтеррег III	Урбан II	Еквал	Лідер +	Разом
Бельгія	104	20	70	15	209
Данія	34	5	28	16	83
Німеччина	737	140	484	247	1608
Греція	568	24	98	172	862
Іспанія	900	106	485	467	1958
Франція	397	96	301	252	1046
Ірландія	84	5	32	45	166
Італія	426	108	371	267	1172
Люксембург	7	0	4	2	13
Нідерланди	349	28	196	78	651
Австрія	183	8	96	71	358
Португалія	394	18	107	152	671
Фінляндія	129	5	68	52	254
Швеція	154	5	81	38	278
Великобританія	362	117	376	106	961
Комунікаційні мережі	47	15	50	40	152
ЄС, разом	4875	700	2847	2020	10442
<i>Довідково: Великобританія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція</i>					
Всього	2822	567	2017	1339	6745
% до підсумку по ЄС	57,9	81,0	70,8	66,3	64,6

*Розраховано за джерелами: [109, с. 390; 177, с. 13].

Найбільший обсяг коштів (табл. 1.7) припадає на програму Інтеррег III (Interreg III), яка спрямована на розвиток прикордонного, інтеррегіонального та транснаціонального співробітництва дво- або багаторегіональних територій. Загалом на цю програму припадає 46,7% коштів названого фонду, або 4875 з 10442 млн. євро. На п'ять країн ЄС (Великобританія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція) припадає 57,9% коштів Структурного Фонду, або 2822 із 4875 млн. євро.

Найменшою за коштами є програма Урбан II (Urban II), на яку припадає 700,0 із 10442 млн. євро, що становить 6,7% по лінії ЄС-15. Водночас на аналізовані 5 країн по цій програмі припадає 81,0%, або 567,0 із 700,0 млн. євро. Зазначена програма концентрує допомогу щодо інноваційних стратегій відродження міст та депресивних міських територій. Зокрема, понад 70 великих та малих міст отримують допомогу за цією програмою. Серед крупних мегаполісів її отримуватимуть Брюссель, Берлін, Мілан, Амстердам, Відень, Гельсінкі.

Програма Еквал (Equal) передбачає 2847 із 10442 млн. євро, або 27,3% до всіх 4-х аналізованих програм країн ЄС-15. На п'ять досліджуваних країн припадає 70,8%, або 2017 із 2847 млн. євро. Програма Лідер + (Leader +) виконує завдання щодо підйому активності в сільських комунах та розробку нових локальних стратегій. У цій програмі також лідерство щодо розподілу фінансування також належить досліджуваній групі з п'яти країн, на частку яких припадає 66,3% коштів, або 1339 із 2020 млн. євро.

Проблема регіональної гармонізації була досить актуальною для і країн-аплікантив, за рахунок яких ЄС-15 розширилось до ЄС-27. Проведене у 1998 р. дослідження щодо постсоціалістичних країн Центральної Європи встановило нормативний рівень ВВП на душу населення відносно середньостатистичного по Євросоюзу. Це дало підстави визначити масштаби надання допомоги з боку цієї організації на період до 2006 р. Згідно з наведеною вище методикою найвищий рівень (понад 60,0% від євросоюзівського) мають Словенія (68,0%) та Чехія (60,0%). За ними йдуть Угорщина (49,0%), Словаччина (46,0%), Польща (39,0%) та Естонія (36,0%). Аутсайдерами цієї класифікації є Румунія (27,0%), Литва (27,0%), Латвія (25,0%), Болгарія (23,0%) [109, с. 392]. У 1998 р. порівняно з 1995 р. ВВП у розрахунку на одну особу в поточних цінах у країнах ЄС-15 зріс майже на 15,0%, або із 17650 до 20290 євро, а у 2000 р. порівняно з 1998 р. на 11,0%, або з 20290 до 22520 євро [124, с. 578].

Збільшення валового внутрішнього продукту на одну особу у п'яти аналізованих країнах ЄС-15 та окремих постсоціалістичних країнах, які стали членами цього інтеграційного угруповання відповідно у 2004 та 2007 рр., характеризує табл. 1.8.

Таблиця 1.8

**Валовий внутрішній продукт
на одну особу по окремих країнах Європи***

(у цінах та ПКС 2005 р., що є міжнароднозіставними; дол. США)

Країни	1990	2000	2008	2009	2009, % до:	
					1990	2008
<i>Окремі країни-члени ЄС</i>						
Великобританія	23701	29591	34061	32184	135,8	94,5
Іспанія	19686	25128	28313	27083	137,6	95,6
Італія	23775	27717	28170	26559	111,7	94,3
Німеччина	25697	30551	33714	32147	125,1	95,3
Франція	24327	28344	30565	29599	121,7	96,8
<i>Країни Центрально-Східної Європи – члени ЄС з 2004 р.</i>						
Естонія	9632	11084	18882	16228	168,5	85,9
Латвія	12278	9518	17571	15058	122,6	85,7
Литва	42679	60753	73134	69363	162,5	94,8
Польща	8180	11814	16440	16707	204,2	101,6
Словаччина	...	12690	20518	19519	-	95,1
Угорщина	12470	13727	17997	16886	135,4	92,8
<i>Країни Південно-Східної Європи – члени ЄС з 2007 р.</i>						
Болгарія	7532	6906	11239	10727	142,4	95,4
Румунія	7777	6946	11704	10913	140,3	93,2
Довідково: Україна	8108	3706	6766	5763	71,1	85,2

*Розраховано за джерелом: [128, с. 551, 552].

Із п'яти країн ЄС-15 (табл. 1.8) високий рівень зростання цього показника у 2009 р. порівняно з 1990 р. досягнуто Великобританією (35,8%, або майже на 8,5 тис. дол. США), а також Іспанією та Німеччиною. Відмітимо, що Великобританія, Італія, Німеччина та Франція відносяться до країн „великої сімки”. У країнах Центрально-Східної Європи, які стали членами ЄС у 2004 р., найвищі темпи зростання за цей самий період досягнуто у всіх аналізованих країнах (дані по Словаччині за 1990 р. відсутні). Для досліджуваних країн Південно-Східної Європи, зокрема Болгарії та Румунії, також характерна аналогічна тенденція, в той час як Україна у 2009 р. не досягла відповідного рівня 1990 р. (ВВП на одну особу в 1990 р. становив 8,1, а в 2009 р. понад 5,7 тис. дол. США).

Відмітимо, що розрив у валовому внутрішньому продукті на одну особу між Україною та аналізованими країнами „великої сімки” збільшується. Якщо у 1990 р. розрив з цього показника між Україною та Великобританією і Німеччиною сягав майже 3-кратного розміру, то у 2009 р. – більш як у 5-кратного, проти аналізованих країн Центрально-Східної Європи – членів ЄС з 2004 р. розрив між Україною та Словаччиною більш як 3-кратний, з Литвою 12-кратний, а з Болгарією і Румунією – членами ЄС з 2007 р. – майже удвічі.

Прикордонне співробітництво є інструментом вироблення та реалізації спільної політики на прикордонних територіях сусідніх держав. Спільна політика передбачає застосування комплексного підходу до управління економічними процесами у цих регіонах, що гарантує створення і функціонування єдиного господарського механізму, забезпечення сталого розвитку, а також підвищення конкурентної позиції провідних територій у світі. У цьому відношенні важливе значення має європейське та національне законодавство щодо реалізації ПКС.

Прикордонне співробітництво є ключовим компонентом Європейської політики сусідства (European Neighbourhood Policy) [160], яка поширилася на країни Східної Європи після розширення ЄС на Схід. Така політика базується на правових рамках відносин ЄС із цими країнами, що визначені угодами про партнерство і співробітництво. Так, відповідна угода була укладена між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами 10 листопада 1994 р. і набула чинності 1 квітня 1998 р. [138]. Ці угоди об'єднує спільна мета, а саме: зміцнення відносин між країнами шляхом посилення двостороннього співробітництва, надання допомоги у проведенні реформ, що сприяють соціально-економічному розвитку, а також стимулів щодо участі у ринку ЄС. Натомість ЄС вимагає від партнерів зобов'язань щодо проведення реформ, які ведуть до демократизації й верховенства права, функціонування ринкової економіки, співробітництва у рамках зовнішньої політики і боротьбі зі злочинністю. У зв'язку з цим кожною країною був погоджений План дій у рамках Європейської політики сусідства, що охоплює спільно визначені сфери, в яких повинні бути здійснені реформи. Відповідно 21 лютого 2005 р. Радою з пи-

тань співробітництва між Україною та Євросоюзом був схвалений План дій „Україна – Європейський Союз” [98].

Отже, існують відповідні правові рамки використання прикордонного співробітництва як інструмента вдосконалення механізму управління економікою регіону. При цьому ПКС відіграє провідну роль і відрізняється від інших форм співробітництва тим, що створює вигоди для обох сторін зовнішнього кордону ЄС, а також спирається на фінансування, як із зовнішніх, так і внутрішніх статей бюджету ЄС. Базуючись на попередньому досвіді ПКС у рамках програм Tacis (Tacis), Меда (Meda), Фаре (Phare) та Інтеррег (Interreg), нова політика та умови для ПКС на зовнішніх кордонах Європейського Союзу були вперше викладені у Повідомленні про ПКС (Communication on CBC) у липні 2003 р. [167] і повною мірою розроблені в окремому розділі Стратегічного Документа європейської політики сусідства (ЄПС) (European Neighbourhood Policy Strategy Paper (ENPI), прийнятого у травні 2004 р. [160]. Відмічені документи заклали основи для впровадження першої фази Європейського інструмента сусідства та партнерства (ЄІСП) (European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENP). У рамках програм сусідства 2004-2006 рр. (Neighbourhood Programmes 2004-2006), запроваджено єдиний інструмент ПКС на прикордонних територіях, посилено якісні й кількісні параметри такого співробітництва.

Відповідно до названого вище інструмента прикордонне співробітництво відтепер охоплюватиме не тільки держави ЄС, а й країни Східної та Західної Європи, Кавказу та Середземного моря. На період 2007-2013 рр. фінансування різних проектів ENPI становитиме 11,2 млрд. євро (що на 32% більше, ніж виділялося на такі самі цілі впродовж 2000-2006 рр.), що забезпечить зростання обсягів фінансування і дозволить диверсифікувати співробітництво за такими напрямками [150, с. 236]: додання розбіжностей в економічному та соціальному розвитку країн-партнерів ЄС; розв’язання проблем, які одна країна не спроможна самотійно подолати (наприклад, забруднення навколишнього середовища); посилення ефективності функціонування і безпеки кордонів; зниження рівня безробіття; розвиток прикордонної політики „людина-до-людини”.

Основною статтею видатків бюджету ENPI на прикордонне співробітництво є „підтримка прикордонного співробітництва на зовнішніх кордонах ЄС”, яке в Європейському Союзі розглядається як з позицій двосторонніх, так і багатосторонніх відносин.

За період 2004-2006 рр. фінансова допомога Україні була надана в рамках чотирьох програм сусідства, а саме: Польща-Білорусь-Україна, Словаччина-Угорщина-Україна, Румунія-Україна та КАДСЕС (CADSES – Центральноевропейський адриатично-дунайський південно-східний європейський простір). Остання програма передбачала наявність у проектах співробітництва із сусідніми країнами ЄС партнера із України та Молдови. При цьому існує три рівні програм сусідства, а саме: А, В та С, які належать до Програми сусідства Інтеррег ІІА (Interreg ІІА), що передбачає прикордонне співробітництво.

Прикордонне співробітництво є співпрацею між прикордонними регіонами сусідніх держав, спрямованою на підтримку інтегрованого регіонального розвитку прикордонних територій. Слід зазначити, що в науковій літературі використовують терміни „прикордонне співробітництво” та „міжрегіональне співробітництво” як взаємозамінні, хоча категорія ПКС більш повно відображає зміст цього поняття. Одночасно основою Програми сусідства Інтеррег ІІС є міжрегіональне співробітництво, тобто співробітництво між регіонами різних держав, але ці регіони не межують один з одним. Міжрегіональне співробітництво має на меті підтримку міжрегіональної кооперації та, відповідно, вдосконалення політики і технічних засобів міжрегіонального економічного розвитку. КАДСЕС належить до програми сусідства Інтеррег ІІВ, що охоплює транснаціональне співробітництво. Якщо прикордонне та міжрегіональне співробітництво є співробітництвом між місцевими та регіональними органами влади, то транснаціональне співробітництво передбачає спільну роботу між національними органами влади.

Закладені в програмах прикордонного співробітництва інструменти нового регулювання яскраво свідчать про важливість такої політики для Європейського Союзу. При цьому кошти, як і раніше, будуть направлятися на реалізацію конкретних проектів, посилення співробітництва, вдосконалення спільних соціальних

програм. Для Словаччини, Угорщини, Румунії, України та Молдови обсяг фінансування був скорегований, а з метою спрощення та поліпшення співробітництва була удосконалена географічна структура єврорегіонів, зроблена їх прив'язка до конкретних територій [150, с. 238].

За сучасних умов розширення процесів глобалізації особливо зростає роль прикордонного співробітництва (ПКС) регіонів та відкриваються нові можливості для активізації господарської діяльності на периферійних територіях, а також підвищення їх конкурентоспроможності. Як уже відмічалось, прикордонне співробітництво означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або кількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. ПКС здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначеної внутрішнім законодавством [49, с. 499].

В окремих наукових публікаціях стверджується, що важливо знати основні характеристики соціально-економічного розвитку єврорегіонів та їх місце у системі управління державою. Тільки на підставі внутрішніх закономірностей функціонування єврорегіонів можливим стає формування відповідних механізмів впливу на соціально-економічні процеси, що розгортаються в межах певної території, для підвищення їх ефективності та віддачі у загальнодержавних масштабах. Управління цими процесами в єврорегіонах є об'єктивною необхідністю, що впливає з намагання перетворити Україну на справжню розвинену європейську країну. При цьому управління соціально-економічними процесами єврорегіонів має бути орієнтованим на вирішення стратегічних і тактичних завдань. Перші з них полягають в об'єднанні інтересів учасників транскордонного та прикордонного співробітництва, створенні умов для раціонального використання місцевих ресурсів і особливостей природно-виробничого потенціалу з метою ефективнішого розвитку продуктивних сил. До основних механізмів управління соціально-економічними процесами можна віднести [130, с. 234]: механізм бюджетного регулювання; інвестиційне регулювання; програмне забезпечен-

ня прикордонного співробітництва; механізм регулювання відносин у процесі ПКС.

Прикордонне співробітництво має здійснюватися з огляду на збереження специфіки самобутності та індивідуальності кожної зі сторін, тобто має бути збережена багатогранність євро регіонів, уникаючи їх уніфікації [86, с. 23, 24]. При цьому мають враховуватися всі громадські зовнішньополітичні точки зору; здійснюватись взаємодопомога та партнерство, а також регіональна поінформованість.

Отже, співпраця з сусідніми та суміжними країнами як на державному, регіональному, так і локальному рівнях є основою прикордонного (транскордонного) співробітництва, оскільки сприяє подоланню низки проблем, а саме: кордонів, віддаленого географічного положення прикордонних територій, а в цілому й підвищення добробуту та життєвого рівня населення. При цьому вона охоплює всі сфери життєдіяльності – економічну, освітню, культурну, соціальну та виробничу інфраструктуру. Вирішення спільних проблемних питань соціально-економічного й екологічного розвитку регіону спонукають до прикордонного співробітництва між суміжними (прилеглими) країнами, в тому числі й між місцевими органами влади та населенням прикордонних територій, що в результаті сприяє дотриманню людських прав і свободи, захисту інтересів етнічних, національних меншин, підвищує регіональну безпеку. Досвід прикордонного співробітництва дає можливість узагальнити міжнародні інтереси європейських країн, і на цій основі розширити співпрацю і взаємодію між Центрально-Східною Європою та неєвропейськими суміжними країнами.

Висновки до розділу 1

1. Прикордонне співробітництво (ПКС) є об'єктом посиленої дослідницької уваги багатьох науковців і науково-дослідних закладів країн світу. Проте, щодо визначення поняття „прикордонне співробітництво” немає однаковості, як не існує єдиного підходу до оцінки прикордонної співпраці на рівні регіонів та євро регіонів суміжних країн. Особливо активно ПКС почало

розвиватися з середини ХХ ст. у країнах Західної Європи, де на сьогодні вже нагромаджено багатий досвід здійснення такої співпраці, спрямованої на поглиблення взаємовідносин між територіальними общинами або властями сусідніх держав. Нині у країнах Західної, Центрально-Східної Європи вже створено понад 150 прикордонних об'єднань у формі єврорегіонів, стабільно розвивається міжтериторіальна співпраця.

2. З метою обґрунтування наукового положення, що периферійні регіони є зазвичай економічно слаборозвинутими, вони нами згруповані на внутрідержавному рівні за окремими показниками, що характеризують рівень їх соціально-економічного розвитку. На внутрінаціональному рівні виділено такі групи регіонів: *староприкордонні суходільні, новоприкордонні суходільні, приморські, неприкордонні*. Проведені дослідження свідчать про істотне відставання у соціально-економічному розвитку староприкордонних регіонів порівняно з новоприкордонними, особливо приморськими та неприкордонними.

3. Дослідження свідчить, що для якісного здійснення процесу прикордонного співробітництва, виходячи з досвіду центральноєвропейських країн, необхідні відповідні передумови, зокрема: побудова незалежної демократичної, соціальної, правової держави з ринковою економікою; децентралізація державної влади; підписання договорів про добросусідські відносини та співробітництво з суміжними державами; створення власної нормативної бази відповідно до європейських законів з прикордонної співпраці; структурна трансформація економіки України. Проблематика прикордонного співробітництва набуває особливого значення в умовах розбудови єдиної Європи, оскільки наявність „проблемних” територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, що є результатом господарювання минулих періодів, вимагає прискорення їх розвитку з огляду на геополітичне та гео економічне їх розташування та віддаленість від промислових центрів їхніх країн.

4. У системі прикордонної співпраці важливе місце відводиться формуванню єврорегіонів як організаційної форми прикордонних відносин, де в межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів – на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво – місцеві орга-

ни влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. При цьому перевагами прикордоння в умовах євро регіонів є суміжність територій та невелика віддаленість підприємств і організацій – суб'єктів зовнішньоекономічних зв'язків, що є важливим ресурсом для інтегрування. Цьому сприяють більш висока інтеграційна інфраструктура, етнічна близькість населення, що проживає на прикордонних територіях, досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури.

5. Європейський досвід формування євро регіонів мав безпосередній вплив і на створення Карпатського євро регіону, до якого вперше ввійшли відповідні території винятково держав Східної Європи. Важливими інструментами прикордонної співпраці, в тому числі в межах євро регіонів, є реалізація програм прикордонного співробітництва, ініційованих Європейським Союзом.

6. За період 2004-2009 рр. фінансова допомога Україні була надана в рамках чотирьох програм сусідства, а саме: „Польща-Білорусь-Україна”, „Словаччина-Угорщина-Україна”, „Румунія-Україна” та КАДСЕС (CADSES – Центральноєвропейський адриатично-дунайський південно-східний європейський простір). Закладені в програмах прикордонного співробітництва інструменти яскраво свідчать про важливість регуляторної політики для Європейського Союзу, оскільки кошти, як і раніше, будуть спрямовуватися на реалізацію конкретних проектів, посилення співробітництва, вдосконалення спільних соціальних програм.

Розділ 2.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

2.1. Еволюція становлення і розвитку прикордонної співпраці регіону

Прикордонні економічні відносини мають тривалу історію розвитку. Значний інтерес для аналітиків становить вивчення досвіду прикордонних економічних відносин у складний в політичному відношенні період, для країн Центральної і Східної Європи – в 50-80-і рр. ХХ ст. Надзвичайно важливим аспектом оцінки розвитку прикордонних економічних відносин в усіх регіонах є розгляд процесу їх становлення. Так, в одних регіонах етапи розвитку прикордонних відносин є схожими, в інших вони можуть мати дещо видозмінену тривалість та назву.

Проблеми прикордонних економічних відносин, як і прикордонного співробітництва, викликають дедалі більшу зацікавленість науковців і стають об'єктом досліджень у вітчизняній практиці. Ці проблеми є багатограними і розглядаються як специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, соціальної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів діяльності. Їх реалізація на регіональному рівні характеризується рядом особливостей: наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним вирішенням проблем екологічної безпеки, більш широким взаємним спілкуванням населення сусідніх держав тощо.

З урахуванням зазначеного актуальним є дослідження теоретичних підходів щодо сутності й цілей прикордонного співробітництва, вивчення досвіду такої співпраці, аналіз і оцінка загальних тенденцій, які в наукових дослідженнях висвітлені недостатньо. Зокрема, в „Економічній енциклопедії” навіть не подається тлумачення поняття „прикордонне співробітництво”, а тільки визначення „прикордонної торгівлі”, відповідно до якого – це „вид міжнародного товарообміну, що здійснюється торговельними організаціями і фірмами прикордонних районів з іноземними партнерами прилеглих держав; форма взаємовигідної співпраці, що сприяє зростанню товарообігу, розширенню міжнародного поділу праці, кооперації виробництва. Основою взаємного обміну є переважно товари і послуги, вироблені за рахунок місцевих ресурсів” [25, с. 67]. В цьому ж виданні стверджується, що в новітній історії України прикордонна торгівля як форма співробітництва виникла в 1973-1975 рр. (ще в рамках СРСР) на основі угод між обласними спілками споживчої кооперації України, Чехословаччини; з 1980 р. здійснювалася також за угодами між обласними організаціями державної торгівлі прикордонних областей цих країн.

В іншому науковому виданні відмічається, що „прикордонне співробітництво – погоджені дії місцевої влади, постійних жителів, юридичних осіб і визначених об’єктів (у т.ч. перетинання кордону за спрощеними правилами), дозволені у визначеній зоні (найчастіше від 15 до 50 км) по обидва боки міждержавного кордону, також відповідно до національного законодавства і міждержавних угод (наприклад, прикордонна торгівля)” [109, с. 457]. На нашу думку, таке визначення прикордонного співробітництва має звужений характер, оскільки у прикордонних економічних відносинах ще в період командно-адміністративної системи брали участь також неприкордонні території (райони, міста) суміжних держав, відстань між якими перевищувала 100-км зону.

Показовими, з наукового та історичного підходу до вивчення проблем прикордонних економічних відносин, є прикордонні відносини Росії з Китаєм, які мають більш ніж трьохсотлітню історію, а пізніше з Японією [10, с. 36-38]. Як свідчить аналіз праць дослідників цієї проблеми, початком цих відносин вважається 24 серпня 1689 р., коли було підписано Нерченський договір між

Росією і Китаєм. У подальшому важливими були договори, підписані між цими країнами в 1727 р. – це, в першу чергу, Безрінський і Кяхтинський договори.

Згідно з Кяхтинським договором передбачалось, що торгівля повинна знаходитись під суворим контролем урядів обох країн. Зокрема, Кяхтинський договір розпочав узаконену російсько-китайську прикордонну торгівлю, що стала важливою основою торгово-економічних відносин між двома країнами протягом тривалого періоду. Відмітимо, що обмін товарами в Кяхті здійснювався без застосування грошей або інших платіжних засобів. При цьому механізм розрахунків здійснювався на таких засадах: кожна із сторін, що здійснювала обмін, встановлювала ціни на представлені товари купівлі-продажу. Вартість товарів, що підлягали обміну, виражались у грошовому виразі, або в найбільш поширеному товарному еквіваленті. До 1800 р. такою міноюю одиницею була китайська бавовняно-паперова тканина „китайка”, потім її роль став відігравати китайський чай. Такий обмін К. Маркс охарактеризував як найбільш характерний приклад мінової торгівлі [81, с. 108-123].

Прикордонна торгівля відповідно до Кяхтинського договору розвивалась досить успішно, її обсяги становили майже десяту частину торгового обороту Росії з усіма азійськими країнами. Таким чином, її можна вважати одним з початкових етапів розвитку економічних відносин на прикордонних територіях Росії та Китаю. Обсяги російсько-китайської прикордонної торгівлі в 1755-1762 рр. характеризує табл. 2.1.

Продовженням традицій російсько-китайської (в другій половині ХХ ст. радянсько-китайської) торгівлі став „Договір про торгівлю і мореплавання”, підписаний між СРСР та КНР у 1957 р. Спочатку така торгівля здійснювалась під загальним керівництвом „Внешкоопторг Центросоюза”, з російської сторони в прикордонній торгівлі брали участь Амурська і Читинська області, Приморський і Хабаровський краї. В подальшому до них приєдналися Бурятська АРСР, а також Іркутська і Сахалінська області. Прикордонні економічні відносини продовжувались до 1968 р. Після військового конфлікту на острові Даманський вони були повністю припинені і відновились тільки у 1983 р.

Таблиця 2.1
Обсяг російсько-китайської торгівлі в 1755-1762 рр.*
(міновий обмін в російських рублях)

Роки	Загальна вартість російських товарів	Загальна вартість китайських товарів	Загальний обсяг товарного обороту
1755	606084	230981	837065
1756	450768	241252	692020
1757	421878	418811	840689
1758	525799	511071	1037070
1759	718145	648185	1417130
1760	899940	658331	1358271
1761	391469	619598	1011067
1762	101643	37672	139315

* Джерело: [115, с. 154].

До Китаю в рамках прикордонної торгівлі поставлялись такі товари, як мінеральні добрива, цемент, кальцинована сода, пиломатеріали, скло, легкові автомобілі, мотоцикли, будівельні машини, пирососи та ін. З китайської сторони структура експорту становила – заморожену свинину і яловичину, м'яси та овочеві консерви, боби сої, арахіс, фрукти, трикотажні, швейні і килимові вироби та інші товари широкого вжитку.

Після розпаду СРСР прикордонні регіони Росії продовжили співробітництво з китайськими партнерами. Отже, прикордонні торговельно-економічні відносини Росії і Китаю є одними з найдавніших. Більш як трьохсотлітній період їх розвитку налічує як етапи процвітання, так і етапи занепаду. Враховуючи той факт, що Китай вже є членом СОТ, а Росія прагне стати членом цієї організації, можна констатувати, що в наш час іде формування нового етапу прикордонних економічних відносин між двома країнами, який повинен ґрунтуватись не тільки на нормативно-правових актах двох країн, але і з урахуванням норм міжнародного права.

Прикордонні економічні відносини Росії і Японії мають свою особливість, яка полягає в тому, що між двома країнами не було підписано мирного договору. Водночас економічні інтереси обох держав у Тихоокеанському регіоні є досить вагомими, а тому розвиток економічних відносин значно випереджає розвиток полі-

тичних. Специфіка прикордонних економічних відносин між двома країнами полягає в тому, що вони здійснюються за допомогою прибережної торгівлі між двома країнами. Така форма економічної співпраці розпочалась у 70-ті роки ХХ ст. З 1978 р. прибережну торгівлю здійснювало понад 300 підприємств шести областей і двох автономних республік Далекого Сходу і Сибіру з російської сторони, а з японської, передусім, дрібні і середні фірми та кооперативи з острова Хоккайдо і префектур, що прилягають до Японського моря: Аніта, Тояма, Ямагата, Німгата, Ісікава та інші. Про обсяги прибережної торгівлі свідчать показники, наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Динаміка прибережної торгівлі Росії (СРСР)
і Японії за 1976-1982 рр.***

(млн.крб.)

Роки	Зовнішнь-оторговий оборот (ЗТО)	Експорт	Імпорт	Частка ЗТО до загального обороту, %
1976	43,6	23,0	20,6	2,1
1977	48,9	25,6	23,3	2,1
1978	50,9	27,2	23,7	2,2
1979	61,6	33,2	28,4	2,3
1980	70,9	35,3	35,6	2,6
1981	88,6	39,1	49,5	2,9
1982	70,8	34,8	36,0	1,9
<i>1982, % до:</i>				
<i>1976</i>	<i>162,4</i>	<i>151,3</i>	<i>174,7</i>	<i>x</i>
<i>1981</i>	<i>79,9</i>	<i>89,0</i>	<i>72,7</i>	<i>x</i>

*Розраховано за джерелом: [115, с. 156].

До 1981 р. експортно-імпортні операції (табл. 2.2), а також зовнішньоторговий оборот мали наростаючий характер. Зокрема, у 1982 р. порівняно з 1976 р. зовнішньоторговий оборот збільшився на 62,4%, або на 45,0 млн.крб., а експорт та імпорт відповідно на 51,3 (16,1) та 74,7% (15,4 млн.крб.). У 1982 р. проявилась спадна тенденція, зокрема зовнішньоторговий оборот зменшився більш ніж на 20,0%, або на 17,8 млн.крб., в тому числі експорт на 21,0%, або на 4,3 млн.крб., а імпорт більш ніж на 27,0%, або на 13,5 млн.крб.

Усередині 80-х років ХХ ст. в рамках прибережної торгівлі почали реалізовуватись невеликі інвестиційні проекти на компенсаційній основі. Так, в Японії було закуплено обладнання для осушення торфу, в 1,5 разу продуктивніше за вітчизняне. Реалізовувались також проекти для підприємств з обробки каменів для плит, обладнання для рибної промисловості. Активно розвивались прикордонні економічні відносини в країнах Центральної і Південно-Східної Європи після завершення повоєнної відбудови і встановлення нових кордонів. Перші спроби розвитку прикордонних економічних відносин припадають на 50-ті роки ХХ ст., які, як правило, охоплювали різні сфери економічного життя прикордонних регіонів суміжних країн [11, с. 20-32].

У 1952 р. було підписано першу угоду між польським воєводством Зелена Гура і німецьким округом Франкфурт-на-Одері про економічну співпрацю у вирішенні проблем водного господарства суміжних територій. У цьому ж році між тим же польським воєводством і німецьким округом Коттбус, а також між воєводством Щецин і німецькими округами Найбранденбург і Росток були укладені угоди про початок розвитку товарообмінних операцій в рамках так званої „регіональної” торгівлі. В 1956 р. був розроблений перший комплексний план прикордонної співпраці між німецькими округами Дрезден, Коттбус, Франкфурт-на-Одері, Найбранденбург і Росток та польськими воєводствами: Вроцлавським, Познанським, Зеленогурським, а також Щецинським і Кашмінським.

Отже, на початок 60-х років ХХ ст. в країнах Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) прикордонне економічне співробітництво вже стало однією з дієвих форм економічної співпраці господарських суб'єктів суміжних територій двох або кількох країн.

З 1965 р. розпочалась і така форма економічної співпраці на прикордонних територіях, як обмін трудовими ресурсами. Так, незайняті працівники з Вроцлавського воєводства були працевлаштовані на підприємствах легкої промисловості Дрезденського округу. При цьому польським робітникам нарівні з німецькими надавалось право на медичне обслуговування, а також на отримання інших соціальних благ.

У 70-х роках ХХ ст. розпочинається новий етап у розвитку прикордонних економічних відносин у країнах Центральної і Схід-

ної Європи. Економічна співпраця переходить від екстенсивних до інтенсивних форм економічної взаємодії. Впроваджуються нові прогресивні форми співпраці: міжнародна виробнича кооперація та інтеграція. Так, у 1972 р. договір про виробниче кооперування підписали заводи з виготовлення конденсаторів з німецького міста Герлітц і польського міста Єгоржець. Така угода дала можливість значно збільшити випуск продукції на обох підприємствах.

За аналізований період у прикордонних регіонах цих країн відбувається інтенсивний розвиток економічних відносин у нарощуванні виробничої інфраструктури. Це проявилось у розбудові прикордонних залізничних вузлів, прокладанні трубопровідних магістралей і будівництві гідротехнічних комплексів.

У 80-х роках ХХ ст. в прикордонних економічних відносинах між країнами Центральної і Східної Європи спостерігалось значне розширення кількісних і якісних показників економічної співпраці, в тому числі і в науково-технічній сфері. Результатом такої співпраці стала розробка нових високотехнологічних товарів, що були певною мірою конкурентоспроможні на міжнародному рівні. Поглибленню економічної співпраці сприяло прийняття нових законодавчих актів щодо вдосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності, що в свою чергу вплинуло на активізацію прикордонного економічного співробітництва.

У цей же час у зазначеному регіоні Європи почала зростати соціально-політична напруженість, яка завершилась тим, що наприкінці 1989 р. в деяких країнах відбулась зміна соціально-економічних устроїв. Вона вплинула і на розвиток прикордонного економічного співробітництва. Нові політичні сили, які прийшли до влади, почали орієнтувати свою зовнішньоекономічну діяльність у бік країн Європейського Союзу (ЄС). З розпадом європейського соцтабору та СРСР завершився другий етап розвитку прикордонних економічних відносин у Центрально-Східній Європі. В результаті розпочався об'єктивний процес пошуку і розроблення нової моделі аналізованих відносин.

Прикордонне співробітництво Закарпатської області із суміжними територіями сусідніх держав у 1945-1990-х рр. характеризується певними особливостями. Практичним початком прикордонного співробітництва на заході колишнього СРСР послужило

становлення стабільних кордонів між суміжними країнами, які обрали шлях соціалістичного будівництва. Цьому сприяло підписання 12 грудня 1943 р. договору про дружбу, взаємну допомогу і повоєнне співробітництво між СРСР і Чехословацькою Республікою (ЧССР) щодо визначення взаємовідносин між ними на два десятиліття, у 1945 р. – про дружбу і взаємодопомогу в повоєнному співробітництві між СРСР і Польщею (ПНР) та Угорською Республікою (УНР) [96, с. 232; 91].

Уже в перші повоєнні роки, незважаючи на майже непрозорий режим кордонів, спостерігалось взаємне прагнення громадськості, населення прикордонних областей, округів, воєводств, повітів до встановлення або ж відновлення безпосередніх контактів. Зазначимо, що другу половину 40-х років – і переважно першу половину 50-х років ХХ ст. європейські країни соціалістичного спрямування були зайняті вирішенням завдань з ліквідації наслідків війни і відновлення народного господарства. З іншого боку, в цей час відбувалося помітне переселення людей, особливо в прикордонних районах сусідніх країн, яке також вимагало часу для свого здійснення. Причини та характер такого переселення не завжди були обґрунтованими та гуманними [153].

У результаті вирішення низки складних економічних і соціальних питань у середині кожної з країн склалися сприятливі передумови для налагодження прикордонного економічного співробітництва. На початку 50-х років минулого століття прикордонні контакти закарпатських (Україна), східнославацьких (Чехословаччина) і саболч-сатмарських (Угорщина) трудових колективів мали переважно пізнавальний характер. Первинною формою прикордонних зв'язків було ділове листування між партійними органами, державними установами та громадськими організаціями з різних питань і сфер спільної діяльності, обмін вітальними телеграмами, листами з нагоди національних свят та ін. [152, с. 9-31].

Встановлення прикордонних зв'язків між Закарпатською областю та Східно-Словацьким краєм припадає на початок 1950-х років. Ці зв'язки в основному зводились до участі трудящих обох країн в естафетах дружби. Обмін естафетами проходив на радянсько-чехословацькому кордоні, поблизу м. Ужгорода, на організованих мітингах, присвячених цій події.

Оцінки цих процесів з точки зору окремих сьогоднішніх дослідників, які виростили в умовах посткомуністичних трансформаційних процесів, є або дуже критичними, або поміркованими. Однак історії не можна ні змінити ні переписати. Тому виклад і оцінка тих відносин науковцями Ужгородського відділу Інституту світової економіки та міжнародних відносин подавала в той час як об'єктивна дійсність, без політичних оцінок. Адже всі процеси відбувалися в рамках існуючих режимів і в той час не могли бути інакшими [142, с. 46-63].

На початок 1950-х років закладаються міцні прикордонні стосунки між Закарпатською та Саболч-Сатмарською областю (Угорщина), суміжними областями Угорщини (УНР) і Чехословаччини (ЧССР) та дружні зв'язки із Бая-Марською областю Румунії (СРР).

У 1956 р. ЦК КПРС і Радянський уряд прийняли погоджене з партіями і урядами європейських соціалістичних країн рішення про встановлення прикордонних дружніх зв'язків між областями СРСР і воєводствами, округами, областями і повітами ПНР, ЧССР, УНР, СРР. Відповідні рішення були прийняті також партійними органами прикордонних регіонів, було визначено прикордонні контактні зони. Зокрема, у вересні-жовтні 1956 р. були укладені договори між Закарпатською областю (УРСР), Східнословачьким краєм (ЧССР), Саболч-Сатмарською областю (УНР), Сату-Марським повітом (СРР). Внаслідок цього формувалась певна правова база для налагодження регулярних ділових прикордонних зв'язків.

На початку 60-х років ХХ ст. у практику прикордонних контактів увійшло спільне обговорення і складання обкомами партій річних планів прикордонного співробітництва, а пізніше вони розроблялися на два роки. Таким чином, у стосунки між прикордонними регіонами вводилася плановість, при цьому була можливість врахувати більш тривалу перспективу, процеси ставали контрольованими, ефективними. Оскільки регулювання прикордонних зв'язків покладалося центральними партійними органами на обласні комітети партії, їх було прийнято називати зв'язками по лінії місцевих партійних органів.

Розвиток прикордонного співробітництва, особливо з огляду на диверсифікацію його форм, і акцентуючи увагу на економічних

зв'язках, у кінці 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. можна поділити на два етапи [154, с. 21-107].

Перший етап прикордонного співробітництва бере відлік з кінця 40-х – початку 50-х рр. і завершується наприкінці 60-х рр. минулого століття. Для цього етапу характерним є переважання форм співробітництва, які не вимагали спеціального механізму регулювання прикордонних процесів, могли існувати без застосування валютних розрахунків, що не суперечило б жорсткій монополії держав на зовнішньоекономічну діяльність і відповідало б інтересам сусідніх країн у їх планово-економічному розвитку, а також програмам соціалістичної економічної інтеграції.

На першому етапі функціонування прикордонного співробітництва існували такі форми, як обмін передовим досвідом роботи в різних напрямках і галузях діяльності; надання всебічної допомоги партнерами один одному на безвалютній основі через встановлення товарообміну, торгівлі між торговельними організаціями прикордонних областей. Набуло особливої актуальності співробітництво у розвитку і взаємодії прикордонної транспортної інфраструктури. Тому перший „доінтеграційний” етап прикордонного співробітництва, який здійснювався у простих формах взаємозв'язку, відіграв важливу роль у зміцненні стосунків між колективами суміжних прикордонних територій, став важливою передумовою переходу до наступного етапу в прикордонному економічному співробітництві – „інтеграційного”.

Другий етап у розвитку прикордонного співробітництва бере свій початок у 1971 р. і пов'язаний з прийняттям країнами-членами Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) Комплексної програми дальшого поглиблення й удосконалення співробітництва та розвитку соціалістичної економічної інтеграції. Цей етап, як стверджують науковці, продовжувався до 90-х рр. ХХ ст. [90, с. 235; 20, с. 119-125]. Особливість етапу полягала в тому, що форми прикордонних зв'язків дедалі більше охоплювали виробничу, науково-технічну сферу, активно сприяли процесам реалізації інтеграційних програм у рамках співробітництва країн-членів РЕВ. Набув поширення обмін передовим виробничим досвідом, динамічно зростала прикордонна торгівля, налагоджувалися прямі виробничі зв'язки, пробивала собі дорогу міжнародна кооперація,

спільна виробнича діяльність. При цьому транспортна прикордонна інфраструктура нарощувала потужності і забезпечувала зростаючі обсяги обробки і перевезення експортно-імпортних і міжнародних транзитних вантажів.

На цьому етапі поглиблювався зміст форм прикордонних зв'язків, які існували до того. Вони стабілізувалися, переводили на планову основу співробітництво на базі річних та дворічних планів. Здійснювалася реконструкція залізничних і автомобільних підходів на кордонах, будувалися гідротехнічні прикордонні об'єкти, міжнародні високовольтні лінії електропередач, а також мережа транзитних газо-, нафтопроводів та об'єктів, що забезпечували їх функціонування.

Упродовж усього періоду прикордонного співробітництва Закарпаття із суміжними територіями адміністративних одиниць сусідніх держав найбільш стабільною й ефективною формою зв'язків із закордоном виявив себе обмін набутиим, кращим досвідом в усіх галузях діяльності. Практика запозичення кращого зарубіжного досвіду і впровадження його на своїх підприємствах і установах мала численні приклади, які засвідчували їх доцільність і ефективність [91, с. 107-310].

Важливою формою розвитку прикордонного співробітництва Закарпаття, а також регіонів Українських Карпат, з суміжними територіями сусідніх країн у цей період є прикордонна торгівля, її динамічний розвиток, яка набувала всебічного розширення завдяки тому, що товарообмінні операції могли здійснюватись у розрахунках на безвалютній основі. Тобто прикордонна торгівля, як і інші первинні форми прикордонного співробітництва (обмін досвідом, взаємодопомога), здійснювалася не чіпаючи принципи монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність [76, с. 106-111].

Прикордонна торгівля – вид міжнародного товарообміну, що здійснюється торговельними організаціями і фірмами прикордонних районів з іноземними партнерами прилеглих держав; форма взаємовигідної співпраці, що сприяє зростанню товарообігу, розширенню міжнародного поділу праці, кооперації виробництва [25, с. 67]. Основою взаємного обміну є переважно товари і послуги, вироблені за рахунок місцевих ресурсів. Прикордонна торгівля потребує створення інфраструктури міжнародних господарських

контактів, міждержавних органів регіональної співпраці, спільних інформаційних систем, міжрегіональних асоціацій ділового співробітництва, організації спільних ярмарків тощо, а також гармонізації законодавства, яке регулює економічні зв'язки між прикордонними областями, спрощення процедури прикордонного, митного та імміграційного контролю щодо громадян, які постійно проживають у цих областях.

У новітній історії України прикордонна торгівля як форма співробітництва виникла в 1973-1975 рр. (ще в рамках СРСР) на основі угод між обласними спілками споживчої кооперації України, Чехословаччини; з 1980 р. здійснювалася також за угодами між обласними організаціями державної торгівлі прикордонних областей цих країн. Однак обсяги її були незначними: у другій половині 80-х рр. минулого століття не перевищували 0,1% від загального рівня експорту країни, значна частка якого (45-65%) припадала на Закарпатську область [25, с. 67].

Однак наші дослідження свідчать, що перший договір щодо прикордонного товарообміну був підписаний Закарпатською облспоживспілкою і кооператорами Саболч-Сатмарської області Угорщини у м. Ніредьгаза у 1972 р. в обсязі 360 тис.крб. З кооператорами Східнословачького краю (ЧССР) Закарпатська облспоживспілка першу угоду підписала на суму 270 тис.крб. у 1974 р. Перша угода між кооператорами Закарпаття і Сату-Марського повіту Румунії про товарообмін в сумі 210 тис.крб. підписана в 1976 р. [20, с. 121-132].

У подальшому, в другій половині 80-х рр. ХХ ст., у часи перебудови прикордонна торгівля, як і деякі інші форми прикордонних зв'язків, здійснювалася на базі нових законодавчих актів, прийнятих у 1986 р. У відповідності з ними було розширено права організацій, у тому числі і торговельних, за якими їм дозволялося здійснювати товарообмінні операції на умовах прямих зв'язків, тобто без участі й втручання у ці справи посередника, вищої інстанції.

З урахуванням того, що залізничний транспорт був основним у перевезенні радянсько-угорських вантажів, були відкриті нові станції на кордоні – Батьово в Закарпатті і Еперешке в Угорщині. У результаті вжитих заходів на радянсько-угорському кордоні стали пропускати понад 11 млн.тонн вантажів, а потім 18-19 млн.

тонн, у тому числі Батьово і Еперешке – половину експортно-імпорتنних радянсько-угорських вантажів.

Третій етап у прикордонному співробітництві, який ми виділяємо у своїх дослідженнях, припадав на другу половину 80-х років ХХ ст. Характерним для нього було посилення виробничо-економічних зв'язків, впроваджувалися нові форми співробітництва, усе далі й глибше вони охоплювали виробничу систему. Це стало можливим завдяки реформам, що здійснювалися в господарському управлінні в СРСР і, зокрема, у питаннях зовнішньоекономічної діяльності. З метою заохочення підприємств, що розвивали прямі зв'язки, їм залишалася вся валютна виручка від кооперативних поставок [20, с. 122].

Для поставок у рамках прямих зв'язків було передбачено спрощений митний режим, за яким дозвіл на експорт та імпорт надавався автоматично на базі укладених договорів. Було значно спрощено і порядок відрядження спеціалістів підприємств-учасників співробітництва, яке переросло в прикордонне. Прикордонне співробітництво – спеціальна система взаємодії між регіонами суміжних держав, пов'язаних спільним відрізком міждержавного кордону, де характер взаємодії в межах національних законодавств і міждержавних угод визначається відповідно до Мадридської конвенції спільними рішеннями регіональної і місцевих влад. Найбільш відомою формою такого співробітництва є єврорегіони (які можуть включати адміністративно-територіальні одиниці більше ніж двох країн, що відповідають зазначеному принципіві прикордонного співробітництва у місцях близького сходження кордонів кількох держав) [109, с. 457, 458].

Таким чином, третій етап на межі другої половини 80-90-х рр. ХХ ст. зіграв певну позитивну роль у процесі трансформації прикордонної співпраці Закарпаття у прикордонне співробітництво регіонів. Проте Закарпатська область реальну правосуб'єктність на здійснення прикордонних зв'язків загальноєвропейського типу із суміжними прикордонними адміністративно-територіальними одиницями отримала лише одночасно з незалежністю України. Цей період з 1991 р. до травня 2004 р. ми відносимо до четвертого етапу як транскордонного, так і прикордонного співробітництва, оскільки воно характеризується співробітництвом прикордонних

територій незалежних держав, які утворилися після демократичних революцій та проголошення незалежності України.

Основою розвитку міжнародних відносин прикордонного співробітництва України з сусідніми державами стали загальноєвропейські норми і принципи. У 1993 р. Україна приєдналася до Європейської рамкової конвенції про прикордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, підписаної країнами-членами Ради Європи в м. Мадриді 21 травня 1980 р. (т. зв. Мадридська конвенція) [103, с. 387]. Згідно зі статтею 2 Конвенції: „Для цілей цієї конвенції „прикордонне співробітництво” означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей” [28, с. 123].

Додатковий протокол до Мадридської конвенції (№ 159) або перший Протокол [17, с. 144, 148] від 9 листопада 1995 р., підписаний державами-учасниками Конвенції, визначив правові засади прикордонної співпраці територіальних спільнот і влад. Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції (№ 169) [108, с. 149, 152] від 5 травня 1998 р. поширив принципи прикордонного співробітництва і на міжтериторіальну (міжрегіональну) співпрацю, тобто на взаємини регіонів різних країн, які навіть не межують безпосередньо один з одним. Таким чином, Рамкова конвенція разом із двома додатковими протоколами становить загальні правові засади прикордонного співробітництва регіонів держав Європи, в тому числі України і сусідніх держав.

Прикордонне співробітництво України виконує такі головні завдання і функції [90, с. 259, 260]:

- спрямовується на комплексний розвиток межуючих прикордонних регіонів сусідніх країн шляхом розширення торговельно-економічних, коопераційно-виробничих, науково-технічних, культурних та інших зв'язків прикордонних адміністративно-територіальних одиниць, реалізації спільних інвестиційних проектів, програм з охорони довкілля, запобігання природних і техногенних катастроф, розбудови

- ви прикордонної інфраструктури та поглиблення контактів у гуманітарній сфері на міжрегіональному рівні;
- прагматичною суттю такого співробітництва є максимальне використання зовнішнього фактора для всебічного соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів України з метою запобігання загрози перетворення їх у відсталі периферійні провінції. Водночас таким шляхом здійснюється вирівнювання рівнів регіонального розвитку прикордонних і внутрішніх – більш економічно потужних територій країн;
  - прикордонна співпраця є вагомим напрямом участі України у загальноєвропейській інтеграції на регіональному рівні. Це – своєрідний додатковий „місток” для ефективного включення України в інтеграційні процеси, що ведуть до створення цілісної об’єднаної Європи.

Важливими принциповими положеннями для прикордонного співробітництва є, *по-перше*, його генеральна мета, яка полягає не в забезпеченні автономного – з елементами автаркії розвитку прикордонних регіонів, що само по собі неможливе, а у його головній спрямованості на зміцнення держави в цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах.

По-друге, прикордонне співробітництво не може здійснюватися поза рамками реально існуючого правового і конституційного поля держави. Реалізація конкретних регіональних інтересів у процесі прикордонної взаємодії не повинна суперечити основним загальнодержавним інтересам.

По-третє, регіони як основні суб’єкти прикордонних відносин правочинні лише виключно в рамках делегованих їм компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені згідно з міжнародно-договірними домовленостями, чинним законодавством і рішеннями державного центру.

П’ятий етап прикордонного співробітництва, яке перейшло у транскордонне, у своїх дослідженнях ми виділяємо з травня 2004 р., коли сусідні держави – Угорщина, Словаччина, Польща, які межують в межах кордонів України із Закарпатською областю, стали членами Європейського Союзу (ЄС).

Згодом ЄС розширився на Схід за рахунок нових країн – Румунії і Болгарії, з першою з яких також межує Закарпатська область.

Описані п'ять етапів прикордонної співпраці, яка переросла у транскордонне співробітництво, притаманні для староприморських регіонів України, розташованих на заході нашої держави. Особливо рельєфно і багатогранно таке співробітництво проявилось у Закарпатській області. Для східних та північно-східних новоприморських регіонів України такі етапи нехарактерні, оскільки до проголошення незалежності України для них були властиві міжреспубліканські зв'язки в межах єдиного економічного простору колишнього Радянського Союзу [69, с. 67, 68].

У сучасному розвитку прикордонного співробітництва основну роль повинні відігравати регіональні органи самоврядування і територіальні громади прикордонних адміністративно-територіальних одиниць сусідніх держав.

Важливість нинішнього етапу прикордонного співробітництва України відповідно до європейських критеріїв обумовлена низкою об'єктивних чинників, які вже впливають на розвиток прикордонних регіонів України чи визначатимуть його майбутнє у короткостроковій та середньостроковій перспективах. До них насамперед належать [132, с. 3]:

- зовнішньополітична стратегія зближення України з Євросоюзом, яка розглядає прикордонне співробітництво як один із інструментів європейської інтеграції країни. Про це свідчить зміст Стратегії та Національної програми інтеграції України до ЄС, які вважають співробітництво органів влади місцевого та регіонального рівнів одним із шляхів європейської інтеграції держави;
- включення прикордонного співробітництва у перелік пріоритетів Концепції державної регіональної політики, схваленої у травні 2001 р. Цей документ визначає, що одним з принципів регіональної політики є „налагодження міжнародного співробітництва, наближення національного законодавства з цього питання до норм і стандартів Європейського Союзу, а також розвиток прикордонного співробітництва як дійового засобу зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем”.

До засобів реалізації інтересів держави у сфері регіональної політики відноситься „стимулювання розвитку прикордонних і міжрегіональних економічних зв'язків та інтеграції, створення відповідних промислово-фінансових груп, інших сучасних форм господарювання”;

- увага уряду України до питання активізації участі регіонів і громад у прикордонному співробітництві, про що свідчить прийняття Закону України „Про транскордонне співробітництво” від 18 листопада 2003 року [49]. Це створює можливість апробувати, зокрема на території Закарпатської області, різні шляхи гармонізації заходів регіональної політики України з відповідною політикою Європейського Союзу;
- формування нового зовнішнього кордону між Євросоюзом та Україною;
- можливість скористатися досвідом прикордонної співпраці західних регіонів Угорщини та Польщі, які впродовж другої половини 90-х років ХХ ст. виконували функцію „зовнішніх регіонів” Євросоюзу і отримали доступ до нових форм допомоги ЄС.

Незважаючи на появу нових підходів до прикордонного співробітництва як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, слід визнати, що співробітництво прикордонних регіонів України і сусідніх держав Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) поки що не існує як цілісне, системне явище. Воно ще не повністю виконує важливу функцію соціально-економічного підйому межуючих регіонів наших країн. Проте політична воля з боку державного керівництва України і країн Центрально-Східної Європи щодо розвитку добросусідських відносин і прикордонного співробітництва існує. Але додаткової ініціативи, в тому числі й від української сторони, потребує активізація дій з метою реалізації практичних кроків на міжрегіональному рівні.

Отже, допоки не налагодиться ефективна система взаємодії і постійних контактів регіональних органів влади і самоврядування прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України і суміжних країн ЦСЄ, кроки центральної влади з розвитку прикордонного співробітництва будуть мало результативними і переваж-

но декларативними. Важливим при цьому є вдосконалення механізму нормативно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Активізації ж прикордонних стосунків Закарпатської області, як ми вважаємо, слугуватиме спеціальна Програма співробітництва Закарпаття із сусідніми адміністративно-територіальними одиницями країн Центрально-Східної Європи.

2.2. Регіональні особливості зовнішньоекономічної діяльності

Прикордонні регіони відіграють специфічну роль у реалізації провідних тенденцій світового розвитку, а саме в зовнішньоекономічній діяльності, в тому числі в лібералізації зовнішньої торгівлі та в різкому збільшенні прикордонного товарообігу, активізації міждержавного переміщення населення. Прикордонні регіони – це території, на яких проживають спільноти людей, тісно пов'язаних різнобічними стосунками, але розділених кордонами. Незалежно від політичних систем країни, до яких належать ці спільноти, суміжні території стикаються з ідентичними соціально-економічними, соціально-культурними, політичними і законодавчими проблемами [4, с. 319, 320]. Отже, основний принцип прикордонного співробітництва полягає в тому, щоб створювати в прикордонних зонах такі зв'язки і такі договірні відносини, які б уможливили спільний пошук рішень, а отже, й взаємовигідне розв'язання наболілих проблем.

Держави, що укладають міжнародні угоди про співробітництво прикордонних регіонів, беруть на себе такі зобов'язання: визнають, що прикордонні спільноти наділені повноваженнями (у межах внутрішньодержавних законодавчих систем) самостійно регулювати свою діяльність; що в разі необхідності повноважні органи зазначених регіонів мають право укласти домовленості з прикордонними спільнотами, розташованими на території інших держав, які підписали відповідний договір. Ці положення прикордонного співробітництва особливо актуальні для Закарпатської області, де проживають групи населення, етнічна батьківщина яких знаходиться за кордоном. Між Україною та сусідніми державами,

а також Закарпатською областю та відповідними прикордонними регіонами, цих країн підписано низку міжнародних угод, зокрема [132, с. 4]: Договір між урядами Польщі та України про міжрегіональну співпрацю від 23.05.1993 р.; Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 17.07.1997 р.; Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про прикордонне співробітництво від 05.12.2000 р.; Угода урядів України та Угорщини про прикордонне співробітництво від 11.11.1997 р.; Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини (Закарпатська обласна рада, Рада з територіального розвитку Саболч-Сатмар-Березької області, 2003 р.); Концепція спільного розвитку прикордонних територій України, Угорщини та Румунії – ІНТЕРРЕГІО (Закарпатська обласна рада, обласна рада Сатмар, Рада з територіального розвитку Саболч-Сатмар-Березької області, 2003 р.); Угода ІНТЕРРЕГІО про трilaterальне співробітництво Закарпатської області (Україна), Сату-Марського повіту (Румунія) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), підписана у 2000 р.; Угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким краєм Словацької Республіки, підписана в 1999 р.; Угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України та Пряшівським краєм Словацької Республіки, підписана в 2000 р.; Угода між Закарпатською обласною державною адміністрацією України та Підкарпатським воєводством Республіки Польща про прикордонне співробітництво, підписана у 2000 р.

Наближення кордону Європейського Союзу вимагає виро-блення стратегії використання переваг прикордонного співробітництва Закарпаття із територіями суміжних держав, а також більш віддалених європейських держав, в нових геополітичних та гео економічних умовах для того, щоб нейтралізувати негативні наслідки, які виникли у зв'язку з введенням візового режиму, запровадженням сусідніми державами нового законодавства у сфері регулювання торгівлі та міграції.

У Посланні Європейської Комісії „Підготовка до впровадження нового інструмента для сусідства” (1 липня 2003 р.) визначено, що основним завданням оновленого прикордонного співробітництва повинно стати досягнення цілей сприяння стало-

му економічному та соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних „сусідів” до європейських ринків; спільне вирішення проблем довкілля, охорони здоров’я, організованої злочинності; забезпечення ефективності та безпеки кордонів, включно боротьби проти нелегальної міграції; сприяння людським контактам у прикордонні. Досягти ці стратегічні завдання заплановано у два етапи [132, с. 5]:

1. 2004-2006 рр. – засобом координації та спрямування фінансових ресурсів традиційних програм TACIS, PHARE, INTERREG (на кордонах центрально-європейських держав та України, Молдови, Білорусі та Росії), для чого започатковані Програми добросусідства на кордонах, які готуватимуться і подаватимуться на розгляд Єврокомісії спільно партнерами по обидва боки кордону ЄС. Ці документи, розроблені в рамках існуючих фінансових інструментів, мають статус програм INTERREG III A / програми прикордонного співробітництва TACIS.

2. Після 2006 р. формування окремого та автономного від інших програм „інструменту добросусідства”, який дозволить партнерам пропонувати на розгляд Єврокомісії ініціативи, які об’єднуюватимуть елементи прикордонної співпраці та регіонального розвитку прикордоння з метою зближення рівнів розвитку територій, розділених кордонами.

Ці нововведення є особливо важливими для регіонів Українських Карпат, які з географічної точки зору розділяють польські, словацькі, угорські території, що стали частиною ЄС у травні 2004 р.; румунські, які отримали цю можливість у 2007 р., та Закарпатську область України, євроінтеграційні перспективи якої ще не досить чітко окреслені.

Міжнародні угоди та інші документи про прикордонне співробітництво регіонів Українських Карпат, і особливо Закарпатської області, позитивно вплинули на географічну структуру експорту, імпорту товарів та послуг, а також на прямі іноземні інвестиції з сусідніми державами та країнами за межами цих держав, що відображає табл. 2.3, показники якої свідчать про такі тенденції:

- зростання обсягів експорту товарів у цілому по регіонах Українських Карпат за аналізований період (2009, % до 2004 р.) здійснювалось більш інтенсивно в сусідні чотири

Таблиця 2.3

Географічна структура експорту товарів з регіонів Українських Карпат*

(млн. дол. США)

Групи країн	Регіони (області)												Регіони, разом				
	Закарпатська			Івано-Франківська			Львівська			Чернівецька			2009,		2009,		
	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004	2004	% до 2004
Всього в тому числі, СНД	605,5	935,0	154,4	867,2	336,0	38,7	632,6	794,0	125,5	85,7	119,8	139,8	2191,0	2184,8	99,7		
<i>Європа</i>	502,6	849,7	169,1	627,2	173,9	27,7	440,5	540,5	122,7	55,0	59,4	108,0	1625,3	1623,5	99,9		
Польща	16,7	38,8	232,3	119,9	21,8	18,2	63,6	125,9	198,0	1,9	4,9	257,9	202,1	191,4	94,7		
Румунія	0,9	16,5	1833,3	129,1	11,5	8,9	3,2	32,3	1009,4	2,9	11,5	396,6	136,1	71,8	52,8		
Словаччина	41,3	65,9	159,6	27,8	4,8	17,3	4,3	32,2	748,8	0,2	2,6	1300,0	73,6	105,5	143,3		
Угорщина	166,4	424,2	254,9	123,8	11,0	8,9	17,0	18,0	105,9	1,2	1,3	108,3	308,4	454,5	147,4		
<i>Разом по чотирьох суміжних країнах:</i>	<i>225,3</i>	<i>545,4</i>	<i>242,1</i>	<i>400,6</i>	<i>49,1</i>	<i>12,3</i>	<i>88,1</i>	<i>208,4</i>	<i>236,5</i>	<i>6,2</i>	<i>20,3</i>	<i>327,4</i>	<i>720,2</i>	<i>823,2</i>	<i>114,3</i>		
Німеччина	67,9	88,9	130,9	24,7	22,0	89,1	97,1	101,8	104,8	21,8	13,0	59,6	211,5	225,7	106,7		
Чеська Республіка	12,4	18,6	150,0	1,1	12,6	1145,5	3,1	14,1	454,8	0,2	0,7	350,0	16,8	46,0	273,8		
<i>Разом:</i>	<i>80,3</i>	<i>107,5</i>	<i>133,9</i>	<i>25,8</i>	<i>34,6</i>	<i>134,1</i>	<i>100,2</i>	<i>115,9</i>	<i>115,7</i>	<i>22,0</i>	<i>13,7</i>	<i>62,3</i>	<i>228,3</i>	<i>271,7</i>	<i>119,0</i>		
Разом по шести аналізованих країнах ЄС	305,6	652,9	213,6	426,4	83,7	19,6	188,3	324,3	172,2	28,2	34,0	120,6	948,5	1094,9	115,4		
Азія	1,5	690,2	46013,3	86,7	59,9	69,1	43,8	32,6	74,4	4,9	7,8	159,2	136,9	790,5	577,4		
Африка	-	162,9	-	4,0	5,5	137,5	9,2	4,6	50,0	0,5	0,2	40,1	13,7	173,2	1264,2		
Америка	28,6	45,8	160,1	22,1	10,0	45,2	25,4	36,0	141,7	0,9	2,2	244,4	77,0	94,0	122,0		
Австралія і Океанія	-	0,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Експорт в чотири суміжні країни, % до:</i>																	
країн Європи	44,8	64,2	x	63,9	28,2	x	11,4	38,6	x	11,3	34,2	x	44,3	50,7	x		
всього об'єгу	37,2	58,3	x	46,2	14,6	x	13,9	26,2	x	7,2	16,9	x	32,9	37,7	x		
<i>Експорт в шість аналізованих країн, % до:</i>																	
країн Європи	60,8	76,8	x	68,0	48,1	x	42,7	60,0	x	51,3	57,2	x	58,4	67,4	x		
всього об'єгу	50,5	69,8	x	49,2	24,9	x	29,8	40,8	x	32,9	28,4	x	43,3	50,1	x		

*Розраховано за джерелом: [119, с. 586-633]

країни порівняно з країнами всіх континентів світу та Європи, за винятком Америки та країн СНД;

- найбільша частка експорту товарів у країни Європи припадає на Закарпатську та Львівську області (849,7 та 540,5 із 935,0 і 794,0 млн. дол. США до всього обсягу експорту цих регіонів);
- вагома частка експорту товарів Закарпатської і Львівської областей, припадає на виокремлені шість країн (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Німеччина та Чеська Республіка). Зокрема, у 2009 р. Закарпатська область 69,8 % всього експорту здійснювала в ці країни (або 652,9 із 935,0 млн. дол. США всього експорту), Львівська – 40,8 % (або 324,3 із 794,0 млн. дол.). Водночас по Івано-Франківській та Чернівецькій областях цей показник становив відповідно 24,9 % (або 83,7 із 336,0 млн. дол.) та 28,4 % (або 34,0 із 119,8 млн. дол. США);
- провідні позиції в експорті товарів Закарпаття та Львівщини займали чотири суміжні країни (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина) на які припадає відповідно 64,2 та 38,6 % всього експорту до країн Європи, а в Івано-Франківської та Чернівецької областей тільки 28,2 та 34,2 %;
- враховуючи, що на сьогоднішній день всі аналізовані суміжні країни є членами ЄС, наші дослідження свідчать, що в експортній діяльності Закарпатська та Львівська області стосовно торгівлі наближаються до показників країн ЄС, на які в межах цього інтеграційного об'єднання припадає понад 62,0 % світової торгівлі, а внутрішньорегіональний експорт серед країн Західної Європи в системі світової торгівлі становить більше 68,0 % [112, с. 129];
- географічна структура експорту товарів регіонів Українських Карпат свідчить, що Закарпаття у 2009 р. експортувало свої товари в 67 країн світу, з них у 35 європейських, Львівська область відповідно у 101 та 34 країни, Івано-Франківська у 84 та 30, а Чернівецьчина у 69 та 30 країн.

У географічній структурі імпорту товарів у регіони Українських Карпат, як свідчать наші дослідження, також значна частка припадає на аналізовані суміжні країни. Зростання обсягів імпорту (табл. 2.4) в цілому більш інтенсивно здійснювалось в аналізо-

Таблиця 2.4

Географічна структура імпорту товарів у регіони Українських Карпат*

(млн. дол. США)

Групи країн	Регіони (області)												Регіони, разом			
	Закарпатська				Івано-Франківська				Львівська				Чернівецька			
	2004	2009	% до 2004	2009	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004	2004	2009	% до 2004
Всього в тому числі, СНД	614,4	952,9	155,1	505,0	256,2	50,7	1125,6	1622,5	144,1	86,1	104,4	121,3	223,1	293,6	131,6	
<i>Європа</i>	5,7	110,2	1933,3	64,7	39,2	60,6	180,1	251,7	139,8	9,4	6,3	67,0	259,9	407,4	156,8	
<i>з них, Польща</i>	514,1	616,8	120,0	430,7	204,3	47,4	548,0	1185,3	216,3	58,1	75,6	130,1	1120,2	2082,0	185,9	
<i>Румунія</i>	6,1	24,2	396,7	37,2	58,0	155,9	138,9	510,4	367,5	7,4	9,8	132,4	189,6	602,4	317,7	
<i>Словачина</i>	1,6	9,9	618,8	1,2	2,2	183,3	1,5	3,6	240,0	3,7	9,2	248,6	8,0	24,9	311,3	
<i>Угорщина</i>	20,8	27,6	132,7	3,4	4,4	129,4	15,1	21,4	141,7	5,5	5,4	98,2	44,8	58,8	131,3	
<i>Разом по чотирьох суміжних країнах:</i>	76,3	106,2	139,2	7,6	8,4	110,5	21,9	23,6	107,8	2,9	5,0	172,4	108,7	143,2	131,7	
<i>Азія</i>	104,8	167,9	160,2	49,4	73,0	147,8	177,4	559,0	315,1	19,5	29,4	150,8	351,1	829,3	236,2	
<i>Північна Америка</i>	98,3	138,6	141,0	37,8	46,9	124,1	135,6	213,8	157,7	18,9	14,2	75,1	290,6	413,5	142,3	
<i>Південна Америка</i>	130,2	64,3	49,4	2,8	10,3	367,9	25,7	56,9	221,4	0,5	0,4	80,0	159,2	131,9	82,9	
<i>Разом:</i>	228,5	202,9	88,8	40,6	57,2	140,9	131,3	270,7	206,2	19,4	14,6	75,3	419,8	545,4	129,9	
Разом по шести аналізованих країнах ЄС	333,3	370,8	111,3	90,0	130,2	144,7	308,7	829,7	268,8	38,9	44,0	113,1	770,9	1374,7	178,3	
<i>Азія</i>	65,6	207,4	316,2	6,2	8,3	133,9	71,2	109,1	153,2	17,7	20,7	116,9	160,7	345,5	215,0	
<i>Америка</i>	0,4	0,4	100,0	0,0	-	67,5	7,8	11,6	0,3	0,0	-	67,9	8,2	12,1		
<i>Австрія</i>	28,6	18,0	62,9	3,4	4,3	126,5	258,6	67,5	26,1	0,4	1,5	375,0	29,1	91,3	313,7	
<i>Австралія і Океанія</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-	0,1	1,0	1000,0	0,2	0,1	50,0	0,3	1,1	366,7	
<i>Імпорт з чотирьох суміжних країн, % до:</i>																
країн Європи	20,4	27,2	x	11,5	35,7	x	32,4	47,2	x	33,5	38,9	x	31,3	39,8	x	
всього обсягу	17,1	17,6	x	9,8	28,5	x	15,7	34,5	x	22,6	28,2	x	15,7	28,2	x	
<i>Імпорт з шести аналізованих країн, % до:</i>																
країн Європи	64,8	60,1	x	20,9	63,7	x	56,3	70,0	x	66,9	58,2	x	68,8	66,0	x	
всього обсягу	54,2	38,9	x	17,8	50,8	x	27,4	51,1	x	45,2	42,1	x	34,5	46,8	x	

* Розраховано за джерелом: [119, с. 634-671].

вані країни ЄС, в тому числі сусідні країни Карпатського євро регіону, порівняно з країнами інших континентів світу.

Найбільша частка імпорту з шести аналізованих країн ЄС припадає на Закарпатську область (333,3 із 770,9 млн. дол. США, або 43,2 % за 2004 р. та 370,8 із 1374,7 млн. дол. США, або 27,0 % у 2009 р.). Аналогічна ситуація і щодо імпорту товарів у сусідні країни Карпатського євро регіону. Зокрема, у 2004 р. в Закарпаття було імпортовано продукції на суму 104,8 із 351,1 млн. дол. США, що становить 29,8 %, а в 2009 р. 167,9 із 829,3 млн. дол. США, або 20,2 %.

Імпортна діяльність регіонів Українських Карпат в аналізованому періоді мала наростаючу тенденцію як з боку європейських, так і шести аналізованих країн, в тому числі й чотирьох суміжних. Аналогічна тенденція щодо імпортової діяльності характерна для всіх регіонів Українських Карпат, особливо для Закарпатської області. Якщо у 2004 р. регіонами Українських Карпат з країн Європи було імпортовано 68,8 % до загального обсягу імпорту (770,9 млн. дол. США), то в 2009 р. – 66,0 % (1374,7 млн. дол. США), в тому числі з шести аналізованих країн Європи відповідно 34,6 та 46,8 %, а із суміжних чотирьох країн – 15,7 та 28,2 %. В аналізованому періоді (2009 р., % до 2004 р.) загальний обсяг імпорту в регіоні Українських Карпат зріс на 31,6 % (704,9 млн. дол. США), в тому числі з країн Європи на 85,9 % (961,8 млрд. дол.), із шести аналізованих країн ЄС на 78,3 % (603,8 млн.), а із чотирьох суміжних країн в 2,4 раза (478,2 млн. дол. США). Високі темпи зростання імпорту мають країни СНД, хоч за обсягами ці показники значно нижчі від вищенаведених.

На тлі інших регіонів виділяється Закарпатська область, якою у 2004 р. було імпортовано з країн Європи 83,7 %, а в 2009 р. – 64,7 % до всього імпорту товарів, у тому числі з шести аналізованих країн ЄС відповідно 54,2 та 38,9 %, а з чотирьох суміжних країн 17,1 та 17,6 %.

До загальних обсягів експорту (імпорту) товарів включено обсяги давальницької сировини та продукції, що виготовлена з неї, бартеру, гуманітарної, технічної допомоги тощо. Зростаюча тенденція характерна для географічної структури експорту, за винятком імпорту (2009 р.) послуг як для регіонів Українських Карпат, так і Закарпатської області (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Географічна структура експорту-імпорту послуг Закарпатської області*

(млн. дол. США)

Група країн	Експорт				Імпорт			
	2004	2005	2009	2009, %до 2004	2004	2005	2009	2009, %до 2004
Всього в тому числі,	23.6	31.3	43.7	185.2	13.9	27.2	25.7	184.9
СНД	1.4	1.4	3.2	228.6	1.6	2.6	1.5	93.8
Європа	22.2	24.5	34.3	154.5	12.2	24.5	22.0	180.3
з них:								
Польща	0.1	0.7	1.0	1000.0	0.1	0.2	3.5	3500.0
Румунія	0.1	0.3	0.5	500.0	0.2	0.2	0.1	50.0
Словаччина	2.3	4.5	2.7	117.4	5.8	7.1	3.0	51.7
Угорщина	4.5	4.4	3.9	86.7	0.9	1.2	3.2	35.6
Разом по чотирьох суміжних країнах:	7.0	9.9	8.1	115.7	7.0	8.7	9.8	140.0
Німеччина	1.0	0.8	3.4	340.0	0.3	0.7	3.1	1033.3
Чеська Республіка	0.9	3.6	1.7	188.9	0.2	0.2	1.5	750.0
Разом:	1.9	4.4	5.1	268.4	0.5	0.9	4.6	920.0
Разом по шести аналізованих країнах ЄС	8.9	14.3	13.2	148.3	7.5	9.6	14.4	192.0
Азія	0.6	0.2	...	-	0.09	-	...	-
Африка	3.0	3.3	...	-	-	-	...	-
Америка	2.3	1.8	...	-	0.02	0.03	...	-
Австралія і Океанія	-	-	...	-	-	-	-	-
<i>Експортно-імпорتنі операції з послуг регіону щодо аналізованих б країн, % до:</i>								
Країн Європи	40.1	58.4	-	в.п.	60.9	39.2	-	в.п.
Всього обсягу	37.7	45.7	30.2	-7.5 в.п.	53.5	35.3	56.0	2.5 в.п.
<i>Експортно-імпорتنі операції з послуг регіону щодо суміжних 4 країн, % до:</i>								
Країн Європи	31.5	40.4	-	в.п.	56.8	35.5	-	в.п.
Всього обсягу	29.7	31.6	18.5	-11.2 в.п.	49.8	32.0	38.1	-11.7 в.п.

* Розраховано за джерелом: [120, с. 233, 234; 119, с. 716, 768, 776].

У 2009 р. порівняно з 2004 р. обсяги експорту послуг з регіону в країни світу зросли на 85,2 % (табл. 2.5), в тому числі у шість аналізованих країн ЄС на 48,3 %, а в чотири суміжні країни на 15,7 %. Значна частка експорту послуг регіону припадає на країни Європи, в тому числі на шість аналізованих країн Європейського Союзу. Так, у країни Європи в 2004 р. обсяг експорту послуг становив 22,2 із 23,6 млн. дол. США в цілому, або 94,1 %, а в 2008 р. відповідно – 26,1 з 27,6 млн. дол. США загалом, або 94,6 %. На аналізовані шість країн у 2004 р. припадало 37,7 % всього обсягу експорту послуг з регіону, а на країни Європи – 40,1 %, а в 2009 р. відповідно 30,2 та 78,5 %. Експорт послуг регіону в суміжні чотири країни в 2004 р. становив 29,7 %, а в країни Європи – 31,5 % до всього обсягу такого виду експортної діяльності, а у 2009 р. відповідно 85,2 та 54,5 %.

Аналогічна наростаюча тенденція (2009 р., % до 2004 р.) притаманна й імпорту послуг у регіон з країн світу, в тому числі з Європи та шести аналізованих країн ЄС і чотирьох суміжних прикордонних країн, за винятком країн СНД, Азії, Чеської Республіки, Румунії та Словаччини. В цілому сальдо зовнішньої торгівлі послугами позитивне, оскільки в кожному з аналізованих років експорт перевершував імпорт, в тому числі з країнами Європи, Азії та Америки. Водночас у 2009 р. цей показник по шести аналізованих країнах ЄС був негативним, передусім за рахунок Польщі, Словаччини та Німеччини.

Розширена тенденція щодо експорту та імпорту товарів і послуг характерна для більшості міст і районів у розрізі природно-економічних зон Закарпатської області (табл. 2.6).

Узагальнення кількох таблиць розділу 11 „Зовнішньоекономічна діяльність регіону” статистичного щорічника Закарпаття за 2009 рік та групування показників цих таблиць за містами і районами в розрізі природно-економічних зон дало змогу виявити такі тенденції у зовнішній торгівлі товарами та послугами:

- за аналізований період загалом по області (2009 р. до 2004 р.) характерне розширене відтворення в експорті товарів і послуг, у тому числі в розрізі природно-економічних зон. Так, у 2009 р. порівняно з 2004 р. експорт товарів і послуг з регіону збільшився на 55,6 %, або на 349,6 млн. дол. США, в

Таблиця 2.6

Зовнішня торгівля товарами і послугами по містах та районах у розрізі природноеконімічних зон Закарпатської області*

(млн. дол. США)

Райони і міста	Експорт товарів і послуг		В тому числі послуг				Імпорт товарів і послуг		В тому числі послуг			
	2004	2008	2004	2008	2009	2004	2009	2004	2008	2009		
	Низинна природноеконімічна зона											
м.Ужгород	82,1	86,5	60,1	5,0	8,5	9,8	127,6	282,9	137,6	2,7	2,2	0,7
м.Мукачево	192,5	250,1	138,8	3,6	10,0	5,8	156,2	204,3	144,9	2,2	3,8	3,1
м.Берегово	60,9	81,1	92,8	0,01	0,9	0,1	59,9	80,0	81,3	0,7	0,4	0,3
м.Чоп	15,1	20,6	15,4	10,1	16,1	8,9	8,3	15,4	12,5	2,9	2,6	1,9
Берегівський	13,1	14,1	12,2	0,2	0,6	-	9,4	15,3	7,2	0,2	-	-
Виноградівський	53,3	162,2	144,2	-	0,1	-	44,7	135,0	114,0	0,3	1,2	1,3
Мукачевський	6,4	27,2	22,8	3,5	15,0	9,6	4,9	42,3	19,0	0,4	1,6	1,6
Ужгородський	118,2	476,6	369,6	0,2	11,4	7,2	174,2	1023,6	396,2	3,8	32,6	15,0
Разом по зоні:	541,6	1118,4	855,9	22,61	62,6	41,4	585,2	1798,8	912,7	13,2	44,4	23,9
	Передгірна природноеконімічна зона											
м.Хуст	10,9	8,5	9,5	-	-	-	6,5	8,2	6,1	-	-	-
Іршавський	3,5	12,4	8,0	0,05	0,5	0,4	1,6	10,5	4,6	0,01	-	-
Іячівський	19,2	24,2	19,4	0,8	-	0,2	7,6	20,5	9,9	0,07	-	0,4
Хустський	3,0	6,0	4,9	-	0,1	-	2,5	6,5	4,1	0,2	-	-
Разом по зоні:	36,6	51,1	41,8	0,85	0,6	0,6	18,2	45,7	24,8	0,28	-	0,4
	Гірська природноеконімічна зона											
Великоберезнійський	6,1	10,0	7,2	0,01	-	-	2,8	5,1	4,2	0,09	-	-
Воловецький	9,4	20,2	11,6	-	-	-	8,3	18,3	10,1	-	-	-
Міжгірський	4,2	5,0	7,2	-	0,8	1,3	0,6	2,6	3,7	0,09	-	-
Перечинський	11,3	39,1	27,5	-	-	-	7,3	20,8	11,2	-	-	-
Рахівський	12,2	20,2	10,2	0,1	-	-	2,2	4,8	1,2	0,12	-	-
Свалявський	7,7	21,0	17,3	0,03	0,5	0,4	3,7	14,2	9,2	0,12	-	-
Разом по зоні:	50,9	115,5	81,0	0,14	1,3	1,7	24,9	65,8	39,6	0,42	-	-
По області	629,1	1285,3	978,7	23,6	64,7	43,7	628,3	1912,2	977,1	13,9	44,4	24,3
	Природноеконімічні зони, % до області											
Низинна	86,1	87,0	87,5	95,8	96,8	94,7	93,3	94,1	93,4	96,0	100,0	98,3
Передгірна	5,8	4,0	4,3	3,5	1,2	1,4	2,8	2,4	2,5	2,4	-	1,7
Гірська	8,1	9,0	8,2	0,7	2,0	3,9	3,9	3,5	4,1	1,6	-	-

*Розраховано за джерелом: [120, с. 229, 230, 235, 236].

тому числі у низинній природноекономічній зоні на 58,0 % (324,3 млн. дол.), у передгірній та гірських відповідно на 14,2 % (5,2 млн. дол.) та 59,1 % (30,1 млн. дол.). Однак, протилежна тенденція проявляється щодо експорту товарів і послуг у 2009 р. порівняно з 2008 р., оскільки у 2008 р. відмічена зростаюча тенденція як до 2009, так і до 2004 р., в тому числі в усіх аналізованих зонах регіону;

- подальші дослідження свідчать, що експорт послуг займає незначну частку порівняно з експортом товарів і послуг. Так, у 2004 р. частка послуг в загальному показнику по області становила 3,7 %, а в 2009 р. – 4,5 %, в тому числі у низинній природноекономічній зоні відповідно 4,2 та 4,8 %, у передгірній – 2,3 та 1,4 %, а в гірській – 0,3 та 2,1 %. Аналогічна ситуація і щодо імпорту товарів і послуг, в тому числі послуг;
- найбільша частка експорту товарів і послуг припадає на низинну природноекономічну зону (у 2004 р. 86,1 %, у 2009 р. – 87,5 % до всього обсягу експорту регіону), а на гірську та передгірну відповідно 8,1 і 8,2 % та 5,8 і 4,3 %. Аналогічна тенденція і щодо експорту послуг та імпорту товарів і послуг, в тому числі послуг в розрізі природно-економічних зон області.
- Дослідження свідчать, що основні показники обсягу зовнішньої торгівлі товарами і послугами, в тому числі результативні, мають як позитивні, так і негативні наслідки, про що свідчать дані табл. 2.7, з якої витікають такі висновки:
- зростання обсягів експортно-імпортної діяльності товарами та послугами в цілому по області та в розрізі природно-економічних зон відмічено у 2009 та 2008 рр. порівняно з 2004 р. Сальдо зовнішньої торгівлі з цього показника у 2009 та 2004 рр. в цілому по області було позитивним, за рахунок передгірної та гірської природноекономічних зон. Однак у 2008 р. сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами в цілому по області відмічалось негативне і становило відповідно -626,9 млн. дол. США за рахунок низинної природно-економічної зони. Водночас у передгірній та гірській природ-

Таблиця 2.7

Основні показники зовнішньої торгівлі товарами і послугами в розрізі природноекономічних зон регіону*

(млн. дол. США)

Показники області за природноекономічними зонами	2004	2008	2009
Зовнішня торгівля товарами та послугами			
Експорт, всього	629,1	1285,3	978,7
<i>в тому числі за природноекономічними зонами:</i>			
низинна	541,6	1118,4	855,9
передгірна	36,6	51,1	41,8
гірська	50,9	115,5	81,0
Імпорт, всього	628,3	1912,2	977,1
<i>в тому числі за природноекономічними зонами:</i>			
низинна	585,2	1798,8	912,7
передгірна	18,2	45,7	24,8
гірська	24,9	65,8	39,6
Із загального обсягу зовнішня торгівля послугами			
Експорт, всього	23,6	64,7	43,7
<i>в тому числі за природноекономічними зонами:</i>			
низинна	22,61	62,6	41,4
передгірна	0,85	0,6	0,6
гірська	0,14	1,3	1,7
Імпорт, всього	13,9	44,4	24,3
<i>в тому числі за природноекономічними зонами:</i>			
низинна	13,2	44,4	23,9
передгірна	0,28	-	0,4
гірська	0,42	-	-
Сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами, всього	0,8	-626,9	1,6
<i>в тому числі за природноекономічними зонами:</i>			
низинна	-43,6	-680,4	-56,8
передгірна	18,4	5,4	17,0
гірська	26,0	49,7	41,4
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, всього	1,0	0,67	1,0
<i>в тому числі за природноекономічними зонами:</i>			
низинна	0,92	0,62	0,94
передгірна	2,0	1,1	1,68
гірська	2,0	1,75	2,0

*Розраховано на базі: [табл. 2.6 та 112, с. 218].

ноекономічних зонах цей показник в аналізованому році був позитивним, але незначні обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами не дали змоги перекрити негативне сальдо в цілому по регіону;

- коефіцієнт покриття експортом імпорту був високим в аналізованих роках (крім 2008 р.) у передгірній та гірській природноекономічних зонах, а в низинній він становив 0,92 у 2004 р., 0,62 – у 2008 р. та 0,94 – у 2009 р. Отже, і цей показник свідчить, що валюту за рахунок експортно-імпоротної діяльності заробляють підприємства гірської та передгірної природноекономічних зон, а низинна, навпаки, завдає збитків від такого виду діяльності;
- більш детальне дослідження свідчить, що за рахунок зовнішньої торгівлі послугами сальдо з цього показника в цілому по області та по природноекономічних зонах позитивне, однак незначні обсяги такої торгівлі не дають змоги перекрити негативне сальдо у зовнішній торгівлі товарами, яке допущене суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності низинної природноекономічної зони.

2.3. Аналіз зовнішньоекономічних зв'язків регіону за видами економічної діяльності

Зовнішньоекономічні зв'язки – це торгові, виробничі, науково-технічні та інші економічні зв'язки країни з іншими державами. Основні форми зовнішньоекономічних зв'язків [23, с. 610]: зовнішня торгівля товарами і послугами; міжнародна міграція робочої сили; рух капіталів і міжнародний кредит; міжнародні валютно-фінансові відносини; обмін у галузі науки і техніки; міжнародна кооперація виробництва. Відмітимо, що зовнішня торгівля була і є важливою формою зовнішньоекономічного співробітництва як України, так і її регіонів з країнами світу і зокрема, із суміжними країнами-членами Євросоюзу.

Національно споріднені етнічні групи регіонів сусідніх країн та Української Республіки слід розглядати як передумову транскордонної співпраці. Передумовами до співпраці соціаль-

ного плану є етнічна близькість населення, що проживає на прикордонних територіях, значна частина якого володіє мовою, або мовами населення країн-сусідів, має досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури. Вказані фактори є визначальними в процесі транскордонного співробітництва. Особливе місце в розвитку прикордонної співпраці України посідають західні області. Це обумовлюється тим, що порівняно з іншими вони займають особливе місце з точки зору розвитку транскордонного співробітництва. Специфічне місце в Українських Карпатах займає Закарпатська область, яка перебуває під значно більшим впливом факторів до транскордонної співпраці порівняно з іншими областями. В основі розвитку даного процесу – наявність об'єктивних умов як прикордонного, так і транскордонного співробітництва. Зокрема, ідеальне гео економічне розташування Закарпатської області, яка має на Заході кордони з Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, набутий досвід у прикордонних зв'язках, вища, порівняно з іншими областями України питома вага інтеграційної інфраструктури, відносно високий рівень ринкової культури жителів регіону, які обумовлюються значною мірою факторами поведінкового стереотипу, економічної інформації та набутих економічних знань етнічних груп населення, які компактно проживають на прикордонних територіях Українських Карпат (табл. 2.8).

Проведені дослідження (табл. 2.8) узагальнено на основі I Всеукраїнського перепису населення 5 грудня 2001 р., свідчать про особливості розподілу населення за найбільш численними національностями в регіонах Українських Карпат, в тому числі й в Закарпатській області. На корінне населення – українців, в цілому припадає від 89,6 % усього народонаселення аналізованих регіонів, а в Закарпатській області – 80,5 %. Другу позицію за чисельністю населення займають росіяни, на яких припадає 3,0 %, а в Україні – 17,3 %. Найбільша частка населення припадає на угорців та румунів за рахунок Закарпатської та Чернівецької областей. В цілому, на території Українських Карпат проживає 2,4 % – угорців та 2,4 % – румун. Угорці в основному розселені на території Закарпаття, а румуни – в Чернівецькій та Закарпат-

ській областях. Послідууючу позицію щодо чисельності населення займають поляки та словаки. Поляки в основному зосереджені на території Львівської та Чернівецької областей, а словаки на Закарпатті. Циганське населення, яке складає 0,2 % до всього населення території Українських Карпат проживає, також в основному, в Закарпатській області. На інші національності припадає 0,6 % населення території Українських Карпат, водночас як в Україні – 2,5%. Моніторинг даної проблеми засвідчує, що на Закарпатті корінне населення – українці, а етнічні меншини угорців, румунів, словаків та німців у основному, проживають в сільській місцевості.

Таблиця 2.8

Розподіл постійного населення за найбільш численними національностями в регіонах Українських Карпат*

Національність	Всього, тис.	До загальної кількості населення, %	Регіони (області), тис. осіб				Довідково: Україна
			Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
Все населення	6185,7	100,0	1254,6	1406,1	2606,0	919,0	48240,9
у тому числі, українці	5541,4	89,6	1010,1	1371,2	2471,0	689,1	37541,7
угорці	151,5	2,4	151,5	-	-	-	156,6
румуни	146,8	2,4	32,2	-	-	114,6	151,0
молдавани	67,2	1,1	-	-	-	67,2	258,6
росіяни	186,4	3,0	31,0	24,9	92,6	37,9	8334,1
поляки	22,3	0,4	-	-	18,9	3,4	144,1
білоруси	6,9	0,1	-	-	5,4	1,5	275,7
євреї	1,4	-	-	-	-	1,4	103,6
цигани	14,0	0,2	14,0	-	-	-	47,9
словаки	5,7	0,1	5,7	-	-	-	6,4
німці	3,6	0,1	3,6	-	-	-	33,3
інші	38,5	0,6	6,5	10,0	18,1	3,9	1187,9

*Розраховано за джерелом: [120, с. 380-384].

У подальших дослідженнях експорт-імпорт товарів аналізується за видами економічної діяльності. Об'єктами класифікації в КВЕД є види економічної діяльності статистичних одиниць (юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців тощо), які на вищих рівнях класифікації групуються у галузі. У КВЕД найбільш узагальнені групування видів діяльності на рівні секцій (у сфері промисловості на рівні підсекцій) дозволяє виділити основні галузі економіки.

Однак деякі галузі можуть бути виділені й на менш агрегованих рівнях класифікації. До прикладу, секція І „Діяльність транспорту та зв'язку” об'єднує дві галузі – транспорт та зв'язок, які можна виокремити тільки на рівні розділів [55, с. 2]. Експорт-імпорт товарів за видами економічної діяльності регіону відображає додаток Д „Експорт-імпорт товарів за видами економічної діяльності Закарпатської області” та табл. 2.9.

Для трьох із восьми проаналізованих секцій КВЕД (табл. 2.9), а саме: D – переробна промисловість, F – будівництво, G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, притаманна наростаюча тенденція щодо збільшення обсягів експорту в 2009 р. порівняно з 2004, в 2008 р. відмічена ще більш зростаюча тенденція порівняно до аналізованих років (2009 та 2004 рр.). Для двох інших секцій: H – діяльність готелів та ресторанів, I – діяльність транспорту та зв'язку така тенденція проявилася з 2008 по 2009 р. У секції E – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води експорт цих видів продукції не здійснювався.

Щодо імпорту товарів у регіон, як свідчать дані додатку Д, характерна наростаюча тенденція для всіх аналізованих секцій КВЕД, за винятком секцій H – діяльність готелів та ресторанів, K – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, O – надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту (2009 р. порівняно з 2004 р.). Провідні позиції в економіці Закарпатської області займає переробна промисловість, частка якої в загальному обсязі експорту в 2004 р. становила 90,6 % (548,3 із 605,5 млн. дол.), а у 2009 р. – 92,6 % (866,2 із 935,0 млн. дол. США). Другу позицію займає секція G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів

Таблиця 2.9

Експорт-імпорт товарів у Закарпатській області за видами економічної діяльності*

(млн. дол. США)

Товари за видами економічної діяльності	Секції і підсекції КВЕД	Експорт		Імпорт			
		2004	2009	2004 до 2004	2009 до 2004		
Всього		605,5	935,0	154,4	614,4	952,9	155,1
Промисловість		549,5	868,4	158,0	539,3	730,3	135,4
Переробна промисловість		548,3	866,2	158,0	539,0	730,3	135,5
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	DA	13,3	20,2	151,9	12,0	14,7	122,5
легка промисловість (текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів)	DB	143,4	151,2	105,4	122,5	113,9	93,0
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	DD	85,3	31,3	36,7	35,2	4,0	11,4
хімічна та нафтохімічна промисловість (хімічне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів)	DG, DH	11,1	33,3	300,0	14,6	19,3	132,2
машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів)	DL, DM	285,0	550,8	193,3	339,2	531,1	156,6
інші галузі промисловості	DN	10,2	77,3	888,5	15,5	45,2	456,6
Будівництво	F	0,9	2,4	266,7	3,9	16,3	417,9
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	40,4	52,6	130,2	59,2	186,4	314,8
Діяльність транспорту та зв'язку	I	3,8	1,5	39,5	4,5	11,0	244,4
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	1,5	0,6	40,0	1,1	0,6	54,5
Надання комунальних та індивідуальних послуг	O	8,6	0,1	1,2	3,5	0,9	25,7
Діяльність у сфері культури та спорту		<i>Провідні види економічної діяльності, % до всього обсягу</i>					
Переробна промисловість	D	90,6	92,6	x	87,7	76,6	x
в тому числі, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	DA	2,2	2,2	x	1,9	1,5	x
легка промисловість	DB	23,7	16,2	x	19,9	12,0	x
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	DD	14,1	3,3	x	5,7	0,4	x
машинобудування	DL, DM	47,1	58,9	x	55,2	55,7	x
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	6,7	5,6	x	9,6	19,6	x
Діяльність транспорту та зв'язку	I	0,6	0,2	x	0,7	1,2	x
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	1,4	0,01	x	0,6	0,1	x

* Розраховано на основі додатку Д.

та предметів особистого вжитку, частка якої у загальному обсязі експорту в аналізовані роки становила відповідно 6,7 % (40,4 із 605,5 млн. дол. США) та 5,6 % (52,6 із 935,0 млн. дол. США).

Провідну роль в експорті товарів відіграють підсекції DL, DM, які відносяться до галузей машинобудування. На ці дві підсекції, як свідчать дані табл. 2.8, у 2004 р. припадало 47,1 % експорту товарів від усього обсягу експорту (285,0 із 605,5 млн. дол.), а в 2009 р. – 58,9 % (550,8 із 935,0 млн. дол. США). Аналогічна тенденція і щодо імпорту товарів цих двох підсекцій переробної промисловості. Другу позицію займає секція DB – легка промисловість, частка якої в експорті товарів становила 23,7 % у 2004 р., або 143,4 із 605,5 млн. дол. США, а в 2009 р. – 16,2 % (151,2 із 935,0 млн. дол.). Третю позицію у переробній промисловості займає секція DD – оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів, питома вага якої у 2004 р. становила 14,1 % (85,3 млн. дол.), однак у 2009 р. тільки 3,3 % (31,3 млн. дол. США), і навпаки, зросла частка підсекції DG, DH – хімічна та нафтохімічна промисловість. Частка секції DA виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у загальному обсязі експорту незначна і в аналізованих роках становила 2,2 %. У 2009 р. чітко проявилася позитивна тенденція щодо переробної промисловості, оскільки експорт товарів значно перевершував імпорт, передусім за рахунок підсекції DL та DM – машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів).

Подальші дослідження [73, с. 418-429] нами були спрямовані на визначення впливу експорту та імпорту товарів на сальдо зовнішньої торгівлі за видами економічної діяльності регіону (табл. 2.10).

Показники табл. 2.10 свідчать, що, *по-перше*, від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі у 2004 та 2009 рр. характерне для експортно-імпоротної діяльності регіону в цілому. У 2009 р. сальдо зовнішньої торгівлі становило -17,9 млн. дол.

По-друге, серед інших секцій КВЕД від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі як у 2004, так і в 2009 рр. характерне для секцій G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, I – діяльність транспорту та зв’язку, а також

Таблиця 2.10

**Експорт-імпорт товарів та сальдо зовнішньої торгівлі
за видами економічної діяльності Закарпаття***

(млн. дол. США)

	Секції і підсекції КВЕД	Експорт		Імпорт		Сальдо зовнішньої торгівлі	
		2004	2009	2004	2009	2004	2009
		Товари за видами економічної діяльності					
Всього		605,5	935,0	614,4	952,9	-8,9	-17,9
Промисловість		549,5	868,4	539,3	730,3	10,2	138,1
Переробна промисловість		548,3	866,2	539,0	730,3	9,3	135,9
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	DA	13,3	20,2	12,0	14,7	1,3	5,5
легка промисловість (текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів)	DB	143,4	151,2	122,5	113,9	20,9	37,3
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	DD	85,3	31,3	35,2	4,0	50,1	27,3
хімічна та нафтохімічна промисловість (хімічне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів)	DG, DH	11,1	33,3	14,6	19,3	-3,5	14,3
машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів)	DL, DM	285,0	550,8	339,2	531,1	-54,2	19,7
інші галузі промисловості	DN	10,2	77,3	15,5	45,2	-5,3	32,1
Будівництво	F	0,9	2,4	3,9	16,3	-3,0	-13,9
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	40,4	52,6	59,2	186,4	-18,8	-133,8
Діяльність транспорту та зв'язку	I	3,8	1,5	4,5	11,0	-0,7	-9,5
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	1,5	0,6	1,1	0,6	0,4	-
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	8,6	0,1	3,5	0,9	5,1	-0,8

*Розраховано на основі додатку Д.

F – будівництво та О – надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту.

По-третє, у переробній промисловості позитивне сальдо зовнішньої торгівлі у 2004 та 2009 рр. проявилось в експортно-імпортній діяльності у секціях

DB – легка промисловість (текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів); DD – оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; DL, DM – машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів); DG, DH – хімічна та нафтохімічна промисловість (у 2009 р.), а також DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.

Аналіз показників табл. 2.10 „Експорт-імпорт товарів та сальдо зовнішньої торгівлі за видами економічної діяльності Закарпаття” співпадають з показником „коефіцієнт покриття експортом імпорту”, що відображає табл. 2.11.

У 2004 коефіцієнт покриття експортом імпорту (табл. 2.11) становив менше 1,0 в експортно-імпортній діяльності регіону, передусім за рахунок підсекцій DL та DM – машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів); та I – діяльність транспорту і зв’язку (в обох випадках 0,84). Низький коефіцієнт покриття експортом імпорту в 2004 та 2009 рр. був притаманний для таких секцій: F – будівництво (0,23 у 2004 р. та 0,15 у 2009 р.), та секцій G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (відповідно 0,68 та 0,28), а також I – діяльність транспорту і зв’язку та О – надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту у 2009 р. (відповідно 0,14 та 0,11). І навпаки, підвищився коефіцієнт покриття експортом імпорту в 2009 порівняно з 2004 р. у всіх без винятку підсекціях секції D – переробна промисловість.

Отже, на рівні регіональних органів влади необхідно вжити рішучі заходи щодо зменшення обсягів імпорту G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; F – будівництво продукції; I – діяльність транспорту і зв’язку. Доцільно також в експортно-імпортній діяльності стиму-

Таблиця 2.11
Експорт-імпорт товарів та коефіцієнт покриття експортом імпорту за видами економічної діяльності Закарпаття*

(млн. дол. США)

Товари за видами економічної діяльності	Секції і під-секції КВЕД	Експорт		Імпорт		Коефіцієнт покриття експортом імпорту	
		2004	2009	2004	2009	2004	2009
Всього		605,5	935,0	614,4	952,9	0,98	0,98
Промисловість	C, D	549,5	868,4	539,3	730,3	1,02	1,19
Переробна промисловість	D	548,3	866,2	539,0	730,3	1,02	1,19
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	DA	13,3	20,2	12,0	14,7	1,11	1,37
легка промисловість (текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів)	DB	143,4	151,2	122,5	113,9	1,17	1,33
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	DD	85,3	31,3	35,2	4,0	2,42	7,83
хімічна та нафтохімічна промисловість (хімічне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів)	DG, DH	11,1	33,3	14,6	19,3	0,76	1,73
машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів)	DL, DM	285,0	550,8	339,2	531,1	0,84	1,04
інші галузі промисловості	DN	10,2	77,3	15,5	45,2	0,66	1,71
Будівництво	F	0,9	2,4	3,9	16,3	0,23	0,15
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	40,4	52,6	59,2	186,4	0,68	0,28
Діяльність транспорту та зв'язку	I	3,8	1,5	4,5	11,0	0,84	0,14
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	1,5	0,6	1,1	0,6	1,36	1,0
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	8,6	0,1	3,5	0,9	2,46	0,11

*Розраховано на основі додатку Д.

лювати ті види економічної діяльності, де ці показники позитивні й сприяють надходженню іноземної валюти в економіку регіону.

Зовнішньоторговельна діяльність у регіоні набуває розвитку з 1995 р. У 2009 р. порівняно з 1996 р. обсяги експорту зовнішньої торгівлі товарами і послугами зросли у 8,8 разу, імпорту – у 7,4 разу, зокрема товарів – у 9,9 та 7,6 разу, послуг відповідно у 3,8 та 12,1 разу. Торгівлю з суб'єктами області вели партнери з 98 країн світу, серед яких найвагоміше представлені Угорщина, Чеська Республіка, Німеччина, Словаччина, Австрія, Італія [120, с.218-222]. Наростаюча тенденція щодо товарної структури зовнішньої торгівлі Закарпатської області характерна і для 2004-2009 рр. (табл. 2.12).

В цілому, в тому числі й в переважній більшості товарної структури зростання обсягів експорту відставало від імпорту (табл. 2.12). Особливо значна розбіжність між експортом та імпортом в товарній структурі зовнішньої торгівлі в таких групах: мінеральні продукти (так, у 2009 р. експорт у цій групі становив 2,8, а імпорт 105,1 млн. дол. США); полімерні матеріали; пластмаси та каучук (відповідно 5,3 та 75,5 млн. дол. США); транспортні засоби та шляхове обладнання (відповідно 2,8 та 58,3 млн. дол. США); недорогоцінні метали та вироби з них (14,4 та 92,9 млн. дол. США); маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів (1,6 та 14,5 млн. дол. США).

Переважає експорт над імпортом у 2009 р. характерне для таких груп товарів: механічне обладнання, машини та механізми, електричне обладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку (520,9 та 191,1 млн. дол. США); текстиль та вироби з текстилю (115,9 та 99,6 млн. дол.); різні товари і вироби, в основному художній промисел з місцевої сировини (77,0 та 9,4 млн. дол. США); деревина і вироби з деревини (54,1 та 3,1 млн. дол.); готові харчові продукти (37,7 та 29,8 млн. дол. США); взуття, головні убори, парасольки (28,8 та 6,6 млн. дол.); шкіра і хутряна сировина та вироби з них (20,4 та 14,3 млн. дол.); прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники, музичні інструменти (19,4 та 13,3 млн. дол. США); продукти рослинного походження (14,5 та 4,5 млн. дол. США).

Таблиця 2.12

Товарна структура зовнішньої торгівлі Закарпатської області

(млн. дол. США)

Товарна структура	Експорт			Імпорт		
	2004	2009	2009, % до 2004	2004	2009	2009, % до 2004
	Всього	605,5	935,0	154,4	614,4	952,9
Живі тварини, продукти тваринного походження	2,0	-	0,3	2,7	900,0	-
Продукти рослинного походження	9,1	14,5	159,3	2,2	4,5	204,5
Жири та олії тваринного або рослинного походження	-	-	-	0,02	0,5	2500,0
Готові харчові продукти	14,6	37,7	258,2	25,1	29,8	118,0
Мінеральні продукти	73,4	2,8	3,8	1,4	105,1	7507,0
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	8,7	18,4	211,5	20,5	20,3	99,0
Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	1,4	5,3	378,6	44,2	75,5	170,8
Шкіра і хутряна сировина та вироби з них	13,5	20,4	151,1	18,6	14,3	76,9
Деревина і вироби з деревини	65,2	54,1	83,0	2,4	3,1	129,2
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	0,08	1,6	1600,0	5,8	14,5	250,0
Текстиль та вироби з текстилю	112,5	115,9	103,0	99,6	107,9	108,3
Взуття, головні убори, парасольки	19,4	28,8	148,5	4,4	6,6	150,0
Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	0,5	0,8	160,0	9,8	10,0	102,0
Дорогоцінні або напівдорогоцінні каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	-	0,1	-	-	0,1	-
Недорогоцінні метали та вироби з них	15,5	14,4	92,6	32,2	38,6	119,9
Механічне обладнання, машини та механізми, електричне обладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	160,8	570,9	323,9	191,1	436,2	228,3
Транспортні засоби та шляхове обладнання	9,5	2,8	29,5	112,7	58,3	51,7
Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінемаграфії; апарати медико-хірургічні; годинники, музичні інструменти	37,6	19,4	51,6	35,7	13,3	37,3
Різні товари і вироби	61,5	77,0	125,2	7,4	9,4	127,0
Вироби мистецтва	-	-	-	-	-	-
Товари, придбані в портах	x	0,1	-	x	0,8	-
Рівне	0,2	-	-	0,8	1,4	175,0

*Розраховано за джерелом: [120, с.223, 224].

Значну частину експорту та імпорту товарів становить давальницька сировина та продукція, виготовлена з неї – 48,6 та 73,6 % [120, с.217]. Зовнішня торгівля послугами, як уже відмічалось, займає незначну частку в загальних обсягах експорту та імпорту товарів і послуг. На протилежність експорту-імпорту товарами, сальдо зовнішньої торгівлі по яких від’ємне, у торгівлі послугами воно, навпаки, в цілому позитивне. Проте в окремих видах економічної діяльності – від’ємне, про що свідчать дані табл. 2.13.

Таблиця 2.13

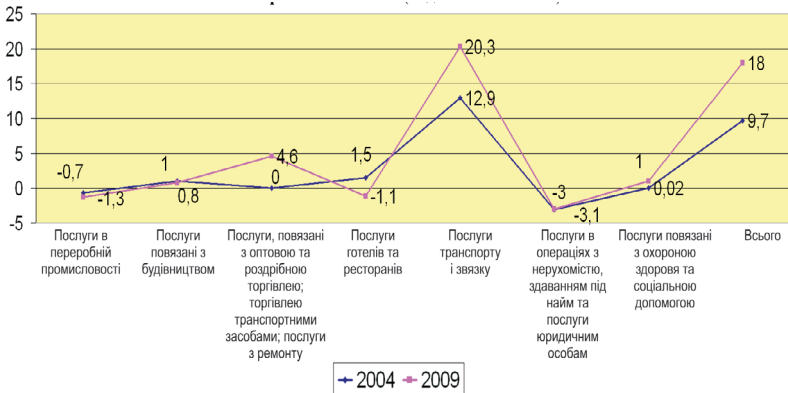
Експорт-імпорт та сальдо зовнішньої торгівлі послугами за видами економічної діяльності в Закарпатській області*

(млн. дол. США)

	Секції та підсекції КВЕД	Експорт			Імпорт			Сальдо зовнішньої торгівлі	
		2004	2009	2009, % до 2004	2004	2009	2009, % до 2004	2004	2009
Всього		23,6	43,7	185,2	13,9	25,7	184,9	9,7	18,0
Послуги в переробній промисловості	D	0,2	3,3	1650,0	0,9	4,6	511,1	-0,7	-1,3
Послуги, пов’язані з будівництвом	F	-	1,2	-	1,0	0,4	40,0	1,0	0,8
Послуги, пов’язані з оптовою та роздрібною торгівлею; торгівлею транспортними засобами; послуги з ремонту	G	0,1	4,8	4800,0	0,1	0,2	200,0	-	4,6
Послуги готелів та ресторанів	H	2,3	0,6	26,1	0,8	1,7	212,5	1,5	-1,1
Послуги транспорту і зв’язку	I	20,8	30,1	144,7	7,9	9,8	124,1	12,9	20,3
Послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам	K	0,1	2,3	2300,0	3,2	5,3	165,6	-3,1	-3,0
Послуги, пов’язані з охороною здоров’я та соціальною допомогою	N	0,02	1,0	5000,0	-	-	-	0,02	1,0
Послуги транспорту і зв’язку, % до всього обсягу		88,1	68,9	x	56,8	38,1	x	x	x

*Розраховано за джерелом: [120, с.231, 232].

На протипагу експорту та імпорту товарів, як свідчить аналіз показників табл. 2.13 та рис. 2.1, де сальдо зовнішньої торгівлі негативне, в експортно-імпортній діяльності послугами воно в цілому позитивне, але незначне за обсягами. Найбільша частка послуг в експортно-імпортній діяльності припадає на транспорт і зв'язок. Недостатньо розвинута торгівля послугами у таких секціях КВЕД, як: D – послуги переробної промисловості, H – послуги готелів і ресторанів, K– послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам; N – послуги, пов'язані з охороною здоров'я та соціальною допомогою та ін.

Рис. 2.1. Сальдо зовнішньої торгівлі послугами за видами економічної діяльності в Закарпатській області (за даними табл. 2.13)

Отже, на зовнішньому ринку послуг у 2009 р. [120, с. 232] 157 суб'єктів господарювання співпрацювали з партнерами з 95 країн світу. Експорт послуг становив 43,7, імпорт – 25,7 млн. дол. США, що менше, ніж у попередньому році. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 18,0 млн. дол. США. Як і в попередні роки, основу експорту та імпорту становлять транспортні послуги.

Наведену вище табл. 2.13 певною мірою віддзеркалює табл. 2.14 та рис. 2.2. Так, в цілому коефіцієнт покриття експортом імпорту в регіоні як у 2004 р., так і в 2009 р. становив 1,7.

Таблиця 2.14

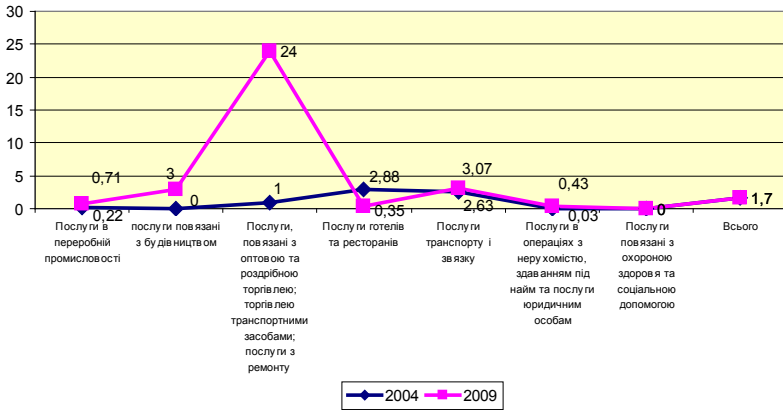
Експорт-імпорт послуг та коефіцієнт покриття експортом імпорту за видами економічної діяльності в Закарпатській області*

(млн. дол. США)

Види економічної діяльності	Секції та підсекції КВЕД	Експорт			Імпорт			Коефіцієнт покриття експортом імпорту	
		2004	2009	2009, % до 2004 р.	2004	2009	2009, % до 2004 р.	2004	2009
Всього		23,6	43,7	185,2	13,9	25,7	184,9	1,70	1,70
Послуги в переробній промисловості	D	0,2	3,3	1650,0	0,9	4,6	511,1	0,22	0,71
Послуги, пов'язані з будівництвом	F	-	1,2	-	1,0	0,4	40,0	-	3,00
Послуги, пов'язані з оптовою та роздрібною торгівлею; торгівлею транспортними засобами; послуги з ремонту	G	0,1	4,8	4800,0	0,1	0,2	200,0	1,0	24,00
Послуги готелів та ресторанів	H	2,3	0,6	26,1	0,8	1,7	212,5	2,88	0,35
Послуги транспорту і зв'язку	I	20,8	30,1	144,7	7,9	9,8	124,1	2,63	3,07
Послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам	K	0,1	2,3	2300,0	3,2	5,3	165,6	0,03	0,43
Послуги, пов'язані з охороною здоров'я та соціальною допомогою	N	0,02	1,0	5000,0	-	-	-	-	-

*Розраховано за джерелом: [120, с.235, 236].

У тих видах зовнішньоторговельної діяльності послугами, де сальдо негативне, відповідно коефіцієнт покриття менший 1,0. Зокрема, у секції D – послуги переробної промисловості, цей показник у 2004 р. становив 0,22, а у 2009 р. – 0,71, в секції K – послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам відповідно 0,03 та 0,43. У секції H – послуги готелів та ресторанів у 2009 р. відбулося зниження коефіцієнта покриття експортом імпорту, що означає негативне сальдо експорту-імпорту послуг.

Рис. 2.2. Коefіцієнт покриття експортом імпорту послуг за видами економічної діяльності в Закарпатській області (за даними табл. 2.14)

Отже, зовнішньоторговельна сфера послуг у регіоні розвинута недостатньо і не відповідає за обсягами європейським стандартам. Так, у цілому обсяг експорту товарами і послугами за 2004 р. становив 629,1, за 2009 р. – 978,7 млн. дол. США, а частка послуг відповідно 3,75 та 4,46 %.

Важливу роль у зовнішньоекономічній діяльності відіграють прямі іноземні інвестиції (ПІІ), що передбачають довгострокові економічні взаємовідносини, які відображають тривалу зацікавленість іноземного інвестора щодо суттєвого впливу на управління підприємством-резидентом з метою отримання прибутку, або досягнення соціального ефекту [120, с. 217].

Інвестиційний клімат регіону привабливий для прямих іноземних інвестицій, в той час як портфельні інвестиції за своїми обсягами незначні, що, зокрема, відображає табл. 2.15, з якої витікають такі висновки дослідницького характеру:

- щодо прямих іноземних інвестицій в економіку області спостерігається в цілому наростаюча тенденція, в тому числі й за аналізованими видами економічної діяльності. Зокрема, за період з 2002 по 2010 р. прямі іноземні інвестиції в економіку регіону збільшились у 3,3 разу, або на 247,4 млн. дол. США;

- найвищі темпи зростання прямих іноземних інвестицій характерні для секції D – переробна промисловість, які за аналізований період зросли більше ніж у 4 рази, або на 221,0 млн. дол. США;
- у секції D ще більші обсяги нарощування іноземних інвестицій проявились у підсекціях DK – виробництво машин та устаткування, DL – виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, DM – виробництво транспортних засобів та устаткування. В аналізовані три підсекції КВЕД прямі іноземні інвестиції на початок 2010 р. порівняно з 2002 р. зросли більше ніж в 13,3 разу, або на 89,0 млн. дол. США. Ці секції є інвестиційно привабливими для зарубіжних інвесторів, оскільки частка їх у загальному обсязі ПІІ збільшилась із 6,7 у 2001 р. до 27,1 % у 2009 р.;
- другу позицію в економіці області займає підсекція DD – оброблення деревини та виробництво виробів з деревини (крім меблів), на початок 2002 р. на неї припадало 18,5 %, а 2010 р. – 15,3 % всіх прямих іноземних інвестицій. За аналізований період ПІІ збільшились майже на 34,4 млн. дол. США, або в 2,7 разу;
- третю позицію займає підсекція DA виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, на яку (початок 2002 р.) припадало 19,9 %, а 2010 р. 11,6 % всього обсягу ПІІ. У цій підсекції обсяг зростання прямих інвестицій в аналізованому періоді становив 93,3 %, або майже 20,0 млн. дол. США;
- четверту позицію займає секція DB – легка промисловість (текстильне виробництво, виробництво одягу, хутра та виробів з хутра), на яку (початок 2002 р.) припадало 10,1 %, а в 2010 р. – 7,0 % всього обсягу прямих іноземних інвестицій. За аналізований період обсяги їх зросли на 13,8 млн. дол. США, або більше ніж у 2,2 разу;
- значна частка ПІІ припадає на секцію I – діяльність транспорту та зв'язку (4,3 % на початок 2002 р. та 4,9 % у 2010 р.). За аналізований дев'ятирічний період обсяги таких інвестицій у цю секцію зросли майже у 3,8 разу, або на 12,8 млн. дол. США;

- значні обсяги інвестицій припадають на секцію К – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям. На початок 2010 р. порівняно з 2002 р. обсяги ПІІ у цю секцію збільшилися у 77,5 разу, або майже на 10,4 млн. дол. США;
- недостатня інвестиційна привабливість секції О – надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту. На початок 2010 р. частка всіх ПІІ у цю секцію становила тільки 0,2 % до всього обсягу таких інвестицій в економіку області.

До категорії прямих інвестицій відносяться внески нерезидентів до статутного фонду та вартість прав власності нерезидентів на придбані майно, майнові комплекси, або на акції, облигації та інші цінні папери, що становлять не менше 10,0 % вартості статутного фонду резидента, а також інвестиції, отримані в результаті укладення концесійних договорів та договорів про спільну інвестиційну діяльність. Оскільки прямі інвестиції передбачають довгострокові взаємовідносини, які відображають тривалу зацікавленість іноземного інвестора в резидентському підприємстві в економіці країни, тому метою прямого інвестора є суттєвий вплив на управління підприємством-резидентом [119, с. 435].

З аналізу показників табл. 2.15 прослідковується, що обсяги іноземних портфельних інвестицій в господарський комплекс регіону за видами економічної діяльності незначні. Так, *поперше*, якщо ПІІ на початок 2002 р. в економіку області становили 107509 тис. дол. США, то портфельні – 155,0 тис. дол. США, або 0,1 % до ПІІ. На початок 2010 р. обсяг портфельних іноземних інвестицій становив 1439,0 тис. дол., а ПІІ – 354960 тис. дол. США, або 0,4 % до прямих інвестицій.

По-друге, якщо у 2010 р. порівняно з 2002 р., як уже відмічалося, обсяги ПІІ в економіку області зросли у 3,3 разу, то іноземних портфельних інвестицій – у 9,3 разу. Найбільші обсяги портфельних іноземних інвестицій припадають на секції: G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 32,7 % (470,0 тис. дол. США). На початок 2010 р. порівняно з 2002 р. портфельні інвестиції у цю підсекцію зросли більш ніж у 42,7 разу; D – переробна промисловість, частка якої

Таблиця 2.15
Прямі та портфельні іноземні інвестиції в економіку області за провідними видами економічної діяльності*
 (на початок року; тис. дол. США)

Види економічної діяльності	Код КВЕД (секції та під-секції)	Іноземні інвестиції											
		прямі					портфельні						
		2002	2009	2010	2010, % до 2002	2002	2009	2010	2010, % до 2002				
Всього		107509	356377	354960	330,2	155	1451	1439	928,4				
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	A	1625	3018	2438	150,0	-	-	-	-				
Промисловість	C, D, E	76643	294061	300395	391,9	144	932	905	628,5				
переробна	D	72484	287157	293480	404,9	144	327	333	231,3				
<i>в тому числі:</i>													
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	DA	21377	39906	41324	193,3	24	62	68	283,3				
легка промисловість (текстильне виробництво, виробництво одягу, хутра та виробів з хутра)	DB	10880	24814	24706	227,1	94	15	15	16,0				
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини (крім меблів)	DD	19844	54660	54227	273,3	1	62	62	6200,0				
машинобудування (виробництво машин та устаткування, електричного, електронного, оптичного та транспортних засобів)	DK, DL, DM	7259	95728	96279	1326,3	-	181	181	-				
Будівництво	F	1836	2720	2702	147,2	-	8	8	-				
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	18779	14101	11037	58,8	11	454	470	4272,7				
Діяльність готелів та ресторанів	H	3304	9167	9297	281,4	-	5	5	-				
Діяльність транспорту та зв'язку	I	4643	14036	17456	376,0	-	2	2	-				
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	136	13006	10534	7745,6	-	36	36	-				
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	99	5360	248	250,5	-	14	13	-				
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	106	758	705	665,1	-	-	-	--				

* Розраховано за джерелами: [120, с. 240, 242, 243; 34, с. 197, 198].

на початок 2002 р. у загальному обсязі таких інвестицій становила 92,9 %, а 2010 р. – 23,1 %. При цьому найбільшу привабливість щодо портфельних іноземних інвестицій мають підсекції DK, DL, DM – машинобудування (виробництво машин та устаткування, електричного, електронного, оптичного та транспортних засобів), на які на початок 2010 р. припало 12,6 % (181,0 тис. дол. США) всього обсягу таких інвестицій. Вагому частку в привабливості портфельних інвестицій займає підсекція DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, в яку було залучено 68,0 тис. дол. США.

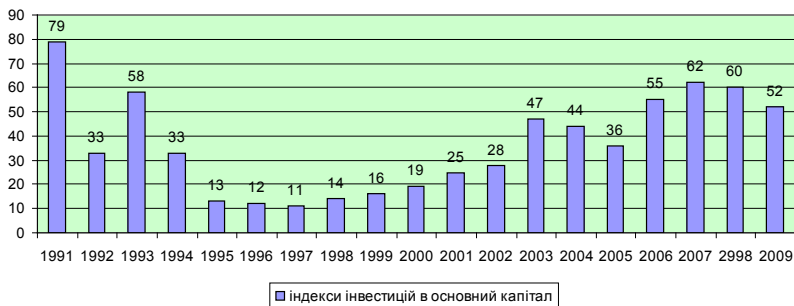
По-третє, третю позицію на початок 2010 р. в залученні іноземних інвестицій зайняла секція K – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям. У цю секцію було вкладено 36,0 тис. дол. США портфельних іноземних інвестицій.

Отже, на противагу прямим іноземним інвестиціям ринок портфельних інвестицій в регіоні недостатньо розвинутий. Особливо незначні обсяги прямих і зовсім відсутні портфельні інвестиції за аналізований період (2002-2010 рр.) у секції A – сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Зокрема, на початок 2010 р. порівняно з 2002 р. обсяги ПП у цю секцію збільшилися на 50,0 % (на 813,0 тис. дол. США). Як уже відмічалось, незначні обсяги ПП спрямовуються у секцію O – надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту, а портфельні іноземні інвестиції у цей вид економічної діяльності регіону взагалі не вносилися. Не випадково, що комунальна галузь у регіоні недостатньо розвинута і не відповідає стандартам європейським країнам.

У системі соціально-економічного розвитку регіону важливу роль відіграють капітальні інвестиції, до яких належать інвестиції в основний капітал (основні засоби), інші необоротні матеріальні активи; витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта, що призводить до збільшення майбутніх економічних вигод, первинно очікуваних від використання об'єкта, на суму яких збільшується первісна вартість основних засобів (капітальний ремонт будівель, споруд, машин та обладнання); інвестиції у необоротні нематеріальні активи, а також витрати на формування основного стада. В обсяги

інвестицій в основний капітал включено витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, включаючи розширення діючих підприємств, будівель і споруд, їх технічне переоснащення і реконструкцію; підтримання діючих потужностей); витрати на придбання машин та обладнання без здійснення капітального будівництва [120, с. 155].

Аналіз індексів інвестицій в основний капітал по регіону здійснено за даними у порівнянних цінах. Він свідчить про спадну тенденцію цього показника з 1991 р. по 1997 р. та про незначну наростаючу тенденцію до 2003 р., спадну до 2005 р. та наростаючу у 2006-2007 рр., і вже спадну з 2008 р. (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Індеси інвестицій в основний капітал (до 1990р.; відсотків)*

*Джерело: [120, с. 158].

Структуру інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності регіону характеризує табл. 2.16.

Для всіх секцій видів економічної діяльності (табл. 2.16) характерна зростаюча тенденція щодо збільшення обсягу інвестицій в основний капітал у 2009 р. порівняно з 2001 р., однак протилежна тенденція щодо 2008 р.; найбільша частка інвестицій в основний капітал належить секціям С, D, E – промисловість, частка яких у 2001 р. становила 32,5 %, або 168,9 млн. грн., а в 2009 р. – 31,8 %, або 608,9 з 1914,7 млн. грн.

Другу позицію за інвестиціями в основний капітал займає секція К – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (19,5 %, або 101,3 із 519,2 млн. грн.

Таблиця 2.16
Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності Закарпатської області*
 (у фактичних цінах; млн.грн.)

Види економічної діяльності	Код КВЕД (секція)	2001	2005	2008	2009	2009, % до.	
						2001	2008
Всього		519,2	1114,6	3303,5	1914,7	368,8	58,0
<i>у тому числі:</i>							
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	A	10,2	23,2	55,6	62,2	609,8	111,9
промисловість	C, D, E	168,9	295,7	864,2	608,9	360,5	70,4
будівництво	F	7,0	33,8	254,2	199,2	284,5	78,4
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	21,9	77,0	264,2	135,5	618,7	51,3
діяльність готелів та ресторанів	H	4,5	18,5	44,9	35,0	777,8	78,0
діяльність транспорту та зв'язку	I	179,8	280,0	441,9	235,6	131,0	53,3
фінансова діяльність	J	2,8	19,2	47,6	17,2	614,3	36,1
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	101,3	215,1	1030,8	422,7	417,3	41,0
державне управління	L	1,4	22,8	31,1	47,9	3421,4	154,0
освіта	M	12,5	21,2	87,2	57,2	457,6	65,6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	7,1	76,2	146,0	73,4	1033,8	50,3
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	1,8	31,6	35,5	19,9	1105,6	56,1
<i>Довідково:</i>							
на охорону навколишнього природного середовища		3,2	17,2	6,6	2,9	90,6	43,9
<i>Провідні види економічної діяльності, % до всього обсягу</i>							
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	19,5	19,3	31,2	22,1	x	x
промисловість	C, D, E	32,5	26,5	26,2	31,8	x	x
діяльність транспорту та зв'язку	I	34,6	25,1	13,4	12,3	x	x
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	4,2	6,9	8,0	7,1	x	x
будівництво	F	1,3	3,0	7,7	10,4	x	x
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги на охорону навколишнього природного середовища	N	1,4	6,8	4,4	3,8	x	x
		0,6	1,5	0,2	0,2	x	x

* Розраховано за джерелом: [120, с. 161, 526].

у 2001 р. та 22,1 %, або 422,7 з 1914,7 млн. грн.), а в 2008 р. ця секція займала перше місце, оскільки її частка становила 31,2 %, або 1030,8 із 3303,5 млн. грн.

Третю позицію займає секція І – діяльність транспорту та зв'язку (34,6 % у 2001 р. та 12,3 % у 2009 р.). Інвестиції інвестицій у 2009 р. проти 2001 р. зросли у 3,7 разу, а проти 2008 р., навпаки, зменшилися майже на половину. Четверту позицію займає секція G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, частка якої у 2001 р. становила 4,2 %, а у 2009 р. – 7,1 %; п'ята позиція належить секції F – будівництво, частка якої у 2009 р. становила 10,4 %, а у 2001 р. тільки 0,6 % до всіх інвестицій в основний капітал. Для цієї секції характерні високі темпи зростання у 2009 р. порівняно з 2001 р. (в 28,5 разу).

Незначні обсяги інвестицій в основний капітал спрямовувались на охорону навколишнього природного середовища. Їх частка у 2001 р. становила 0,6 % (3,2 із 519,2 млн. грн.), а в 2009 р. лише 0,2 % (2,9 із 1914,7 млн. грн.).

Значні обсяги іноземних інвестицій в економіку регіону надходять за рахунок реалізації інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку та у СЕЗ „Закарпаття” за провідними видами економічної діяльності, першість серед яких належить промисловості (табл. 2.17).

Загалом по території пріоритетного розвитку (ТПР) та СЕЗ „Закарпаття” (табл. 2.17) передбачено проектами освоїти 450,3 млн. дол. США, з яких майже 258,1 припадає на проекти у СЕЗ „Закарпаття”, а 192,2 млн. дол. США на ТПР. З початку реалізації проектів надійшло більш як 307,4 млн. дол. США, або 68,3 % до передбачених обсягів, в тому числі у СЕЗ „Закарпаття” – 229,7 (89,0 %), а на території пріоритетного розвитку 77,7 млн. дол. США (40,5 %).

Найбільша частка інвестиційних проектів припадає на промисловість. Зокрема, по ТПР та СЕЗ „Закарпаття” в промисловості передбачено проектами освоїти 92,7 % інвестицій (417,4 із 450,3 млн. дол. США), а надійшло з початку реалізації проектів 68,3 %, або 307,4 млн. дол. США, в тому числі за 2009 р. – 28,9 млн. дол. США. У СЕЗ „Закарпаття” з початку реалізації проектів у промисловість надійшло 229,0 із 246,9 млн. дол. США,

Таблиця 2.17

Реалізація інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку та у СЕЗ „Закарпаття” за видами економічної діяльності

тис. дол. США*

Види економічної діяльності	Територія пріоритетного розвитку (ТПР)			СЕЗ „Закарпаття”			Разом по ТПР та СЕЗ „Закарпаття”					
	передбачено проектами	надійшло з початку реалізації проектів	у т.ч. за 2009 рік	% до обсягів, передбачених проектами	передбачено проектами	надійшло з початку реалізації проектів	у т.ч. за 2009 рік	% до обсягів, передбачених проектами	передбачено проектами	надійшло з початку реалізації проектів	у т.ч. за 2009 рік	
По області	192187	77772	1226	40,5	258095	229660	27700	89,0	450282	307432	28926	68,3
Промисловість	170449	44270	673	26,0	246932	229051	27674	92,8	417381	273321	28347	65,5
переробна промисловість	36386	36767	673	101,0	246932	229051	27674	92,8	283318	192284	28347	67,8
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	517	1390	-	268,9	-	-	-	-	517	1390	-	268,8
легка промисловість (текстильне виробництво, виробництво одягу, хутра та виробів з хутра)	267	267	-	100,0	-	-	-	-	267	267	-	100,0
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини (крім меблів)	1100	1071	-	97,4	-	-	-	-	1100	1071	-	97,4
машинобудування (виробництво машин та устаткування, електричного, електронного, оптичного та транс-портних засобів)	8061	7433	673	92,2	245204	228709	27674	93,3	253265	236142	28347	93,2
Інші галузі промисловості	2644	26606	-	100,6	1728	342	-	19,8	28169	26948	-	95,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	127263	497	-	0,4	-	-	-	-	127263	497	-	0,4
Діяльність готелів та ресторанів	288	17	-	5,9	-	-	-	-	288	17	-	5,9
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	-	-	-	-	7373	545	26	7,4	7373	545	26	7,4
Діяльність транс-порту та зв'язку	5595	5595	-	100,0	3790	64	-	1,7	9385	5659	-	60,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	15855	27890	553	175,9	-	-	-	-	15855	27890	553	175,9

*Розраховано за джерелом: [120, с. 182, 186].

або 92,7 %, а у ТПР відповідно 44,3 із 170,4 млн. дол. США, тобто тільки 26,0 %. У промисловості найбільша частка припадає на секцію D – переробна промисловість, де в обох випадках (ТПР та СЕЗ „Закарпаття”) з початку реалізації проектів надійшло 192,3 млн. (67,9 % до передбачених коштів), в тому числі у СЕЗ „Закарпаття” – 229,0 (92,7 %), а на ТПР – майже 36,8 млн. дол. США (101,0 %).

Значна частка інвестицій за проектами в цілому належить секції N – охорона здоров’я та надання соціальної допомоги, на яку припадає 8,2 %, або 15,9 млн. дол. США. Проектами передбачено освоєння інвестицій, в основному на території пріоритетного розвитку в таких підсекціях: DD – оброблення деревини та виробництво виробів з деревини (крім меблів) (освоєно 3,1 замість передбачених 2,7 млн. дол. США, або 113,5 %); DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (замість 1,4 освоєно 2,3 млн. дол. США, або на 59,6 % більше ніж передбачено проектами).

Незначні обсяги інвестицій за рахунок СЕЗ „Закарпаття” освоєні у секції G – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (0,5 із 7,4 млн. дол. США, або 7,4 % до загальної суми інвестицій у цій секції). По секції I – діяльність транспорту та зв’язку в цілому проектами передбачено освоїти майже 9,4, а фактично освоєно станом на 1.01.2010 р. майже 5,7 млн. дол. США, або 60,6 % до проектних завдань, в тому числі на території пріоритетного розвитку освоєно майже 5,6 млн. дол. США, що становить 100,0 % до передбачених проектів, а в СЕЗ „Закарпаття” освоєно тільки 64 із 3790 тис. дол. США, або 1,7 % до запроєктованих обсягів.

Отже, СЕЗ „Закарпаття” та ТПР регіону відіграють провідну роль в освоєнні іноземних інвестицій на території Закарпатської області. Так, із 355,0 млн. дол.США прямих іноземних інвестицій (ПІІ), освоєних у регіоні на початок 2010 р., на СЕЗ „Закарпаття” та ТПР припало 307,4 млн. дол. США, або 86,6 % до всього обсягу ПІІ області, в тому числі на СЕЗ „Закарпаття” – 229,7 млн. дол. США (64,7 %), а на ТПР відповідно 77,7 (21,9 %).

Територія пріоритетного розвитку на території регіону створена відповідно до указів Президента України „Про спеціальний

режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області” за № 1338/98 від 9 грудня 1998 р. [139], а СЕЗ „Закарпаття” – „Про спеціальну економічну зону „Закарпаття” за № 1339/98 від 9 грудня 1998 р. [140]. Згодом, 24 грудня 1998 р. та 22 березня 2001 р. конституційною більшістю депутатів Верховної Ради України були прийняті закони України „Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області” [45] та „Про спеціальну економічну зону” Закарпаття” [46]. Прийняття цих законів було зумовлене необхідністю підтримки та стимулювання економічного розвитку депресивної та дотаційної території, якою є Закарпатська область. Ці два закони відіграли домінуючу роль у розвитку економіки краю.

Провідну роль в освоєнні іноземних інвестицій на території пріоритетного розвитку регіону та СЕЗ „Закарпаття” відіграють сусідні країни (табл. 2.18).

В надходженнях прямих іноземних інвестицій (табл. 2.18) першість утримують країни Європи, на які у 2000 р. припадало 77,5 %, або 71,5 з 92,2 млн. дол. США, а в 2009 р. відповідно 68,4 %, або майже 242,6 з 355,0 млн. дол. США. На сусідні країни Європи, які межують з Закарпатською областю, у 2000 р. припало 28,6 % (26,3 із 92,2 млн. дол. США), а в 2009 р. – 22,0 % (78,2 із 355,0 млн. дол. США) всього обсягу іноземних інвестицій. Активізувалась діяльність інвесторів країн Америки, на які у 2000 р. припадало 18,6, а у 2009 – 15,1 %, в тому числі на Сполучені Штати Америки відповідно 17,3 та 13,3 % від усього обсягу прямих іноземних інвестицій. Основними партнерами в прямих іноземних інвестиціях у регіон є Японія та Кіпр, на які у 2009 р. припало 15,4 % всього обсягу ПІІ. В реалізації інвестиційних проєктів на території пріоритетного розвитку першість також утримують країни Європи, на які (кінець 2009 р.) припало 99,7 % (39,3 із 39,4 млн. дол. США) всіх реалізованих проєктів і, зокрема, на сусідні країни (Польща, Словаччина, Угорщина) – 92,1 % (36,3 із 39,4 млн. дол. США). В реалізації інвестиційних проєктів у СЕЗ „Закарпаття” на кінець 2009 р. провідна роль належала Японії та Кіпру, з яких надійшло відповідно 4,4 та 19,5, а з країн Європи освоєно лише 3,7 млн. дол. США, або 5,4 % від загальної суми реалізованих інвестиційних проєктів.

Таблиця 2.18
Прямі іноземні інвестиції по окремих країнах, в тому числі на території ТПР та СЕЗ „Закарпаття”*
(на кінець року); тис. дол. США)

Окремі країни регіонів світу	Прямі іноземні інвестиції		2009 % до 2000	Надійшло з початку реалізації проєктів по територіях (2009)		Разом по територіях ТПР та СЕЗ „Закарпаття”	ТПР і СЕЗ „Закарпаття”, % до всього обсягу ПІІ (2009)
	2000	2009		ТПР	СЕЗ „Закарпаття”		
Всього по області	92192	354960	385,0	39394	67616	107010	30,1
Країни СНД	3153	2622	83,1	96	-	96	3,7
Країни Європи	71483	242557	339,3	39298	3661	42959	17,7
<i>в тому числі:</i>							
Польща	758	32930	4344,3	26606	-	26606	80,8
Словаччина	9103	10476	115,1	1137	62	1199	11,4
Угорщина	16464	32906	199,8	8555	-	8555	26,0
Румунія	-	1871	-	-	-	-	-
<i>Разом:</i>	26325	78183	297,0	36298	62	36360	46,5
Країни Азії	336	56012	16670,2	-	63955	63955	114,2
<i>в тому числі:</i>							
Кіпр	-	5776	-	-	19548	19548	338,4
Японія	-	48723	-	-	4407	4407	9,0
<i>Разом:</i>	-	-	-	-	23955	23955	44,0
Країни Америки	17220	53769	312,2	-	-	-	-
<i>в тому числі:</i>							
Сполучені Штати Америки	15983	47371	296,4	-	-	-	-
<i>Сусідні країни Європи, % до загального обсягу інвестицій по області</i>							
Польща	0,8	9,3	x	67,5	-	24,9	x
Словаччина	9,9	3,0	x	2,9	0,1	1,1	x
Угорщина	17,8	9,3	x	21,7	-	8,0	x
Румунія	-	0,5	x	-	-	-	x
Разом	28,6	22,0	x	92,1	0,1	34,0	x
<i>Аналізовані країни Азії, % до загального обсягу інвестицій по області</i>							
Кіпр	-	1,6	x	-	28,9	18,3	x
Японія	-	13,7	x	-	6,5	4,1	x
Разом	-	15,3	x	-	35,4	22,4	x

* Розраховано за джерелом: [120, с. 238, 181, 185]

Враховуючи, що спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області запроваджено на 15 років (стосовно реалізації інвестиційних проектів у пріоритетні види економічної діяльності), необхідно прискорити освоєння запланованих коштів, оскільки на початок 2010 р. воно становило тільки 30,1 % (освоєно 107,0 з 355,0 млн. дол. США). По спеціальній економічній зоні „Закарпаття” з початку реалізації проектів освоєно 89,0 % інвестицій (229,6 із 258,1 млн. дол. США). Оскільки таке формування на території області утворено строком на 30 років, в подальшому доцільно використати СЕЗ „Закарпаття” у прискоренні соціально-економічного розвитку регіону.

2.4. Вплив світової фінансової кризи на зовнішньоторговельну діяльність регіону

Сучасна фінансова криза, причиною якої була легковажність та безконтрольність американських фінансових інститутів у галузі нерухомості, довела до великих втрат і банкрутства банків спочатку в США, а потім в Європі та Азії. Основними її причинами експерти називають надмірно експансивну грошову політику Федеральної резервної системи (ФРС) США, наявність величезного дисбалансу в світовій економіці, зокрема великий профіцит у зовнішній торгівлі Китаю, значний торговельний дефіцит у США, вади системи управління ризиками в інвестиційних банках, недосконалість регулювання фінансових ринків на національному і міжнародному рівнях.

Причинами сьогоденної фінансової кризи і рецесії економіки, як вважають окремі науковці [8] є те, що США і деякі інші розвинені країни перенесли свої промислові підприємства в інші країни – здебільшого до Азії, а самі, в особі США, перетворилися на центр емісії грошей і осередок споживання. Усе економічне зростання країн Азійського регіону підштовхувалося емісією коштів у США. Потім ці фінансові ресурси рухалися назад: частково у вигляді запозичень США, частково – у вигляді іноземних інвестицій у корпоративні активи. Відтепер схему підтримки глобального економічного зростання (виробництво – в Азії, споживання

та емісія – у США) зруйновано. Не має чим зв'язувати емітовані долари, споживання у США та ЄС падає, загрожуючи величезними збитками азійській «майстерні світу»; криза «збиває» світові ціни на нафту і газ, об'єктивно знижуючи споживчий і державний попит в арабських країнах і Росії.

Ця фінансова криза спричинила втрату довіри не тільки до менеджменту кредитно-фінансових інститутів, але й до державних установ, які не виконали своїх контрольно-наглядових обов'язків. Тому вирішальним критерієм для покращення ситуації буде повернення довіри до банківсько-фінансового сектору, а це можливо здійснити за рахунок фінансової допомоги урядів для забезпечення фінансування та безперебійної діяльності банків за допомогою субвенцій, оскільки втрати в банківській системі досягли фантастичних сум. Аналогічна ситуація характерна і для української економіки.

Проблеми світової фінансової кризи та зовнішньоторговельної діяльності викликають все більшу зацікавленість науковців і стають об'єктом досліджень у вітчизняній практиці. Ці проблеми є багатогранними і реалізуються заходами впливу на вихід світового господарства, в тому числі економіки України та її регіонів, із світової фінансової кризи та похвалення зовнішньоторговельної діяльності.

Світова фінансова криза негативно вплинула на сектор реальної економіки. Яскравим прикладом цього є автобудівельна галузь, зокрема ТНК „General Motors”, який через свою інсульвенцію довів майже до банкрутства німецький „Opel” та шведський „Saab”. Аналізуючи світову фінансову кризу за період 2007-2008 рр. окремі дослідники стверджують, що ця криза як і будь-які інші проходить кілька хвиль у своєму розвитку, а саме [19, 124]:

- перша хвиля поширилась у 2007 р., коли на світових фондових ринках відбулося перше падіння фондових індексів провідних банків та фінансових компаній. Водночас фондові ринки Китаю та України в цих умовах продемонстрували економічне зростання. Так само значними були обсяги припливу кредитів, в тому числі й для України, оскільки за 2007 р. в її економіку було запозичено 24,3 млрд. дол. США середньо- та довгострокових кредитів;

- друга хвиля стартувала на початку 2008 р., коли падіння фондових ринків світу, що тривало зумовило переорієнтацію фінансових потоків з одних активів у інші, зокрема сировинні та енергетичні. Ці активи стали привабливими, що одразу стимулювало істотне зростання цін на сировинні ресурси. До моменту коли, з'явилися перші позитивні прогнози щодо світового валового збору зернових у 2008/2009 маркетинговому році, за 2007/2008 маркетинговий рік ціни на пшеницю (США, FOB) зросли в середньому на 79 %. На тлі другої хвилі світової фінансової кризи не залишився осторонь світових процесів й український фондовий ринок. Індекс Першої фондової торговельної системи (ПФТС) за 7 місяців втратив 43,5 % своїх позицій. Це пов'язано головним чином із виходом з українського ринку, як і зі світового, частини іноземних інвесторів, так званих спекулянтів, а також із нестабільною політичною ситуацією в Україні. При цьому, зниження вартості цінних паперів демонстрували майже всі підприємства, які входять до котирувального списку ПФТС;
- третю хвилю світової фінансової кризи ми спостерігаємо тепер. Наслідками цього етапу світової кризи стала серія банкрутств провідних світових фінансових компаній та поширення фінансової кризи на реальний сектор світового господарства, падіння попиту на світових ринках та, як результат, обвал цін на сировинних ринках, стагнація провідних економічних систем. На економіці України наслідки третьої хвилі повною мірою ще не позначилися. Їх тривалість та глибину сьогодні важко оцінити, але певний їх вплив уже відбувається.

Відмітимо, що третя хвиля світової фінансової кризи примусила уряди провідних країн переглянути свою політику щодо фінансових ринків. Зокрема, уряди США, Великобританії, Німеччини, Росії, країни Бенілюксу, тощо прийняли рішення про державну підтримку окремих фінансових установ, які переживали фінансові труднощі. Однак такі заходи не допомогли уникнути негативного впливу фінансової кризи на реальний сектор економіки, а тому 2009 р. став піковим у соціально-економічному розвитку для більшості країн Америки, Європи, Азії.

Зокрема, наші дослідження свідчать, що спадна тенденція щодо відтворення ВВП була характерною майже для всіх країн Західної Європи та Європейського Союзу, а також Сполучених Штатів Америки та Канади. Найбільше така негативна тенденція проявилась у країнах Прибалтики – членів ЄС з 2004 р. (в Естонії цей показник порівняно з 2008 р. понизився на 14,1 %, Латвії – на 18, Литві – на 14,8 %). Навіть у високорозвинутій нейтральній Швейцарії ВВП зменшився на 1,5 %. Серед країн СНД спадна тенденція з цього показника особливо негативно відобразилась на Вірменії (-14,2 %), Молдові (-6,5 %). Водночас в Азербайджані, Казахстані, Киргизстані спостерігалась протилежна тенденція, тобто зростання ВВП.

В українській економіці фінансова криза мала окремі прояви [11]: світова фінансова криза призвела до кризи ліквідності у банківському секторі. Останні кілька років банки активно розвивали кредитування населення (іпотечні, авто, споживчі кредити) за рахунок залучених з-за кордону коштів. До початку фінансової кризи українські банки могли вільно залучати з-за кордону фінансові ресурси під 4-5% річних, і продавати їх в Україні за 10-11% річних. Проблема була лише в тому, що кредити залучалися на терміни 3-5 років, а видавалися – на 10-20 років. Українські банки вирішували такі проблеми за рахунок рефінансування отриманих кредитів новими з такими ж, а інколи і нижчими ставками. Проте, в умовах коли закордонні банки згорнули свої кредитні програми (а це були змушені зробити більшість банків, що постраждали від іпотечної кризи в США), українські банки опинилися перед загрозою кризи ліквідності. По-перше, для повернення закордонних кредитів банки змушені були перекредитуватися за значно вищими ставками, а по-друге, нові залучені з-за кордону кошти теж стали значно дорожчими. В результаті, ставки на іпотечні кредити зросли на 5-7%, крім того були значно посилені вимоги до фінансового стану позичальників. Національний банк для запобігання можливій фінансовій кризі в Україні значно посилив вимоги до резервування за кредитними операціями, що теж призвело до подорожчання кредитів. Як наслідок, в цілому темпи росту кількості іпотечних кредитів були нижчими за темпи росту загального кредитного портфелю.

Наслідки фінансової кризи могли бути ще більш серйозними, якби більшість великих українських банків не були у власності закордонних банків. Це дало їм змогу продовжувати залучати грошові ресурси із закордону, а також пропонувати кращі умови порівняно з іншими. Це підтверджує статистика виданих кредитів, згідно якої серед 5 лідерів ринку іпотечного кредитування в Україні, перші 4 є дочірніми компаніями закордонних фінансових груп, і мають загальну долю ринку в 56,6 %.

Окремі економісти-міжнародники в своїх експертних дослідженнях ще до початку 2009 р. стверджували, що вплив світової фінансової кризи буде чутливішим на соціально-економічний розвиток України, проте їх прогнози були явно заниженими, оскільки ВВП України у 2009 р. порівняно з 2008 р. зменшився на 15,2 %. Аналогічна спадна тенденція щодо валового регіонального продукту (ВРП), можливо і в більшій мірі, характерна і для Закарпатської області (табл. 2.19).

В Україні із 11 аналізованих видів продукції спадна тенденція проявилася у 2008 р. по 5 видах (табл. 2.19), а саме: з промислової продукції загалом, в тому числі по секціях С – добувна промисловість, D – переробна промисловість, а в її складі підсекція DD – оброблення деревини та виробів з деревини, крім меблів, а також секції F – будівництво. У 2009 р. ці види діяльності України доповнили підсекція DK – виробництво машин та устаткування; секції A – сільське господарство, зокрема рослинницька продукція; G – торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. В Закарпатській області в 2008 р. з 11 видів економічної діяльності спадна тенденція проявилася у секції С – добувна промисловість, в тому числі у підсекції DD – оброблення деревини та виробів з деревини, крім меблів та у секції F – будівництво. У 2009 р. спадну тенденцію видів економічної діяльності доповнили промислова продукція в цілому (зменшення у її виробництві становило майже 49 %); секція D – переробна промисловість (більше ніж удвічі); машинобудування (більше ніж на $\frac{2}{3}$); секція F – будівельні роботи (більше ніж на $\frac{1}{3}$), а також секція G – торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (більше ніж на 20 %).

Таблиця 2.19

Індекси окремих видів продукції за основними видами діяльності в Україні та Закарпатській області*

Показники	Україна				Закарпатська область			
	2007	2008	2009	відхилення, (+,-) 2009 до 2008	2007	2008	2009	відхилення, (+,-) 2009 до 2008
Промислова продукція	107,6	94,8	78,1	-16,7	120,4	102,6	50,7	-51,9
<i>в тому числі, добувна промисловість</i>	102,6	95,7	89,4	-6,3	87,1	96,8	77,8	-19,0
переробна промисловість	109,9	94,0	73,5	-20,5	121,3	102,6	48,7	-53,9
<i>з неї, оброблення деревини та виробництво виробів з дерева, крім меблів</i>	112,4	97,6	75,4	-22,2	111,2	90,9	70,3	-20,6
машинобудування	119,0	100,3	55,1	-45,2	136,2	107,2	31,6	-75,6
Валова продукція сільського господарства	93,5	117,1	98,2	-18,9	99,1	103,2	103,4	0,2
<i>в тому числі продукції: рослинництва</i>	90,5	130,5	94,8	-35,7	99,9	104,0	106,5	2,5
<i>тваринництва</i>	97,7	100,1	103,8	3,7	98,3	102,5	100,5	-2,0
Будівельні роботи	115,6	84,2	51,8	-32,4	89,8	93,2	62,7	-30,5
Обсяги роздрібного товарообороту підприємств	129,5	117,3	79,1	-38,2	121,1	123,8	79,7	-44,1
Споживчі ціни	112,6	123,3	112,3	-11,0	111,3	115,4	111,8	-3,6

*Розраховано за джерелом: [119, с. 184, 190-195, 213, 222, 254, 298, 341, 486].

Враховуючи, що аналізовані види економічної діяльності (секції та підсекції КВЕД) займають найбільш вагомую частку в створенні валового регіонального продукту, і що найбільший спад окремих з них (переробна промисловість, в тому числі машинобудування, будівельні роботи та роздрібний товарообіг) то можна зробити висновок, що цей макроекономічний показник в умовах світової фінансової кризи проявився не в меншій мірі як в Україні. Водночас у 2008-2009 рр. кризові явища не торкнулися групи 01.1 – рослинництво та групи 01.2 – тваринництво Закарпатської області, а в Україні навпаки щодо них тенденція характерна.

Відмітимо, що при значному зниженні виробництва продукції в аналізованих видах економічної діяльності проявилась наростаюча тенденція щодо споживчих цін як в Україні, так і Закарпатській області, що призвело до зниження життєвого рівня населення. Зниження темпів виробництва в аналізованих провідних видах економічної діяльності обумовлено світовою фінансовою кризою (за винятком сільського господарства, діяльність якого залежить від природно-кліматичних умов), зумовило також спадні тенденції в експортно-імпортній діяльності як в Україні, так і в Закарпатській області (табл. 2.20).

Із 65 кодів товарів, які експортуються та 86, які імпортуються для дослідження взято 10 видів (табл. 2.20). На аналізовані 10 видів товарів у 2009 р. припадала майже третина всього експорту (330,5 із 930,0 млн. дол. США) та імпорту (348,3 із 952,9 млн. дол.) товарів регіону. Аналіз цієї групи товарів свідчить про такі тенденції у зовнішньоторговельній діяльності регіону:

- у 2007-2008 рр. експорт стабілізувався на рівні 417,4 млн. дол. США, а в 2009 р. зменшився більше ніж на 20 % (з 417,4 до 330,5 млн. дол.);
- імпорт аналізованих 10 видів товарів у 2008 р. порівняно з 2007 р. мав наростаючу тенденцію, а в 2009 р. – спадну. Зокрема, у 2009 р. порівняно з 2008 р. імпорт зменшився майже на 60 % (з 868,5 до 348,3 млн. дол.);
- аналогічна тенденція щодо зменшення обсягів експорту-імпорту товарів характерна і для інших видів товарів;
- позитивне сальдо в експортно-імпортній діяльності характерне для такої групи товарів як: продукти переробки овочів та фруктів; деревина і вироби з деревини; одяг трикотажний, текстильний та інші текстильні вироби; меблі; іграшки та ігри;
- водночас для такої групи товарів як енергетичні матеріали, нафта і продукти її переробки характерна протилежна тенденція, оскільки їх імпорт в сотні разів перевершує експорт, а тому сальдо торгівлі негативне.

Відмітимо, що в структурі загального обсягу імпорту енергетичні матеріали, нафта і продукти її переробки займають 10,8 %, і значно впливають на пасивність сальдо зовнішньої торгівлі. В

аналізованих роках 2007-2008 рр. коефіцієнт покриття експортом імпорту був меншим за 1.

Обсяги експорту товарів у табл. 2.20 наведено за умови поставки ФОБ (вільно на борту, або франко-кордон країни-експортера) згідно яких до ціни товару включається його вартість, витрати по доставці на території країни-експортера та навантаження товару на борт. Обсяги імпорту наведено за умови поставки СІФ (вартість страхування, фрахт або франко-кордон країни-імпортера), згідно яких до ціни товару включається його вартість та всі витрати по транспортуванню, фрахту і страхуванню. Моментом експорту (імпорту) товарів, що підлягають митному декларуванню, вважається дата перетинання товарами митного кордону; по товарах, що не підлягають митному декларуванню – дата оформлення приймально-здавального акту, або дата платіжного документу за зазначені товари. Крім того, до загальних обсягів експорту (імпорту) товарів включено обсяги давальницької сировини та продукції, що виготовлена з неї, бартеру, гуманітарної, технічної допомоги тощо.

Негативна спадна тенденція у 2009 р. порівняно із 2008 р. проявилась і в структурі експорту-імпорту послуг. Зокрема, у 2009 р. було експортовано послуг на суму 43,7 проти 64,7 млн. дол. у 2008 р., а імпортовано відповідно на 25,7 проти 46,1 млн. дол. США [119, с. 681, 692]. При цьому, сальдо зовнішньої торгівлі в усіх аналізованих роках було активним (позитивним). Однак порівняно із зовнішньою торгівлею товарами обсяги торгівлі послугами значно менші за обсягами й не можуть істотно вплинути на коефіцієнт покриття експортом імпорту в торгівлі загалом (товарами і послугами). В зв'язку з цим в Закарпатській області, яка займає вигідне геополітичне положення на зрізі кордонів України з чотирма сусідніми державами необхідно розширювати обсяги зовнішньої торгівлі послугами через усі 11 прикордонних переходи Закарпаття.

Остання світова фінансова криза негативно вплинула на економіку абсолютної більшості країн світу, і особливо на економіку України та її регіонів. Криза такого масштабу не могла не зачепити економіку України, яка інтегрована у світову економіку. Незважаючи на заяви багатьох експертів, що світова фінансова криза не вплинула на економіку нашої державі, насправді криза призвела до відчутних наслідків [11]: по-перше, українські банки зіштовхнулися із

Таблиця 2.20

Обсяги експорту-імпорту окремих видів товарів по Закарпатській області*

(млн. дол. США)

Окремі види товарів	Експорт				Імпорт			
	2007	2008	2009	2009, % до 2008	2007	2008	2009	2009, % до 2008
	Всього	1148,0	1220,6	935,0	76,6	1552,5	1866,1	952,9
<i>в тому числі,</i> продукти переробки овочів, плодів алкогольні та безалкогольні напої та оцет	23,2	14,6	12,5	85,6	6,9	9,2	7,7	83,7
енергетичні матеріали, нафта та продукти її переробки	9,3	16,4	14,4	87,8	21,2	16,8	8,9	53,0
шкура та шкіра необроблені	1,1	0,1	0,7	700,0	8,3	82,1	102,6	125,0
деревина і вироби з деревини	13,6	11,6	5,1	44,0	21,6	18,8	17,4	92,6
одяг трикотажний, текстильний та інші текстильні вироби	79,5	60,8	54,1	89,0	2,8	3,7	2,9	78,4
взуття	132,6	136,5	114,4	83,8	22,0	22,3	15,5	69,5
когали, машини, апарати і механічні пристрої	32,4	29,8	28,6	96,0	7,4	8,9	6,6	74,2
меблі	23,6	29,4	23,9	81,3	550,3	692,0	183,5	26,5
іграшки, ігри	61,4	72,0	35,2	48,9	19,3	14,5	3,2	22,1
Разом:	40,7	46,2	41,6	90,0	0,1	0,2	-	-
Інші види товарів	417,4	417,4	330,5	79,2	659,9	868,5	348,3	40,1
Аналізовані види товарів, % до всього обсягу	730,6	883,2	604,5	68,4	892,6	997,6	604,6	60,6
	36,4	34,2	35,3	x	42,5	46,5	36,6	x

* Розраховано за джерелом: [119, с. 512-514; 550-552].

кризою ліквідності через обмеження доступу до закордонних кредитів, які кілька останніх років були основним джерелом збільшення обсягів кредитування; по-друге, криза в житловому будівництві, викликана значним скороченням іпотечного кредитування банками та побоюванням щодо повторення американської іпотечної кризи в Україні; по-третє, ріст цін на енергоносії надзвичайно серйозно впливає на всю економіку України, оскільки автоматично призводить до зростання цін на більшість товарів та послуг, вироблених в Україні; по-четверте, через досить значний рівень інтегрованості економіки України в загальносвітову економіку, зростання рівня світової інфляції суттєво вплинули на ріст інфляції в Україні.

Як і попередні фінансові кризи вона проходить декілька хвилю у своєму розвитку. Негативний суттєвий вплив вона здійснила на соціально-економічний розвиток як України, так і Закарпаття, зокрема на виробництво окремих видів продукції за основними видами діяльності. Зниження темпів виробництва провідних видів економічної діяльності регіону, як свідчать проведені дослідження, негативно вплинули на експортно-імпортну діяльність товарами і послугами Закарпатської області. Аналіз засвідчив, що із 10 видів аналізованих товарів регіону спадна тенденція характерна як для їх експорту, так й імпорту.

Висновки до розділу 2

1. Проблеми прикордонного співробітництва є багатограними і вирішуються у специфічній сфері зовнішньоекономічної, політичної, соціальної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів діяльності. Прикордонне співробітництво на регіональному рівні характеризується рядом особливостей: наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним вирішенням проблем екологічної безпеки, більш широким взаємним спілкуванням населення сусідніх держав тощо.

2. Еволюцію прикордонного співробітництва Закарпатської області до проголошення незалежності України можна поділити на два етапи: перший – кінець 40-х–початок 50-х рр. і до кінця

60-х рр. минулого століття, що проявився в таких формах, як обмін передовим досвідом роботи в різних напрямках і галузях діяльності; надання всебічної допомоги партнерами один одному на безвалютній основі через установалення прикордонного товарообміну, торгівлі між торговельними організаціями прикордонних областей та розвиток прикордонної транспортної інфраструктури; другий етап (з 1971 р. до 90-х рр. ХХ ст.) пов'язаний з прийняттям країнами-членами Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) Комплексної програми дальшого поглиблення й удосконалення співробітництва та розвитку соціалістичної економічної інтеграції.

3. Дослідження підтверджують, що прикордонні регіони відіграють специфічну роль у реалізації провідних тенденцій світового розвитку, передусім у зовнішньоекономічній діяльності. Основний принцип прикордонного співробітництва полягає у створенні таких добросусідських зв'язків і договірних відносин між суміжними державами, які б уможливили спільний пошук рішень та взаємовигідне розв'язання наболілих проблем. Наближення кордону Європейського Союзу вимагає вироблення стратегії використання переваг прикордонного співробітництва Закарпаття з прикордонними територіями сусідніх, а також більш віддалених європейських держав у нових геополітичних та гео-економічних умовах.

4. Міжнародні угоди та інші документи про прикордонне співробітництво регіонів Українських Карпат, і особливо Закарпатської області, позитивно вплинули на географічну структуру експорту, імпорту товарів і послуг, а також прями іноземні інвестиції з сусідніх держав та інших країн. У 2009 р. порівняно з 1996 р. обсяги експорту товарів і послуг зросли у 9,3 разу, імпорту – в 7,6 разу. На країни Європейського Союзу припадає 93,0 % загального обсягу експорту. Найбільші обсяги експортних операцій здійснювались з партнерами з Угорщини, Словаччини, Австрії, Італії та Німеччини. Наростаюча тенденція щодо товарної структури зовнішньої торгівлі Закарпатської області характерна і для 2004-2009 рр.

5. Аналіз та узагальнення інформаційних матеріалів стосовно прикордонного співробітництва свідчить про важливу роль у зовнішньоекономічній діяльності прямих іноземних інвестицій

(ПП), які відображають тривалу зацікавленість іноземного інвестора щодо суттєвого впливу на управління підприємством-резидентом з метою отримання прибутку, або досягнення соціального ефекту. Виявлено, що інвестиційний клімат регіону привабливий для прямих іноземних інвестицій, в той час як портфельні інвестиції за своїми обсягами незначні.

6. Значні обсяги іноземних інвестицій в економіку регіону надходять за рахунок реалізації інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку та у СЕЗ „Закарпаття” за провідними видами економічної діяльності, першість серед яких належить промисловості. Зокрема, з 355,0 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (ПП), освоєних у регіоні на початок 2010 р., на СЕЗ „Закарпаття” та ТПР припадало 307,4 млн. дол. США, або 86,6 % до всього обсягу ПП області, в тому числі на СЕЗ „Закарпаття” – 229,7 млн. дол. США (64,7 %), а на ТПР відповідно 77,7 (21,9 %). Враховуючи, що спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області запроваджено на 15 років (стосовно реалізації інвестиційних проектів у пріоритетні види економічної діяльності), необхідно прискорити освоєння запланованих коштів, оскільки на початок 2010 р. воно становило тільки 30,1 %, а по СЕЗ „Закарпаття” – 89,0 % інвестицій. Оскільки таке формування на території області утворено строком на 30 років, у подальшому доцільно використати СЕЗ „Закарпаття” у прискоренні соціально-економічного розвитку регіону.

7. Дослідження підтвердило негативний вплив світової фінансової кризи на соціально-економічний розвиток як України, так і Закарпаття, зокрема з виробництва окремих видів продукції за основними видами діяльності. Зниження темпів виробництва провідних видів економічної діяльності регіону негативно вплинули на експортно-імпорتنу діяльність товарами і послугами Закарпатської області. Аналіз засвідчив, що із 10 видів аналізованих товарів регіону спадна тенденція характерна як для їх експорту, так й імпорту.

Розділ 3.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА РЕГІОНУ НА ПЕРСПЕКТИВУ

3.1. Пріоритети подальшого удосконалення форм прикордонних економічних зв'язків

Концепція сталого розвитку є найактуальнішою і найефективнішою від часу її проголошення в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. Вона акумулювала в собі результати понад півстолітніх досліджень антропогенних змін у наземних і водних екосистемах, а згодом – у всій біосфері, виконаних за Міжнародною біологічною програмою, програмою ЮНЕСКО „Людина і біосфера” та іншими. Вона формувалася протягом десятиліть, починаючи від рапорту Генерального Секретаря ООН У.Тана в 1969 р. Економічній і суспільній Раді ООН під назвою „Проблеми людського середовища”, викристалізувалася в процесі роботи Римського клубу й Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку під керівництвом Г.Х.Брунтланд (1984-1986 рр.) і була довершена в червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з питань довкілля та розвитку за участю керівників і представників 179 країн [15, с. 3].

Головними завданнями й основними вимогами сталого розвитку є викоринення злиднів, зміна нестійких моделей виробництва й споживання, а також охорона й раціональне використання природної ресурсної бази економічного та соціального розвитку. Міжнародна співпраця спрямовується на інтеграцію трьох взаємодоповнювальних компонентів чи аспектів сталого розвитку

– економічного, соціального прогресу та охорони навколишнього середовища. При цьому відповідальність за їх реалізацію лягає на національні уряди, оскільки основу сталого розвитку на національному рівні становлять продумана екологічна та економічна політика, демократичні інститути і національні програми дій, які відповідають потребам людей. Звідси кожна країна повинна розробляти „свої власні пріоритетні завдання у відповідності зі своїми потребами і національними планами, політикою і програмами” [137, с. 79].

Неодмінним завданням державних органів влади, наукових установ і громадських організацій є не критика і заперечення програми, а вивчення національної специфіки, резервів та обсягів її виконання, пошук свого місця в загальній структурі міжнародної співдружності держав, і реальних шляхів реалізації власної програми сталого розвитку в глобальному її контексті [15, с. 4].

Невід’ємними атрибутами стратегії сталого розвитку повинно бути усвідомлення потреби регулювання чисельності населення, планування розміру сім’ї, забезпечення працею, житлом та освітою, постачання продовольства. Заходи з охорони довкілля і здоров’я, екологічної освіти, швидкого усунення шкідливих екологічних чинників мають бути складовими елементами всіх програм національного розвитку.

М. А. Голубець відмічає, що „визначальною підвалиною для складання регіональних програм сталого розвитку мають бути Концепція, Стратегія і Програма сталого розвитку державної геосоціосистеми. Вони також є базовими для складання програми дій кожної сільської, міської, районної та обласної геосоціосистем...” Позитивним прикладом, як відмічає цитований науковець, у цьому сенсі є Концепція сталого розвитку Закарпаття, розроблена з ініціативи Закарпатської облдержадміністрації, обласної ради та науковців області. Визначальними питаннями загального плану, від розв’язання яких залежатиме успіх здійснення програми сталого розвитку в Карпатському регіоні і, зокрема в Закарпатській області, є [15, с. 9-11]:

1) всебічне підтримання загальної і фахової освіти молоді й, загалом, населення верховинських сіл, інтелектуалізація всіх сфер гуманітарної і виробничої діяльності, підготовка місцевих кадрів до праці з питань економічного, соціального і духовного розвитку горян, виховання патріотизму, любові до рідної землі;

2) піднесення загальної культури життя і виробництва в усіх галузях господарства, використання природних і трудових ресурсів, співіснування національних, релігійних і політичних груп населення, утримання житла, господарства, збереження та охорона природного середовища;

3) розвиток громадської активності, ініціативи, колективізму, кооперації, взаємодопомоги, взаємопідтримки (зразком цього можуть служити довоєнні кооперативи, маслосоюзи, селянські спілки тощо); піднесення на високий рівень ролі жіноцтва, жіночих спілок, організацій, товариств;

4) групування і кооперування сіл за ознаками виробничої спеціалізації, зокрема таких галузей, як м'ясне і молочне тваринництво, свинарство, вівчарство, птахівництво, рільництво, збиральництво (переважно в природних екосистемах: заготівля ягід, грибів, лікарської сировини тощо), промислове перероблення сировини, місцеві промисли, туризм, спорт, відпочинок, оздоровлення. Корисний досвід з цих питань можна запозичити в передгірних регіонах Польщі, Словаччини, Чехії;

5) організація товарообміну, вигідної торгівлі, збуту готової продукції і напівфабрикатів у рівнинних районах і за кордоном;

6) постійне інтелектуальне, організаційне, просвітне підтримування прогресивних соціально-економічних і гуманітарних процесів у гірських регіонах кваліфікованими фахівцями обласних центрів, науково-дослідних та освітніх установ, суміжних передгірних і рівнинних районів;

7) розвиток територіальної інфраструктури, будівництво шкіл, народних домів, бібліотек, розважальних центрів, ефективної мережі лікувальних закладів, системи зв'язку, широкого обміну інформацією (виробничими новинками і культурними надбаннями тощо), забезпечення надійного й швидкого транспортного зв'язку, будівництво якісних доріг тощо;

8) активне залучення дотацій, субвенцій та інвестицій у справу раціонального використання природних ресурсів, розвиток профільних у горах господарських галузей, передусім рекреаційної, спортивно-туристичної, лікувально-оздоровчої; працевлаштування місцевого населення і залучення його до культурного й соціально-економічного розвитку гірських територій.

Закарпатська область, як уже відмічалось, посідає особливе місце серед інших регіонів України. Вона володіє унікальними ресурсами, має значний і різноплановий потенціал розвитку, однак у силу дії різних чинників у регіоні існують складні проблеми економічного, соціального порядку. Зокрема, довготривала екологічна криза, а за останній час, як ми вважаємо, і світова фінансова криза поставили на порядок денний питання про кардинальні зміни у поведінці людства в процесі його життєдіяльності в природі, зміни його підходів до використання і освоєння природно-ресурсного потенціалу, оскільки масштаби антропогенного впливу на навколишнє середовище досягли сьогодні майже критичної величини, а тому навіть незначне їх збільшення в будь-який момент загрожує перевищити потенціал його самовідновлення.

Зазначені причини зумовили необхідність розробки нової концепції поведінки суспільства в природі, яка отримала назву концепції сталого (збалансованого) розвитку. У числі перших, хто дійшов висновку про те, що суспільство і природа вступають у новий етап взаємодії, був В. І. Вернадський [6, 7]. Заслужують на увагу наукові розробки з цієї проблеми вітчизняного дослідника М. І. Туган-Барановського [136]. С. А. Лісовським запропоновано інтегральний економіко-географічний індекс збалансованості розвитку, проте цей показник відображає не всі аспекти збалансованості та не є самодостатнім. Його побудовано на основі розрахунків восьми окремих індексів, кожен з яких розраховано на базі кількох змінних. Загальна формула розрахунків індексу збалансованості розвитку має вигляд [111, с. 24]:

$$I_{зр} = \frac{I_{жн} \times I_{в} \times I_{знт} \times I_{зпр} + 0,5 \times (I_{кв} + I_{ін})}{I_{дн} + I_{ін}} \quad (3.1)$$

де: $I_{зр}$ – інтегральний індекс збалансованості розвитку;

$I_{жн}$ – індекс життєстійкості населення;

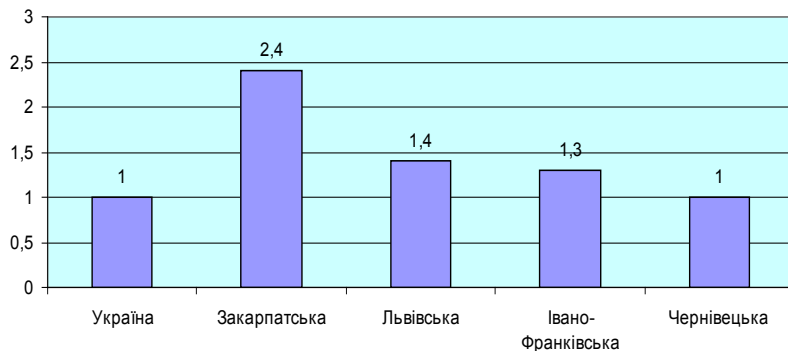
$I_{в}$ – індекс виробництва ВВП (для регіонів України – ВДВ, де: ВВП – валовий внутрішній продукт, ВДВ – валова додана вартість) у розрахунку на одного мешканця;

$I_{знт}$ – індекс забезпеченості населення ресурсами території;

- $I_{зпр}$ – індекс забезпеченості ресурсами навколишнього природного середовища;
- $I_{кв}$ – індекс капіталовкладень (інвестицій в основний капітал);
- $I_{ін}$ – індекс інвестицій;
- $I_{дн}$ – індекс демографічного навантаження;
- $I_{пв}$ – індекс природомісткості ВВП (для регіонів України – ВДВ).

Проте, на нашу думку, показник I_v – індекс виробництва ВВП (валовий внутрішній продукт) для України, а для її регіонів ВДВ (валова додана вартість) у розрахунку на одного мешканця, доцільно замінити на показник ВРП (валовий регіональний продукт), який введено з 2004 р. і який є узагальнюючим показником економічного і соціального розвитку регіону. ВРП регіону складається із суми валових доданих вартостей усіх видів економічної діяльності, скоригований на величину непрямимірюваних послуг фінансового посередництва та податків, за виключенням субсидій на продукти [128, с. 28]. Аналогічно це стосується показника $I_{пв}$ – індекс природомісткості ВВП (для регіонів України ВДВ).

Досліджуючи особливості відмінностей рівня збалансованості розвитку регіонів Українських Карпат Л. Г. Руденко та С. А. Лісовський [111, с. 26] відмічають, що вони мають рівень збалансованості розвитку вищий від середньоукраїнського рівня (рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Індекс збалансованого розвитку регіонів Українських Карпат (довідково: Україна) [111, с.26]

Серед регіонів Українських Карпат (рис. 3.1) за індексом збалансованого розвитку ($I_{зр}$) Закарпатська область займає найвищу позицію порівняно з аналізованими регіонами ($I_{зр} = 2,4$); по Львівській області цей показник сягає 1,4; Івано-Франківській – 1,3; а по Чернівецькій – 1,0.

Нами здійснено експертизу окремих показників, які характеризують інтегральний індекс збалансованості розвитку, і досліджено, що валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу за 2008 р. становив: по Закарпатській області – 10626,0 грн., Івано-Франківській – 12940,0 грн., Львівській – 13902,0 грн., по Чернівецькій – 9771,0 грн., а по Україні – 20495 грн. [120, с. 529]. Отже, з цього показника Закарпаття займає передостаннє місце серед регіонів Українських Карпат.

Індекс продукції промисловості за 2009 р. (% до попереднього року) по Закарпатській області становив мінус 49 %, Львівській – -20 %, Чернівецькій – -25 %, а по Івано-Франківській – мінус 23 % [120, с. 530]. За індексом продукції сільського господарства ($I_{сг}$) (2009 р., % до 1990 р.) Закарпатська область посіла перше місце $I_{сг} = 94$ %; друге місце – в Івано-Франківській області (82 %); третє – Чернівецької (78 %), і четверте – Львівської (74 %) [120, с. 32].

Вважаємо, що показник $I_{кв}$ – індекс капіталовкладень (інвестиції в основний капітал) необхідно конкретизувати, оскільки більш реальним буде індекс капіталовкладень у розрахунку на одну особу. Наші дослідження свідчать, що за інвестиціями в основний капітал на одну особу за 2009 р. Закарпатська область серед аналізованих регіонів займає останнє місце ($I_{кв} = 1542,5$ грн.), а першість належить Чернівецькій області ($I_{кв} = 2887,3$ грн.), другу позицію займає Львівська ($I_{кв} = 2648,2$ грн.), третю – Івано-Франківська область ($I_{кв} = 2501,1$ грн.) [128, с. 205].

Отже, інтегральний індекс збалансованості розвитку регіонів України ще недостатній, оскільки, за розрахунками окремих науковців, Україна з цього показника у 2000 р. посіла 131 місце серед 140 аналізованих країн світу [111, с. 24, 25].

Серед основних проблем розвитку регіонів Українських Карпат, у тому числі Закарпатської області, які потрібно вирішити для переходу країни до збалансованого розвитку, слід назвати [111, с. 26, 27]:

- забезпечення узгодженого соціально-економічного розвитку регіонів та міжрегіонального використання й обміну природними ресурсами країни як основи оптимізації територіальної організації суспільства та його взаємодії з природою в межах території України;
- досягнення оптимального рівня соціально-економічного розвитку регіонів, яке має здійснюватись на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних особливостей кожного з них;
- забезпечення особливо дбайливого підходу до господарського освоєння найбільш цінних у рекреаційному відношенні регіонів;
- забезпечення належного рівня екологічної безпеки в регіонах як основи її забезпечення в країні загалом;
- вирівнювання показників інвестиційної привабливості на регіональному рівні, пріоритетне спрямування інвестицій в інноваційні проекти;
- надання регіонам більших повноважень у сфері розробки і реалізації програм соціально-економічного розвитку при одночасному дотриманні принципу узгодження розвитку регіонів як елементів реалізації стратегії збалансованого розвитку країни в цілому;
- розширення прав регіонів щодо здійснення самостійної зовнішньоекономічної діяльності;
- розвиток співробітництва прикордонних регіонів з регіонами країн-сусідів, реалізацію спільних економічних, природоохоронних, соціальних проектів, вирішення існуючих проблем, які заважають розвитку прикордонних регіонів України та повномасштабній реалізації загальнонаціональних інтересів у їх межах;
- створення і забезпечення ефективної діяльності системи моніторингу процесів економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів і країни в цілому.

Отже, в контексті зазначеного роль регіонів Українських Карпат, у тому числі Закарпатської області, у забезпеченні збалансованого розвитку України в цілому полягає, насамперед, у збереженні й використанні у масштабах всієї країни їх природних комплексів,

у якомога більш повній реалізації їх рекреаційного потенціалу, пріоритетного розвитку індустрії туризму, – як в'їзного, так і внутрішнього.

Міжнародний туризм входить у трійку найбільших галузей-експортерів, поступаючись лише нафтовій промисловості та автомобілебудуванню, частка яких у світовому експорті становить 11 % та 8,6 % відповідно. Сумарний дохід країн світу від міжнародного туризму становить 7% від загального обсягу світового експорту [97, с. 158, 159]. За окремими підрахунками, сума надходжень від одного туриста в середньому в світі становить близько 700 дол. США [175, 176]. На думку окремих науковців, 1 млн. іноземних туристів в Українських Карпатах можуть залишити в країні суму, що перевищує вартість річного експорту продукції вітчизняної чорної металургії до країн ЄС, або перевищує вартість річного українського експорту жирів та олії тваринного або рослинного походження (545,8 млн. дол. США у 2004 р.) [111, с. 27]. Науковий і практичний інтерес становить порівняльний аналіз туристичних потоків в Україні, в тому числі в Закарпатській області, за період з 2000 по 2009 рр. (табл. 3.1).

Матеріали дослідження, згруповані в табл. 3.1, свідчать про такі тенденції в туристичних потоках на державному та регіональному (Закарпатська область) рівнях. *По-перше*, в Україні загальна кількість туристів у 2009 р. порівняно з 2000 р. зросла на 13,7 %, а проти 2008 р. зменшення становить 24,7 %, а в Закарпатській області у 2009 р. по відношенню до 2000 р. кількість туристів зменшилась на 61,1 %, а проти 2008 р. на 26,9 %.

По-друге, кількість іноземних туристів у 2009 р. порівняно з 2000 р. в Україні зменшилась на 25,4 % (96 тис. осіб), а в Закарпатті, навпаки, збільшилась на 21,9 % (1,4 тис. осіб), а проти 2008 р. в Україні кількість також зменшилась на 24,4 %, або на 92 тис. осіб, а в Закарпатті зменшилась на 27,1 %, або на 2,9 тис. осіб. У 2009 р. порівняно з 2008 р. в Україні намітилась негативна тенденція щодо зменшення кількості вітчизняних туристів – громадян, які виїздили за кордон (на 28,7 %, або на 368 тис. осіб), а на Закарпатті зменшення становить 26,8 %, або 3,4 тис. осіб.

По-третє, внутрішні туристичні потоки як в Україні, так і в Закарпатській області мають тенденцію до зменшення. Так, у

Таблиця 3.1

Туристичні потоки в Україні, в тому числі в Закарпатській області*

(тис. осіб)

Роки	Україна				В тому числі Закарпатська область					
	із загальної кількості туристів:		із загальної кількості туристів:		кількість туристів, обслугованих суб'єктів туристичної діяльності України	кількість іноземні туристи	із загальної кількості туристів:		кількість екскурсантів	
	кількість туристів, обслугованих суб'єктів туристичної діяльності України	іноземні туристи	туристи-промадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи			туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи		
2000	2014	378	285	1351	1644	144,8	6,4	97,2	41,2	58,9
2001	2175	416	271	1488	1874	71,1	6,5	20,5	44,0	53,9
2002	2265	418	302	1545	1992	77,2	6,7	16,7	53,8	62,2
2003	2857	591	344	1922	2691	91,1	11,3	13,9	65,8	67,6
2004	1890	436	442	1012	1502	52,6	10,1	5,3	37,1	52,1
2005	1826	327	567	932	1705	63,8	14,7	7,4	41,7	45,7
2006	2206	299	868	1039	1769	69,9	11,7	10,0	48,2	50,2
2007	2864	373	336	2155	2393	73,0	9,0	11,4	52,5	44,1
2008	3042	373	1282	1387	2406	77,0	10,7	12,7	53,5	54,6
2009	2290	282	914	1094	1909	56,3	7,8	9,3	39,3	28,4
<i>2009, % до :</i>										
2000	113,7	74,6	320,7	81,0	116,1	38,9	121,9	9,6	95,4	48,2
2008	75,3	75,6	71,3	78,9	79,3	73,1	72,9	73,2	73,4	52,0

* Розраховано за джерелами: [128, с. 498; 120, с. 504]

2009 р. порівняно з 2000 та 2008 рр. вони скоротились в Україні відповідно на 19,0 та 21,1 %, а на Закарпатті на 4,6 та 26,6 %. Як в Україні, так і Закарпатській області негативна тенденція характерна і щодо зменшення кількості екскурсантів у 2009 р. порівняно з 2008 р., а проти 2000 р. в Україні відмічено позитивну тенденцію (16,1 %, або 265 тис. осіб), а в Закарпатській області навпаки зменшення, яке становить 4,6 %, або 1,9 тис. осіб.

Серед прикордонних регіонів Українських Карпат вигідно виділяється Закарпатська область щодо частки іноземних туристів у загальній кількості останніх, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України. Так, у 2009 р. кількість іноземних туристів до всієї кількості обслужених туристів становила 13,8 % (7,8 з 56,3 тис. осіб), в Івано-Франківській області тільки 0,1 % (1,0 із 738,0 тис. осіб) [121, с. 460], Львівській – 8,1 % (9,5 із 117,2 тис. осіб) [122, с. 318], а в Чернівецькій області – 10,6 % (8,0 із 75,8 тис. осіб) [129, с. 433].

Депресивний стан гірських територій прикордонного регіону свідчить насамперед про нереалізовані інвестиційні можливості і природно-ресурсний потенціал територій. Периферійність, маргінальність і специфічність цих територій виступають основними факторами, які регламентують вибір підходів до здійснення антикризового управління їх розвитком. Як відмічають окремі науковці, „низька транспортна доступність, енергодефіцитність, нерозвинена соціальна і транспортна інфраструктура, недостатність робочих місць, відсутність підприємств глибокої переробки сировини, нераціональне використання природно-сировинних ресурсів та залежність від прямих дотацій – це неповний перелік проблем розвитку гірських територій” [131, с. 60].

Переваги геополітичного та гео економічного розташування цих територій використовувались неповною мірою, оскільки їх економіка та інфраструктура були зорієнтовані на центр і недостатньо інтегровані в економічний простір суміжних держав. У сучасних умовах прикордонні території широко залучаються до участі у міжрегіональних інтеграційних структурах (євро регіонах, прикордонних регіонах тощо), однак вплив цих процесів на соціально-економічний розвиток гірських прикордонних територій не дає поки що відчутних результатів. Поряд із зазначеними перевагами, гірські райони прикордонних

регіонів характеризуються низьким рівнем індустріального розвитку, що видно на прикладі Закарпатської області (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) по містах та районах у розрізі природноекономічних зон Закарпатської області*

(млн. грн.)

Райони і міста	2000	2008	2009	2009, % до:	
				2000	2008
По області	2851,3	19019,5	16281,1	571,0	85,6
Низинна природноекономічна зона					
м.Ужгород	752,3	6395,6	5553,9	738,2	86,8
м.Мукачево	719,1	3557,2	3715,0	516,6	104,4
м.Берегово	...	489,0	386,0	-	78,9
м.Чоп	...	173,3	154,8	-	89,3
Берегівський	125,6**	139,6	205,6	163,7	147,3
Виноградівський	98,8	526,2	540,2	546,7	102,7
Мукачівський	148,8	864,7	585,6	393,5	67,7
Ужгородський	360,1**	4949,7	3175,5	881,8	64,2
Разом по зоні:	2204,7	17095,3	14316,6	649,4	83,7
Передгірна природноекономічна зона					
м.Хуст	...	331,7	324,5	-	97,8
Іршавський	77,6	184,2	167,7	216,1	91,0
Тячівський	96,3	202,2	225,1	233,7	111,3
Хустський	112,6**	81,2	86,4	76,7	106,4
Разом по зоні:	286,5	799,3	803,7	280,5	100,6
Гірська природноекономічна зона					
Великобerezнянський	23,2	45,3	54,4	234,5	120,1
Воловецький	10,0	59,1	40,1	401,0	67,8
Міжгірський	38,2	76,1	68,4	179,1	89,9
Перечинський	27,1	285,2	333,1	1229,2	116,8
Рахівський	102,5	283,7	239,8	234,0	84,5
Свалявський	159,2	375,5	424,8	266,8	113,1
Разом по зоні:	360,2	1124,9	1160,6	322,2	103,2
Природноекономічні зони, % до області					
Низинна	77,3	89,9	87,9	x	x
Передгірна	10,0	4,2	4,9	x	x
Гірська	12,7	5,9	7,2	x	x

*Розраховано за джерелом: [120, с. 287]

**Включаючи відповідно міста Берегово, Хуст і Чоп.

Проведені дослідження свідчать (табл. 3.2), що *по-перше*, на низинну природноекономічну зону в 2000 р. припадало 77,3 % всього обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), а в 2009 р. – 87,9 %. *По-друге*, на передгірну і гірську природноекономічні зони у 2000 р. припадало тільки 22,7 % такого обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), а в 2009 р. – 12,2 %. *По-третє*, гірські території, особливо на районному і міському рівнях, у кілька разів мають менші обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) і в розрахунку на одного жителя. З метою підтримки розвитку гірських територій прикордонних регіонів Українських Карпат в Україні діє Закон „Про статус гірських населених пунктів в Україні” [47, с. 58], згідно з яким суб’єктам господарювання в гірських населених пунктах має здійснюватись доплата за рахунок коштів державного бюджету в розмірі до 50 % суми реалізованої сертифікованої продукції, яка вироблена в місцях, що віднесені до гірських.

Вирішення проблем розвитку гірських територій можливе лише за умови поєднання зусиль на всіх щаблях влади в Україні поряд з розширенням міжнародної співпраці. У 2004 р. прийнято Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат” [44, с. 383]. Ця конвенція підписана урядами Польщі, Румунії, Сербії та Чорногорії, Словаччини, Угорщина та Чехії і побудована на принципах запобігання і застереження типу „забруднювач платить”. Документ базується на поєднанні програмного проектного та екосистемного підходів і окреслює коло питань прикордонної співпраці.

У Конвенції чітко виділено перспективні сфери діяльності для розвитку гірських територій прикордонних регіонів України у співробітництві. Зокрема, прикладом співпраці прикордонних гірських територій у сфері управління водними ресурсами та річковими басейнами може слугувати створення системи акумулюючих гідроспоруд у прикордонних регіонах України, Словаччини, Угорщини та Румунії з метою відвернення загрози повеней. Розвиток туристичної та транспортної інфраструктури в прикордонних регіонах можливий за умов реалізації перспективного українсько-словацько-польського проекту прикордонного співробітництва „Полонини” [131, с. 66].

Оскільки відмічені проекти вимагають значних фінансових затрат, актуальним завданням є залучення до участі в них Європейського Союзу через використання фондів сприяння прикордонному співробітництву. Враховуючи, що гірська частина Закарпаття за гідрологічними показниками не поступається державам з високорозвиненою малою енергетикою, перспективність її розвитку не викликає сумніву, адже лівова частка таких ресурсів сконцентрована в басейні р. Тиса. Розвиток малої гідроенергетики гірського Закарпаття сприятиме підвищенню рентабельності інших видів економічної діяльності завдяки дешевій енергії і більш тісному транскордонному співробітництву з сусідніми державами.

Пріоритетними напрямками нарощування енергетичних потужностей регіону слід вважати [61, с. 42]: будівництво мікро-, міні-, малих та середніх гідроелектростанцій; модернізацію існуючих гідроелектростанцій; будівництво каскаду ГЕС на ділянці ріки Тиса між населеними пунктами Буштино і Вилок, Бедевля і Тячів; запровадження електро- та теплогенеруючих установок з використанням енергії вітру, сонця, термальних вод, виробництва біогазу, інших екологічно чистих джерел енергії; розвиток малої теплоенергетики з використанням відходів деревини; розробку і експлуатацію малих газових родовищ області.

Відмітимо, що від будівництва каскаду ГЕС на міжнародній р. Тиса в умовах прикордонного співробітництва вигоду матимуть усі прикордонні території сусідніх держав, оскільки гідроенергетика буде рівномірно розподілятися між учасниками будівництва таких гідроелектростанцій.

Зовнішньоекономічна діяльність, міжнародні контакти на різних рівнях і в різних проявах забезпечать позитивні зрушення в економіці й гуманітарній сфері регіону. Пріоритетними напрямками зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі й прикордонних економічних зв'язків, є [61, с. 48, 49]: зменшення витрат у пріоритетних видах економічної діяльності (галузях), які мають експортну значимість; розширення географії взаємовигідних зв'язків з країнами світу (передусім із сусідніми країнами – членами ЄС, на які припадають найбільші обсяги експортно-імпорتنних операцій Закарпатської області; створення позитивного історико-культурного, економічного, рекреаційно-туристичного іміджу регіону за межами області та держави; використання можливостей діючих

субрегіональних об'єднань (Карпатський євро регіон) та участь у створенні та діяльності нових міжнародних структур, а також спеціальної економічної зони „Закарпаття” та території пріоритетного розвитку; побудова системи функціонування міжнародних контактів на міжрегіональному та міждержавному рівнях; здійснення наукових досліджень та підготовка кваліфікованих кадрів для сфери економічної діяльності; забезпечення у сфері зовнішньоекономічної діяльності конкурентного середовища, гласності, стабільності і передбачуваності; розвиток прикордонної інфраструктури, адаптованої до західноєвропейської; ефективне використання існуючих транспортних коридорів у розвитку та удосконаленні зовнішньоекономічних зв'язків та вирішенні соціально-економічних проблем регіону в умовах прикордонного співробітництва.

Одним з головних елементів прикордонного співробітництва є розбудова контактів між людьми, мета яких – налагодження приватних взаємин між громадянами у їх щоденній діяльності. Спільна культурна спадщина, що характерна для прикордонних територій регіонів сусідніх держав, може стати сприятливою базою для співробітництва між людьми.

В подальшому в процесі удосконалення форм прикордонних економічних зв'язків в умовах розширення ЄС на Схід важлива роль відводиться Концепції „Ширша Європа – сусідство: нові рамки співробітництва зі східними і південними державами”, прийнятій у березні 2003 р. (далі – Концепція „Ширша Європа”). У ній наголошується, що „Європейський Союз повинен прагнути до формування нової зони добробуту і дружніх добросусідських контактів з тими державами, з якими утримує близькі мирні і союзницькі стосунки”. Розробка такого типу цільового напрямку є прямим логічним наслідком розширення, який, за Концепцією, „надасть новий імпульс прагненням, мета яких наблизити 385-мільйонне населення тих держав, зокрема Росії, західних країн-членів СНД, а також країн Середземномор'я, які внаслідок розширення опинилися уздовж зовнішніх і морських кордонів ЄС” [107, с. 47].

Одним з основних елементів Концепції „Ширша Європа” стала можливість підготовки нової програми „Фінансові інструменти сусідства”, яка базується на „досвіді, набутому в процесі виконання програм прикордонного співробітництва PHARE, TACIS та

INTERREG”, в центрі уваги якої були б „налагодження регіонального і транснаціонального співробітництва, підтримка стабільного суспільно-економічного розвитку прикордонних регіонів, без проблемної діяльності і безпечного управління регіонами, розташованими вздовж східного кордону і на Середземномор’ї”. Новий інструмент не допустить „виникнення нових ліній розподілу в Європі і сприятиме зміцненню стабільності, зростанню добробуту в межах ЄС і за його кордонами” [107, с. 48].

У рамках програми PHARE була здійснена програма CREDO, до якої було залучено кілька країн і яка, зокрема, відкрила можливості для реалізації прикордонного співробітництва між Угорщиною та Словаччиною і між Угорщиною та Україною. Загалом програма CBC (програма прикордонного співробітництва) в рамках ініціативи PHARE, хоча її виконання і велося за доволі обмеженого бюджету, створила або поліпшила основні умови для стратегічної співпраці, особливо у сфері інституційного співробітництва, і разом з тим продемонструвала учасникам на місцях можливі вигоди, які криються у транскордонному співробітництві. Програма PHARE в основному передбачала реалізацію програм країн ЄС-15 із сусідніми державами – майбутніми членами ЄС.

Європейський Союз у рамках програми TACIS надав Україні макрофінансову та гуманітарну допомогу. Крім того, Україна, в тому числі Закарпатська область отримала підтримку і в рамках численних конкретних і регіональних програм TACIS. У рамках європейської підтримки енергетики субсидії були надані українському імпорту пального; Євросоюз виділив значне фінансування також для Фонду саркофагу Чорнобильської АЕС, яким управляє Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР).

У період реалізації програми TACIS, зокрема з 1998 по 2002 р., Україні було виділено близько 150 із 756 млн. євро загальної суми на реалізацію цієї програми. Період реалізації програми TACIS включає такі рівні: документи державної стратегії на 2002-2006 рр.; Національна індикативна програма на 2002-2003 рр.; Національна індикативна програма на 2004-2006 рр.; щорічні програми на окремі бюджетні роки.

Логічне продовження названі програми, відповідні пропозиції та висновки Ради щодо ЄПС, чіткі положення стосовно ПКС у

2006 р. знайшли відображення у загальних положеннях Європейського Інструмента Сусідства та Партнерства [168]. В цілому на семирічний період (2007-2013 рр.) розроблено 15 програм ПКС, серед яких 9 програм передбачають співробітництво по різні боки сухопутного кордону, 3 – морського кордону та 3 – співробітництво в межах морського басейну. Фінансування Європейського Союзу, яке призначено на вирішення завдань у рамках програм ПКС, буде здійснюватись відповідно до Індикативної програми на 2007-2010 рр. у сумі 583,3 млн. євро, а на 2010-2013 рр. попередньо в розмірі 535,15 млн. євро [158, с. 29].

У Закарпатській області, яка входить до Карпатського єврорегіону, нагромадився вагомий досвід реалізації малих і середніх проектів у рамках програми TACIS CBC. Основні проекти, реалізовані в області, роблять акцент на темі охорони навколишнього середовища. Найбільш значні проекти TACIS CBC, втілені в області, – це проекти капітального будівництва, спрямовані на реконструкцію або зведення контрольних-пропускних пунктів на кордонах країни.

У ході реалізації програми прикордонної співпраці PHARE, в процесі розробки та виконання проектів програми TACIS головна увага зверталась на спільні починання, спрямовані на поглиблення співробітництва між громадянами по обидва боки кордону. Загальними цілями програми є такі завдання: підвищення рівня інтегрованості територій завдяки транскордонному співробітництву; зміцнення прикордонної інтеграції у сфері суспільно-економічного співробітництва; сприяння розвитку прикордонної інфраструктури.

Основні пріоритети і заходи прикордонної співпраці відображає табл. 3.3. Конкретні цільові завдання заходів у розрізі пріоритетів такі:

Пріоритет 1: Прикордонне суспільно-економічне співробітництво

- *Захід 1.1.*: поліпшення ділової інфраструктури по обидва боки кордону (зони підприємницької діяльності, центри ділових послуг); розвиток транснаціональних об'єктів туризму і дозвілля, розширення кола послуг; зміцнення прикордонної структури і мережі підприємств малого і середнього бізнесу (ПМСБ) у прикордонних регіонах;

- *захід 1.2.:* підтримка практики спільного прикордонного планування (регіональне за видами економічної діяльності, наприклад, у транспортній галузі чи у сфері охорони довкілля); підвищення рівня діяльності інституцій, що беруть участь у прикордонному співробітництві;
- *захід 1.3.:* поліпшення на прикордонних територіях взаємин між людьми, спілками, товариствами, а також органами адміністративного управління й офіційними закладами.

Пріоритет 2: Прикордонне співробітництво у сфері охорони довкілля і транспорту

- *Захід 2.1.:* поліпшення узгодження прикордонних ресурсів навколишнього середовища і природи; підкріплення цільових напрямів, націлених на стабільне водне господарювання, утилізація відходів і використання відновлювальних енергетичних ресурсів;
- *захід 2.2.:* підтримка гармонізації в діяльності структур управління і виконання у сфері охорони довкілля, створення необхідних проміжних структур; підвищення екологічної свідомості і мислення місцевого населення;
- *захід 2.3.:* розвиток прикордонної транспортної інфраструктури у формі проектів малого розміру; розвиток прикордонного громадського транспорту, передача технології.

Пріоритет 3: Технічна допомога

Пріоритет 3 покликаний забезпечити ефективність, результативність та прозорість в управлінні і виконанні проектів програми INTERREG IIIA. Згідно з положенням 11 Додатку до Резолюції Європейської Комісії 2003/1145//ЄК від 27 червня 2003 р., передбачено дві групи технічної допомоги: підтримка діяльності по управлінню програмою і підтримка діяльності по фінансуванню програми. На підставі цих груп пріоритет 3 пов'язаний з технічною допомогою і складається з таких двох заходів:

- *захід 3.1:* включає фінансування створення та підтримки витрат Керівного відомства, фінансового відомства і спільного технічного секретаріату;

- *захід 3.2.*: надання допомоги пошукачам у розробці самого проекту та в пошуках відповідних партнерів; витрати на заключну оцінку програми і діяльність системи моніторингу.
- У Концепції сталого розвитку Закарпаття відмічено, що в удосконаленні форм прикордонних економічних зв'язків важлива роль належить [61, с. 43, 44]:
- підвищенню конкурентоспроможності транспортної системи шляхом доведення її до міжнародних вимог і стандартів з метою збільшення міжнародних транзитних вантажних і пасажирських потоків;
- створенню дійових умов комунікаційної інформації, координації суб'єктів транспортних засобів області з прикордонними територіями суміжних держав, освоєнню нових форм транспортно-складських і торговельних послуг для завантаження незадіяних потужностей та ефективного використання технічних, технологічних можливостей всіх видів функціонуючої транспортної системи;
- розвитку матеріально-технічної бази через: реалізацію інвестиційних проектів, програм TACIS, PHARE, кредитів ЄБРР та інших; оновлення рухомого складу; проектування та будівництво залізничного тунелю на дільниці Бескид-Скотарське; розвиток авіаційного виду транспорту за рахунок реконструкції використання можливостей колишнього військового аеродрому в м. Мукачево; освоєння водного виду транспорту шляхом спорудження річково-вантажного порту в м. Чоп з метою входження в транспортний коридор № 7 – Дунайський водний; створення технічних умов, в тому числі з використанням супутникових систем передачі інформації, для покриття програмами телебачення високогірних населених пунктів та ін.

У розробці Концепції сталого розвитку Закарпаття безпосередньо й активну участь взяли науковці ДВНЗ „Ужгородський національний університет”, зокрема кафедри економіки, менеджменту та маркетингу В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, а також кафедри міжнародних економічних відносин М. А. Лендел, Б. І. Дяченко та ін. [61, с. 60, 62]

Таблиця 3.3

Пріоритети і заходи прикордонної співпраці*

<i>Пріоритет 1</i>	<i>Пріоритет 2</i>	<i>Пріоритет 3</i>
Прикордонне суспільно-економічне співробітництво	Прикордонне співробітництво у сфері охорони довкілля і транспорту	Технічна допомога
Захід 1.1. Підтримка економічного співробітництва	Захід 2.1. Екологічні інвестиції	Захід 3.1. Діяльність з управління програмою
Захід 1.2. Інституційне співробітництво	Захід 2.2. Екологічне співробітництво	Захід 3.2. Діяльність з допомоги програмі
Захід 1.3. Фонд мікропроектів – контакти між людьми	Захід 2.3. Поетапна транспортна інфраструктура	
<i>Пропорція пріоритетів (%)</i>		
36	57	7

*Джерело: [107, с. 41].

Отже, забезпечення сталого розвитку базується на виконанні екологічних норм відповідно до політики Європейського Союзу в сфері охорони навколишнього природного середовища, що більш значимо відображено в положеннях Структурних фондів на програмний період 2000-2006 рр., а також 2007-2012 рр. Згідно із статтею 2 Амстердамської угоди Європейський Союз одним з головних цільових напрямів вважає забезпечення стабільності розвитку, де інтеграція екологічної політики є ключовим інструментом реалізації поставлених цілей поряд з соціальним і економічним розвитком прикордонних територій. На це, зокрема, спрямована програма дій у сфері охорони довкілля (Наше майбутнє, наше рішення), яка визначає конкретні цілі й завдання на період 2001-2012 рр., в тому числі й заходи щодо фінансової допомоги прикордонним регіонам, зокрема гірським, в умовах прикордонного співробітництва.

3.2. Еколого-економічні засади сталого розвитку гірських територій прикордонного регіону

Еколого-економічний розвиток – це розширене відтворення та поступова якісна зміна продуктивних сил, науки, культури і добробуту суспільства, що формує відповідні умови для раціонального використання та відтворення природних багатств, їх відносно стабільного стану. Ефективність суспільного розвитку забезпечується за консолідованої соціально-економічної відповідальності за темпи, характер і спрямованість використання природних ресурсів, що акумулюється в адекватній еколого-економічній політиці, яка віддзеркалює відповідний кадровий потенціал, реальну здатність держави, її владно-управлінських структур та інституцій ефективно застосувати економічні закони і важелі для забезпечення сталого еколого-економічного розвитку [25, с. 282].

Сталий (стійкий, або збалансований) розвиток – це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [105]. Це прийнята світовою спільнотою концепція гармонійної взаємодії суспільства і природи.

Сталий розвиток означає збалансованість між економічним і соціальним розвитком суспільства та збереженням довкілля. Точніше, йдеться про „збалансований, усталений, самопідтримуючий” [16, с. 26], тобто мінімізацію впливу на довкілля при забезпеченні матеріальних і духовних потреб людства, підпорядкування господарського розвитку загальним закономірностям функціонування біосфери шляхом єдності екології, економіки та всього суспільного життя [101, с. 15, 16;].

Сталий розвиток – запропонована світовим співтовариством, уточнювана та поглиблювана сучасна концепція бажаного суспільного розвитку, що ґрунтується на стратегії оптимізації всієї діяльності людства (передусім економічної) в його взаємодії з довкіллям. Поняття „сталий розвиток” у громадсько-політичній практиці вживається з 80-х років ХХ ст., від часу усвідомлення безперспективності існуючих тенденцій соціально-економічного розвитку. При цьому з достатньою глибиною було виявлено такі органічні недоліки сучасної цивілізації [25, с. 283]:

- дедалі більша обмеженість природних речовинно-енергетичних ресурсів для підтримання традиційних темпів розширеного виробництва;
- катастрофічне швидке зростання населення, зокрема в Азії, Африці та Латинській Америці („демографічний вибух”), за одночасної депопуляції в багатьох розвинутих країнах;
- невинне зростання потреб людства (не завжди розумних, об’єктивно виправданих) і масштабів матеріального виробництва, що призводить до посилення антропогенного техногенного пресингу на довкілля, до виснаження живої і неживої природи, руйнування природних біогеоценозів, зникнення багатьох видів рослин і тварин – скорочення біорозмаїття планети;
- погіршення умов життя людей, зростання кількості факторів, шкідливих не лише для рослинного і тваринного світу, а й для здоров’я людства, його майбутніх поколінь.

Стосовно переходу України на шлях сталого розвитку, то, як зазначено у підготовленій Радою національної безпеки і оборони України Національній доповіді з цього питання, основними засобами і завданнями досягнення сталого розвитку є [92]: структурно-технологічна модернізація виробництва, застосування дієвого економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності; економічний розвиток, подолання бідності; охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів; розвиток освіти, охорони здоров’я, соціальна гармонія; залучення громадськості до процесу формування національної екологічної політики та екологічної експертизи, інвестиційних проектів, доступ до інформації; створення громадянського суспільства; створення цілісної системи законодавства у сфері сталого розвитку.

Обласна Програма сталого розвитку враховує особливості та специфіку Закарпаття щодо конкретних дій у часовому, просторовому і ресурсних вимірах. Особлива увага приділена врахуванню того, що територія Закарпаття – це складова гірської, дуже вразливої високоенергетичної екосистеми Карпат, частина водозбірного басейну р. Тиса. Згідно з засадами Програми „РІО” [105, 106], саме за принципом гідрологічного басейну необхідно планувати діяльність на шляху сталого розвитку. З огляду на те, що гідроло-

гічний басейн р. Тиса – це територія п’яти країн (Румунії, України, Словаччини, Угорщини, Югославії), то обласна програма буде складовою регіональної програми розвитку басейну р. Тиса, та міжнародної комплексної програми, що накладе певну специфіку і на її розробку, і на втілення в життя [101, с. 17, 18].

Концепція сталого розвитку базується на важливих принципах. Предметом головної турботи і головним провідником сталого розвитку є люди. Вони мають право на здоровий і продуктивний спосіб життя у злагоді з природою; право на розвиток повинно здійснюватись таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішнього та майбутніх поколінь у сфері використання навколишнього середовища; захист довкілля повинен становити невід’ємну частину сталого розвитку; заради досягнення сталого розвитку і більш високої якості життя для всіх людей необхідно скоротити і ліквідувати нераціональні моделі виробництва та споживання [62, с. 69].

Рішенням Генеральної Асамблеї ООН 2002 р. був оголошений Міжнародним роком гір, і це не випадково, адже у „Порядку денному на XXI сторіччя”, схваленому на Конференції глав держав світу в Ріо-де-Жанейро, значна увага відводилась розвитку та збереженню гірських регіонів, оскільки гори, будучи надзвичайно екологічно вразливими, є в першу чергу місцями величезного біорізноманіття, значних запасів води, корисних копалин, лісової та сільськогосподарської сировини. Гірські екосистеми справляють суттєвий вплив на життя майже половини населення земної кулі, а 10 % жителів нашої планети безпосередньо проживає на гірських територіях. Але в горах особливо гостро стоять проблеми життєвого рівня людей, зокрема подолання безробіття і бідності, підвищення рівня охорони здоров’я, санітарії та гігієни, освіти, енергозабезпечення, розвитку туризму, експлуатації природних ресурсів [13, с. 26].

Протягом тривалого часу роль гірських регіонів у багатьох країнах не визнавалась або принижувалась. На цих територіях велась і ведеться безжалісна експлуатація природних багатств, зокрема вирубування лісів та видобування корисних копалин. Все це призводить до порушення екологічної стабільності, деградації ландшафтів, зникнення багатьох видів рослин і тварин, великого

відставання в соціально-економічному розвитку гірських поселень та до виникнення тут катастрофічних стихійних явищ.

Карпати, які знаходяться в самому центрі Європи, добре ілюструють всі ці проблеми. Катастрофічні паводки, що пройшли на Закарпатті та в Угорщині, забруднення румунськими гірничими підприємствами ціанідами та важкими металами вод р. Тиси та р. Дунай підтверджують зазначене. Основними причинами катастрофічної повені 11 листопада 1998 р. за висновками міжвідомчої комісії були [117, с.31-32]:

- комплексна дія негативних природних чинників, через які повинь набула катастрофічних масштабів, а саме: посилення дії антропогенних чинників, основними з яких є недотримання режиму господарювання у водоохоронних зонах та прибережних захисних смугах річок, інтенсивна лісоексплуатація в гірських районах та погіршення санітарного стану лісів (зменшення їх водотрансформаційної функції внаслідок формування лісових насаджень некорінних порід), а також концентрація на берегах річок значних запасів лісосировини;
- незадовільне виконання протиповеневих заходів, відсутність необхідної кількості акумулюючих і регулюючих водосховищ, необґрунтоване кар'єрне видобування гравійно-піщаних матеріалів з русел річок, їх долин і забудова заплав гірських річок аж до русел.

З огляду на масштаби руйнувань указом Президента України від 7 листопада 1998 року № 1223 територія Закарпатської області була оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації. Катастрофічний паводок в регіоні стався і 4-5 березня 2001 р. як результат значних опадів. Рівень підняття води був на один метр вищий, ніж у листопаді 1998 р., а площа затоплення на 229 кв.км більша (410 проти 181). За п'ять днів березня випало від 2-х до 3-х місячних норм опадів. Практично кожні дванадцять годин надходило від 30 до 88 мм води, що значно перевищує критерії стихійного лиха. Така кількість опадів близька до періоду паводка листопаду 1998 року. Однак у Рахові, Тячеві, Хусті, Берегові, Міжгір'ї вона перевищувала цей рівень удвічі і втричі. Основними і допоміжними чинниками повені 2001 року були [117, с.32-33]:

- перед дощами висота снігового покриву становила 18-44 см (у горах). Різке підвищення температури від мінусової до 9-14 градусів тепла в поєднанні з сильними дощами зумовило швидке танення снігу як у горах, так і на рівнині. Вода стікала, по суті, на мерзлий ґрунт, а відтак – поповнювала русла річок;
- фізико-географічні особливості Закарпаття, гальмівна дія Карпат і утворення хвиль на фронтальних розділах у атмосфері, що затримувало їх переміщення через гори. Все це сформувало інтенсивний місцевий і схильний стік та призвело до катастрофічного тало-дощового паводка. Так, рівень р. Тиси у верхів'ях на 75 см перевищував історичний, у пониззях – піднявся на 8 м і досяг у районі м. Чопа 13,44 м, тоді як у листопаді 1998 р. становив 13,28 м;
- за даними фахівців Гідрометслужби України, на території області сформувалося і пройшло близько 1 млрд. 800 млн. м³ тало-дощової води, що на 40% більше, ніж у листопаді 1998 р. У зоні стихійного лиха опинилося 12 районів і місто Хуст. Було підтоплено 255 населених пунктів (на 65 більше, ніж два з половиною роки тому), 33,5 тис. будинків, з яких 1669 – зруйновано. Тимчасово відселено майже 10,6 тис. осіб. Знеструмлено 107 населених пунктів, відключено 78 АТС. Руйнівного впливу паводка і селевих потоків зазнали дорожнє господарство, залізниця, енергетика, сільське господарство;
- збитки, завдані агропромислому комплексу, характеризували такими даними: загинуло майже 6,0 тис. га озимих, 1,1 тис. га пасовищ і сіножатей, 1,0 тис. га багаторічних трав. Усього рослинництву було завдано збитків на суму близько 7 млн. грн., а тваринництву – на 334,6 тис. грн. Пошкодження споруд, будівель, іншого майна оцінювало майже в 2,8 млн. грн.;
- внаслідок таких екстремальних умов у області активізувалися усі види екзогенних процесів, а в гірській місцевості набрали прискорення ерозійні процеси. Утворилися нові та відновилися місця старих селевих потоків, обвалів і зсувів перенасичених вологою ґрунту.

У зв'язку з катастрофічним паводком 4-5 березня 2001 р. прийнято Закон України „Про затвердження Указу Президента України „Про оголошення окремих районів Закарпатської області зоною надзвичайної екологічної ситуації” від 15 березня 2001 р. № 2288-III, [38], яким зоною надзвичайної екологічної ситуації було оголошено райони: Берегівський, Виноградівський, Іршавський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський, Ужгородський і Хустський, загальна земельна площа та площа сільськогосподарських угідь яких відображена у наведеній нижче табл. 3.4.

В цілому по області 8 із 13 адміністративних районів (табл. 3.4) потрапили в зону надзвичайної екологічної ситуації, загальна земельна площа яких 903,8 тис.га, або 70,9% від обласного показника. Площа сільгоспугідь на території адміністративних районів зони надзвичайної екологічної ситуації становила 82,3% до загальної площі сільськогосподарських угідь області, у тому числі ріллі – 71,5% (141,5 тис.га), сіножатей та пасовищ – 65,7% (134,5 тис.га). У розрізі природноеконімічних зон області на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені всі сільгоспугіддя, в тому числі рілля, сіножаті та пасовища передгірної природноеконімічної зони (Іршавський, Тячівський, Хустський райони). В низинній природноеконімічній зоні на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені сільськогосподарські угіддя трьох із чотирьох районів (Берегівського, Виноградівського, Ужгородського). На частку цих трьох районів припадає 71,3% сільгоспугідь (139,7 тис.га), у тому числі 71,6% (94,2 тис.га) ріллі, 73,4% (36,9 тис.га) сіножатей та пасовищ низинної природноеконімічної зони. В гірській природноеконімічній зоні з 6 адміністративних районів на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені сільгоспугіддя двох районів – Міжгірського і Рахівського. На їх частку припадає 52,0% (62,4 тис.га) сільгоспугідь, у тому числі 35,1% (10,3 тис.га) ріллі, 36,8% (33,1 тис.га) сіножатей та пасовищ гірської природноеконімічної зони;

Сільськогосподарські угіддя всіх зазначених районів низинної, передгірної та гірської природноеконімічних зон розташовані в басейні прикордонної ріки Тиса: Мукачівський район низинної природноеконімічної, Воловецький і Свалявський райони гірської природноеконімічної зони, які розташовані в басейні річки Латориця, менше постраждали від паводка 4-5 березня 2001 р. Це

ж стосується і гірських Великоберезнянського та Перечинського районів, які розташовані в басейні річки Уж. Території цих районів не були оголошені зоною надзвичайної екологічної ситуації. Однак і для них характерні паводки руйнівної дії, які пошкодили сільськогосподарські угіддя.

Таблиця 3.4
Земельна площа та сільськогосподарські угіддя районів Закарпатської області, оголошених зоною надзвичайної екологічної ситуації, в розрізі природно-економічних зон*

(на 1 січня 2002 р., тис.га)

Природно-економічні зони	Загальна земельна площа	Земельна площа сільськогосподарських підприємств і господарств громадян	У т. ч. сільськогосподарські угіддя	З них:	
				рілля	сіножаті та пасовища
Низинна – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	327,8 222,1	223,7 223,7	196,0 139,7	131,5 94,2	50,3 36,9
% до природно-економічної зони в цілому	67,4	100,0	71,3	71,6	73,4
Передгірна – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	375,9 375,9	166,6 166,6	113,4 113,4	37,0 37,0	64,5 64,5
% до природно-економічної зони в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Гірська – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	571,6 305,8	181,8 80,8	120,1 62,4	29,3 10,3	90,0 33,1
% до природно-економічної зони в цілому	53,5	44,4	52,0	35,1	36,8
По області – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	1275,3 903,8	572,1 471,1	429,5 315,5	197,8 141,5	204,8 134,5
% до області в цілому	70,9	82,3	73,5	71,5	65,7
Природно-економічні зони, % до області в цілому					
Низинна	24,6	47,5	44,3	66,6	27,4
Передгірна	41,6	35,4	35,9	26,1	48,0
Гірська	33,8	17,1	19,8	7,3	24,6

*Джерело: [83, с. 51].

Частина територій регіонів Українських Карпат відноситься до Карпатської гірської системи, яка представлена своєрідною дугою протяжністю понад 1300 км, з площею 185 тис. км². Її утворюють паралельні гірські хребти, що тягнуться з північного заходу на південний схід. Неоднакове географічне положення, різниця в геологічній будові дають підставу поділити Карпатську гірську систему на три частини – Карпати Західні, Карпати Східні й Карпати Південні. Частину Східних Карпат, розташовану на території України прийнято називати Українськими Карпатами. Вони охоплюють всю територію Закарпатської, 37,5 % – Івано-Франківської, 18,6 % – Львівської та 15,8 % – Чернівецької областей [80, с. 43].

Для Закарпатської області, вся територія якої відноситься до Українських Карпат, характерна схожість природних умов із суміжними територіями сусідніх країн. Як і на суміжних територіях країн-сусідів, тут невисокий рівень промислового виробництва, переважання сільського населення над міським. Для регіону також характерне існування недоторканих значних площ і добре збережених екологічних систем. Кліматичні умови регіону сприятливі для розвитку сільського господарства, передусім у низинній та передгірній природно-економічних зонах, а існування багатих та різноманітних ландшафтів, полікультурних традицій мешканців краю – для розвитку альтернативних джерел працевлаштування населення і взагалі розвитку сільської території. Водночас промислова діяльність, в якій не дотримано європейських стандартів охорони довкілля, вирубування лісів, низька екологічна культура населення, не завжди зважений розвиток інфраструктури негативно впливають на екологічну рівновагу в регіоні та на розвиток сільської місцевості.

SWOT-аналіз демонструє як сильні, так і слабкі сторони розвитку навколишнього середовища та сільської місцевості в регіоні, а також сприяє виявленню потенційних можливостей і загроз, що, зокрема, відображає додаток Е „SWOT-аналіз сильних та слабких сторін розвитку навколишнього середовища та сільської місцевості в Закарпатській області”, з якого витікають такі висновки:

1. Сильними сторонами навколишнього середовища є схожість географічних, кліматичних умов у розрізі природно-економічних зон регіону з суміжними територіями сусідніх країн.

Водночас в окремих наукових виданнях стверджується, що така схожість притаманна регіону в цілому. Однак наші дослідження свідчать, що географічні та кліматичні умови регіону мають внутрірегіональні особливості. Зокрема, як свідчать авторські розрахунки, на низинну природноекономічну зону Закарпатської області припадає 327,8 тис. га загальної земельної площі регіону (25,7 %) та 201,2 тис. га сільськогосподарських угідь (44,3 %), на передгірну – 375,9 тис. га (29,5 %) та 122,1 тис. га (26,9 %), а на гірську – 571,6 тис. га (44,8 %) та 131,0 тис. га сільгоспугідь (28,8 %) [120, с. 114]. Одночасно фахівці відмічають, що з підняттям на кожні 100 м над рівнем моря початок весни затримується на 2 дні, а кінець – на 8 днів. Зимовий період триває до 6 місяців у високогір'ї, п'ять місяців у горах, 4 – північно-східному та 3 – південно-західному передгір'ї Карпат (низинна природноекономічна зона Закарпаття). Весна найшвидше настає в низинній природноекономічній зоні краю – в кінці лютого та на початку березня. Літо, як найбільш продуктивна пора вегетаційного періоду, триває у низинній природноекономічній зоні до 115 днів, передгірній – 90 днів, а в горах – до 75 днів. На висотах 900-1000 м.н.р.м. стійкого метеорологічного літа не буває. Осінь триває 95-100 днів, раніше вона настає в горах і поступово спускається в передгір'я та низинні території [80, с. 49, 50; 2, с. 81-83]. Аналогічні географо-кліматичні умови притаманні суміжним територіям сусідніх держав, з якими межує Закарпаття.

2. Законсервовані й недоторкані екологічні системи передусім характерні для територій природно-заповідного фонду, який представлений заповідниками та природними національними парками на площі 133,5 тис. га (10,5 % до загальної земельної площі) [120, с. 553].

3. Порівняно незабруднене навколишнє середовище та відносно стабільна екологічна ситуація передусім характерна для гірської і передгірної природноекономічних зон, де відповідна якість поверхневих і підземних вод та порівняно велика кількість національних парків і заповідних територій.

4. Особливості ментальності населення регіону визначає національна приналежність. Проведені дослідження (додаток Ж) свідчать про такі особливості у розподілі постійного населення за

найбільш численними національностями та рідною мовою в регіонах Українських Карпат:

- загалом тут проживає 5541,4 із 6185,7 тис. осіб української національності, що становить 89,6 %. Найбільш численними етнічними меншинами характеризуються Закарпатська та Чернівецька області. Оскільки Закарпатська область межує з Угорщиною, Румунією та Словаччиною, то в регіоні проживають національні меншини корінного населення цих країн, з яких найбільша частка припадає на угорців (12,1 %, або 151,5 тис. осіб), а друге місце займають румуни (2,6 %, або 32,2 тис. осіб). Третє місце займають росіяни (2,5 %, або 31,0 тис. осіб). Тут також проживають словаки, які компактно розселені неподалік від словацького кордону, в основному в Ужгородському районі (0,5 %, або 5,7 тис. осіб). На противагу іншим областям регіон представлений етнічними меншинами ромів та німецької національності (відповідно 1,1 та 0,3 %, або 14,0 та 3,6 тис. осіб);
- аналогічна ситуація і в Чернівецькій області, яка межує з Румунією та Молдовою, а тому етнічні групи румун і молдаван посідають друге і третє місце після українців (12,5 та 7,3 %, або 114,6 та 67,2 тис. осіб);
- Івано-Франківська та Львівська області представлені в основному етнічною групою росіян (1,8 та 3,6 %, або 24,9 і 92,6 тис. осіб). Поляки передусім зосереджені у Львівській та Чернівецькій областях (0,7 та 0,4 %, або 18,9 та 3,4 тис. осіб). Незначна частка у цих областях білорусів, а в останній з них євреїв;
- заслуговує на увагу і те, що найбільш численні етнічні групи угорців, румун, молдаван, з яких перша проживає тільки на Закарпатті, а дві інші в названій та Чернівецькій областях, в основному вважають своєю рідною мовою мову корінного населення сусідніх країн (Угорщина, Румунія, Молдова). Як для українців, так і для етнічних груп притаманні своєрідні особливості менталітету за національною ознакою. Аналогічна ситуація і на суміжних територіях сусідніх держав стосовно екологічних проблем та навколишнього середовища.

На підставі проведеного дослідження можна сформулювати пропозиції відносно розвитку навколишнього середовища, природи і сільської місцевості. Реалізація їх полягає у тому, щоб:

- *по-перше*, застосовувати аналогічні або схожі підходи до вирішення екологічних проблем прикордонних територій у розрізі природноекономічних зон;
- *по-друге*, розробити спільні плани та проекти охорони навколишнього середовища, моніторингової мережі з охорони довкілля;
- *по-третє*, зміцнити співпрацю екологічних громадських організацій, зокрема орієнтованих на дослідження навколишнього середовища;
- *по-четверте*, використовувати міжнародні угоди та законодавчі акти суміжних країн у сфері охорони навколишнього середовища і сталого розвитку.

Слабкими сторонами стану навколишнього середовища, природи і розвитку сільської місцевості в умовах прикордонного співробітництва є такі [132, с.22]:

1. Розходження національних законодавств у сфері охорони навколишнього середовища, через, що їх необхідно адаптувати до законодавчих актів Європейського Союзу.

2. Неврахування місцевих проблем навколишнього середовища національними політиками країн Євросоюзу, особливо щодо різноманіття природноекономічних передумов на внутрірегіональних рівнях, а також незадовільне дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту довкілля.

3. Відсутність достатнього обсягу інформації про стан навколишнього середовища у Карпатському єврорегіоні та недостатнє інформування населення про цю проблему, низька екологічна культура як корінного населення, так і етнічних груп. Особливо це стосується утилізації сміття, передусім у сільській місцевості.

4. Надмірне використання лісових ресурсів, передусім у гірських та передгірних територіях регіону. У цьому питанні необхідно виробити єдині правила лісокористування на прикордонних територіях держав з метою збереження лісових екосистем.

Загрозами у розвитку навколишнього середовища та сільської місцевості в регіоні є такі чинники:

- *по-перше*, стихійні лиха, зокрема паводки та селеві потоки, які характерні для земельних ресурсів більшості територій природно-економічних зон Закарпаття;
- *по-друге*, нестача фінансових ресурсів для дослідження впливу виробництва на навколишнє середовище для його охорони взагалі, для менеджменту водними і лісовими ресурсами регіону;
- *по-третє*, нестача фінансових ресурсів для будівництва водозахисних дамб, водосховищ, польдерів, ємностей, які б забезпечили регулювання стоку поверхневих вод на річках області;
- *по-четверте*, незавершеність роботи з суміщення автоматизованих інформаційно-вимірювальних систем протипаводкового захисту країн басейну р.Тиса.

Закарпаття, як і будь-якого іншого регіону України, стосуються всі види еколого-економічних та соціальних проблем, характерні для світової цивілізації в цілому. Найбільший тиск на природу і навколишнє середовище в краї створюють секції КВЕД:

- С – добувна промисловість (шахти, кар'єри тощо);
- D – переробна промисловість, а в її складі підсекція DG – хімічне виробництво, а в умовах Закарпатської області – лісохімічні підприємства, цехи і дільниці гальванічного виробництва, асфальтно-бітумні заводи тощо;
- I – діяльність транспорту та зв'язку, в тому числі магістральні нафто-, газо-, продуктопроводи, а також підклас 63.11.0 – транспортне оброблення вантажів, де входять навантажувально-розвантажувальні роботи, пов'язані з прикордонним співробітництвом;
- E – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, зокрема підклас 40.12.0 – передача електроенергії через високовольтні лінії, крім того, радіолокаційні станції, електростанції;
- розділ 02 секції A – лісове господарство та пов'язані з ним послуги стосовно науково необґрунтованої вирубки лісів, яка супроводжується появою низки проблем (ерозія, руйнування родючого шару ґрунту, зменшення потужностей водоутворюючої системи, поява буреломів, повеней, зсувів, селєвих потоків тощо).

У цілому виробнича діяльність упродовж одного року створює на середньостатистичного жителя області близько 22 тонн різного роду відходів. Останнє можна розділити на кілька груп: побутові (майже 400 кг на одну людину), вуличні (до 2 тонн) і виробничі (майже 20 тонн). Урбанізований спосіб життя і виробнича діяльність майже 1,3 млн. закарпатців створюють великий техногенний тиск на довкілля. Внаслідок цього екологічний стан в області погіршується. Зокрема, наукові дослідження [145] свідчать, що пестициди проникли на глибину до 60-80 м, а феноли в Ужгородському районі зафіксовано у воді на глибині до 200 м. У водах усіх закарпатських великих рік (Тиса, Латориця, Уж, Боржава, Ріка) концентрації металів (свинець, мідь, олово тощо), хімічних сполук (кислоти, луги, масла, жири тощо) перевищують гранично допустимі норми (ГДН) у десятки, а в екстремальних ситуаціях (викиди забрудненої води з відстійників промислових підприємств, аварії на нафто-, газопроводах тощо) – в сотні разів. Продукти харчування значною мірою насичені пестицидами, нітратами і нітридами. Повітря на центральних вулицях обласного центру та в більшості районних міст перенасичене окислами азоту і вуглецю, сірчаним ангідридом, пилоподібними та сажоутворюючими мілко-дисперсними речовинами, а різні природні механічні шуми перевищують ГДН в десятки разів [18, с. 23, 24].

Однак, на нашу думку, окремі аспекти еколого-економічних проблем регіону дещо перебільшені, зокрема щодо викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та автотранспорту порівняно з іншими регіонами не тільки України, але і Українських Карпат (табл. 3.5):

Найменші обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря (табл. 3.5) як від стаціонарних джерел, так і автотранспорту в 2009 р. у Чернівецькій (3,4 та 39,6 тис. т) та Закарпатській областях (21,4 та 66,2 тис. т), а в цілому по регіонах Українських Карпат вони становили відповідно 360,3 та 295,5 тис. т. У 2009 р. порівняно з 2000 р. викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, спричинені автотранспортом, у регіонах Українських Карпат збільшилися на 53,8 %, а по Україні – на 29,0 %. За викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел на регіони Українських Карпат припадало 9,1 %, а від автотранспорту – 11,7 % від усього обсягу.

Таблиця 3.5

Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та автотранспорту в регіонах Українських Карпат*

Регіони	Стаціонарні джерела забруднення, тис.т			Автотранспорт, тис.т			Стаціонарні джерела забруднення та автотранспорт в розрахунку на км ² , т		
	2000	2009	2009, % до 2000	2000	2009	2009, % до 2000	2000	2009	2009, % до 2000
Закарпатська	7,7	21,4	277,9	33,0	66,2	200,6	3,2	6,8	215,6
Івано-Франківська	141,0	214,5	152,1	43,8	57,3	130,8	13,3	19,6	175,9
Львівська	108,6	121,0	111,4	84,3	132,4	157,0	8,8	11,6	134,1
Чернівецька	4,1	3,4	82,9	31,0	39,6	127,7	4,3	5,3	130,8
Разом	261,4	360,3	137,8	192,1	295,5	153,8	8,0	10,9	157,5
Довідково: Україна	3959,4	3928,1	99,2	1949,2	2514,8	129,0	9,8	10,7	124,5
Аналізовані регіони, % до України	6,6	9,1	x	9,8	11,7	x	81,6	101,8	x

*Розраховано за джерелами: [120, с. 528, 529; 128, с. 23, 521, 523-525].

В розрахунку на км² території викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та автотранспорту найменші у Закарпатській області (3,2 у 2000 р. та 6,8 т/км² у 2009 р.), у Івано-Франківській відповідно 13,3 та 19,6 т/км², Львівській – 8,8 та 11,6 т/км², а в Чернівецькій – 4,3 та 5,3 т/км². Внаслідок зростання викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від обох джерел забруднення в розрахунку т/км² цей показник по аналізованих регіонах у 2009 р. перевершував аналогічний по Україні, а в Закарпатській області він був майже удвічі нижчим від середньозваженого показника чотирьох аналізованих регіонів та України.

Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел – загальна кількість забруднень, що надійшли в повітряний басейн під час роботи двигунів автомобільного, авіаційного, залізничного, водного транспорту та виробничої техніки [128, с. 521]. Показники таких викидів шкідливих речовин відображає табл. 3.6.

Таблиця 3.6

**Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря
від пересувних джерел забруднення за регіонами
Українських Карпат у 2009 р.***

(тис. тонн)

Регіони	Обсяги викидів – усього	У тому числі						
		діоксиду сірки	діоксиду азоту	метану	оксиду вуглецю	оксиду азоту	сажі	неметано- вих летких органічних сполук
Закарпатська	66,2	0,7	6,9	0,2	49,8	0,0	0,9	7,7
Івано-Франківська	57,3	0,6	6,0	0,2	43,1	0,1	0,7	6,6
Львівська	132,4	1,5	15,0	0,4	98,3	0,1	1,9	15,2
Чернівецька	39,6	0,5	4,5	0,1	29,4	0,0	0,6	4,5
Разом	295,5	3,3	32,4	0,9	220,6	0,2	4,1	34,0
Довідково: Україна	2514,8	27,5	282,9	8,1	1872,0	2,1	30,4	291,6
Аналізовані регіони, % до України	11,8	12,0	11,4	11,1	11,8	9,5	13,5	11,7
Закарпаття, % до регіонів Українських Карпат	22,4	21,2	21,3	22,2	22,6	-	21,9	22,6

*Розраховано за джерелом: [128, с. 526].

Територія регіонів Українських Карпат (табл. 3.6) становить 9,4 % від усієї території України (56,6 із 603,5 тис. км²), а викиди шкідливих речовин за всіма обсягами в цілому становили 11,8 % (295,5 із 2514,8 тис. т). Значно вищі показники щодо викидів діоксиду сірки (12,0 %) та сажі (13,5). По Закарпатській області викиди таких шкідливих речовин до всього обсягу регіонів Українських Карпат становили в цілому 22,4 %, а по оксиду вуглецю – 22,6 %, неметанових летких органічних сполук – 22,6 %.

На внутрірегіональному рівні викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних засобів у 2009 р. в розрізі природноекономічних зон відображає табл. 3.7.

Аналіз показників табл. 2.20 свідчить, що 45,6 % всього обсягу викидів, в тому числі за шкідливими хімічними сполуками, припадає на низинну природноекономічну зону. На гірську та пе-

Таблиця 3.7

**Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря
від пересувних засобів по містах та районах у розрізі
природноеконімічних зон Закарпатської області у 2009 р.**

* (тонн)

Аналізовані регіони	Викиди - всього	У тому числі						
		оксиду вуглецю	метану	оксиду азоту	ді-оксиду азоту	сажі	ді-оксиду сірки	неметанових летких органічних сполук
Всього	21435,0	1305,3	17230,7	42,2	1556,5	157,0	94,1	218,2
<i>Низинна природноеконімічна зона</i>								
м.Ужгород	1445,4	37,5	1157,3	0,9	113,4	32,1	20,6	49,3
м.Мукачево	1575,0	53,1	1234,5	-	-	-	-	96,6
м.Берегово	635,4	16,6	541,1	1,5	2,7	17,6	20,6	0,2
м.Чоп	267,7	2,1	225,4	-	0,7	8,9	4,8	-
Берегівський	596,4	1,3	586,1	0,1	0,1	-	1,9	-
Виноградівський	3231,5	32,3	3002,8	3,8	7,9	6,3	13,1	10,0
Мукачівський	40,5	8,9	0,0	1,1	2,3	2,2	1,6	0,1
Ужгородський	1980,0	497,1	1035,3	4,4	389,5	4,1	5,1	18,4
Разом по зоні:	9771,9	648,9	7782,5	11,8	516,6	71,2	67,7	174,6
<i>Передгірна природноеконімічна зона</i>								
м.Хуст	590,3	20,2	538,2	0,0	9,7	9,3	1,1	1,3
Іршавський	2481,9	14,4	2436,5	0,1	2,5	1,5	3,5	2,5
Тячівський	1965,4	11,8	1915,2	10,9	0,9	-	-	6,0
Хустський	2568,2	44,2	2314,9	6,2	196,0	0,7	-	6,0
Разом по зоні:	7605,8	90,6	7204,8	17,2	209,1	11,5	3,6	15,8
<i>Гірська природноеконімічна зона</i>								
Великобerezнянський	44,4	9,0	-	-	2,9	17,4	8,4	0,1
Воловецький	1105,6	200,2	361,9	7,9	505,9	0,7	-	23,1
Міжгірський	346,4	29,7	192,1	0,3	2,6	10,8	-	0,1
Перечинський	703,8	75,4	541,2	0,5	54,6	7,2	8,7	2,0
Рахівський	252,0	48,4	0,1	2,4	27,2	38,2	4,7	0,3
Свалявський	1605,1	203,1	1148,1	2,1	237,6	-	-	2,2
Разом по зоні:	4057,3	565,8	2243,4	13,2	830,8	74,3	21,8	27,8
<i>Природноеконімічні зони, % до області</i>								
Низинна	45,6	49,7	45,2	28,0	33,2	45,3	71,9	80,0
Передгірна	35,5	6,9	41,8	40,8	13,4	7,3	3,8	7,2
Гірська	18,9	43,3	13,0	31,2	53,4	47,4	23,3	15,8

*Розраховано за джерелом: [120, с. 525].

передгірну природно-економічні зони припадає більше 50,0 % таких викидів шкідливих речовин, особливо виділяється гірська зона, де такі викиди становлять від 13,0 до 53,4 % всіх викидів шкідливих речовин регіону. Найбільше навантаження викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних засобів по природно-економічних зонах припадає на низинну, оскільки її загальна земельна площа становить 24,6 % до обласного показника, а передгірної та гірської відповідно 41,6 та 33,8 %. Враховуючи, що лісистість низинної природно-економічної зони незначна, а передгірної та гірської сягає від 50,0 до 65,0 %, багато таких викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря знешкоджується лісовим середовищем.

Проблемною для регіону залишається якість води, яка використовується на господарсько-питні потреби. За даними спостережень обласної санепідемстанції, у 2009 р. із обстежених 150 проб води на водоймах першої категорії на мікробіологічні показники 12,4 % не відповідали нормативу, на водоймах другої категорії відповідно з 432 проб на санітарно-хімічні показники – 1,6 % нормативу не відповідали та з 233 проб на мікробіологічні показники – 20,7 % [120, с. 521].

У системі еколого-економічних засад розвитку регіону, особливо його гірських територій, важливу роль відіграють капітальні інвестиції, однак, як уже відмічалось обсяги їх незначні, тому екологічні проблеми, вирішуються повільно.

Екологічну ситуацію в регіоні ускладнює густа мережа магістральних транснаціональних газо- та нафтопродуктопроводів, яка через гірські перевали збігається у низинній природно-економічній зоні, розгалужуючись до сусідніх країн, в основному до Угорщини та Словаччини, а далі проходячи в країни Західної Європи. Крім того, густа мережа ліній електропередач вивела з лісгосподарської діяльності тисячі гектарів лісового фонду, передусім у гірській та передгірній природно-економічних зонах.

Для інвестицій в основний капітал регіону, в тому числі спрямованих на охорону природного середовища, характерні різні джерела фінансування, обсяги яких мають зростаючу тенденцію до 2009 р. (табл. 3.8).

Таблиця 3.8
Інвестиції в основний капітал Закарпатської області за джерелами фінансування*
(у фактичних цінах; млн.грн.)

Джерела фінансування	2000	2005	2008	2009	2009, % до:	
					2000	2008
Всього	331,9	1114,6	3777,2	2429,3	731,9	64,3
з них на охорону природного середовища, разом з державного бюджету	3,2	17,2	6,6	2,9	90,6	43,9
з них на охорону природного середовища	28,7	77,6	414,1	242,3	844,2	58,5
з них на охорону природного середовища місцевих бюджетів	0,2	13,3	1,5	0,5	250,0	33,3
з них на охорону природного середовища власних коштів підприємств та організацій	13,9	49,7	302,3	222,2	1598,6	73,5
з них на охорону природного середовища кредитів банків та інших позик	2,6	2,0	0,3	0,0	-	-
з них на охорону природного середовища коштів іноземних інвесторів	117,0	489,2	1296,9	904,1	772,3	69,7
з них на охорону природного середовища коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	0,4	1,9	4,5	2,4	600,0	53,3
з них на охорону природного середовища інших джерел фінансування	7,3	148,6	583,3	290,6	3980,8	49,8
з них на охорону природного середовища коштів іноземних інвесторів	83,4	71,7	60,8	178,4	213,9	293,4
з них на охорону природного середовища коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	74,3	178,7	897,2	322,5	434,0	35,9
з них на охорону природного середовища інших джерел фінансування	7,3	99,1	252,6	269,2	3687,7	106,6
з них на охорону природного середовища	-	-	0,3	0,0	-	-
Провідні джерела фінансування, % до всіх інвестицій						
власних коштів підприємств та організацій	35,2	43,9	34,3	37,2	x	x
з них на охорону природного середовища	0,1	0,2	0,1	0,1	x	x
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	22,4	16,0	23,7	13,3	x	x
з них на охорону природного середовища	-	-	-	-	x	x
кредитів банків та інших позик	2,2	-	15,4	12,0	x	x
з них на охорону природного середовища	-	-	-	-	x	x
державного бюджету	8,6	7,0	11,0	10,0	x	x
з них на охорону природного середовища	0,06	1,2	0,04	0,02	x	x
коштів іноземних інвесторів	25,1	6,4	1,6	7,3	x	x
з них на охорону природного середовища	-	-	-	-	x	x

*Розраховано за джерелом: [120, с. 159, 558].

У 2009 р. порівняно з 2000 р. такі інвестиції зросли у 7,3 рази (табл. 3.8), а на охорону природного середовища обсяги їх зменшувались, за винятком власних коштів підприємств та організацій і коштів з державного бюджету. Однак у 2009 р. порівняно з 2008 р. інвестиції в основний капітал зменшилися на 35,7 %, або на 1,3 млрд. грн., а на охорону природного середовища відповідно на 56,1 %, або на 3,7 млн. грн. Провідними джерелами фінансування були власні кошти підприємств та організацій, які у 2000 р. становили 35,2 %, а в 2009 р. – 37,2 %, а на охорону природного середовища вони становили тільки 0,1 % у кожному з аналізованих років. Другу позицію займають кошти населення на індивідуальне будівництво (відповідно 22,4 та 13,3 %), третю – кредити банків та інші позики, проте на охорону природного середовища такі кошти не виділялись по жодній з позицій. Четверта позиція належить інвестиціям з державного бюджету, які в 2000 р. становили 8,6, а у 2009 р. – 10,0 % до всіх інвестицій в основний капітал, а на охорону природного середовища лише відповідно 0,06 та 0,02 %. Зовсім не спрямовувались інвестиції в основний капітал на охорону природного середовища з коштів іноземних інвесторів, хоча в цілому в 2000 р. частка їх у всіх джерелах фінансування регіону становила 25,1 %, а в 2009 р. – 7,3 %.

На нашу думку, це обумовлено не несприятливим інвестиційним кліматом, а небажанням інвесторів вкладати свої кошти в інвестиційну діяльність, пов'язану з охороною природного середовища. Більше того, екологонебезпечні виробництва іноземні інвестори переносять у країни „третього світу”, де наявна дешева робоча сила і недосконале законодавчо-правове забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У період трансформації прикордонного співробітництва в умовах поглиблення ринкових відносин особливо актуальні еколого-економічні засади розвитку гірських територій, через це необхідна чітка перспектива удосконалення розвитку такої співпраці на регіональному рівні.

3.3. Формування фінансової допомоги гірським територіям прикордонного регіону на перспективу

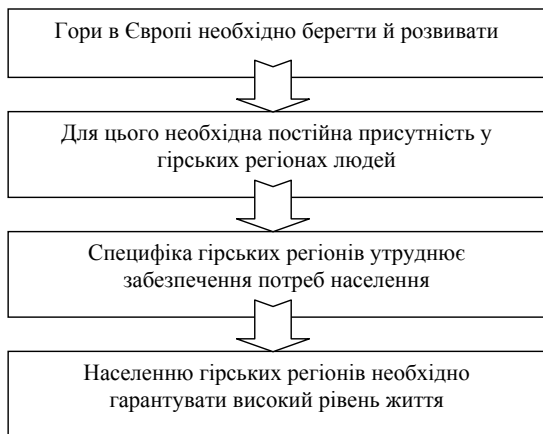
Специфічні умови гір істотно впливають на соціально-економічне життя населення гірських територій у всьому світі. Перш за все складні природні умови суттєво обмежують простір для вибору форм і видів економічної діяльності, звужуючи простір зайнятості місцевих мешканців. Це викликає негативні соціальні, економічні та екологічні тенденції у розвитку гірських районів регіону, які без зовнішнього втручання неминуче призводять до погіршення демографічної ситуації, зростання соціальної напруги, знищення природних багатств.

У „Порядку денному на XXI століття” (“Agenda 21”) значна увага присвячена проблемам сталого розвитку гірських районів, які віднесено до вразливих екосистем [105, с. 135]. У цьому документі зазначається, що гори є однією з найбільших екосистем нашої планети і мають велике значення для виживання глобальної екосистеми. Одночасно тут же наголошується, що гірські екосистеми швидко змінюються, оскільки є вразливими стосовно порушення екологічної рівноваги під впливом діяльності людини або природних процесів. У соціальному плані для населення, що мешкає в гірських районах, характерне повсюдне збідніння і втрата традиційних навичок. У результаті в більшості гірських районів світу відбувається деградація довкілля. Тому інтереси належного управління гірськими ресурсами і соціально-економічного розвитку населення вимагають вжиття негайних заходів [63, с. 71].

Світовий досвід гірської політики, і передусім Європейського Союзу, визначає основні принципи, які відображає рис. 3.2. Наведені принципи гірської політики ЄС є визнанням того, що [162]:

- гори в Європі потрібно берегти й розвивати, оскільки вони є винятковим природним і культурним спадком;
- ключову роль у процесі збереження та розвитку цього спадку відіграє постійна присутність (проживання) у гірських регіонах людей: *по-перше*, як невід’ємна складова цього спадку; *по-друге*, як необхідна умова забезпечення ефективної охорони ландшафтів і природних ресурсів гір;

- специфіка гірських регіонів (важкодоступність, нерівність рельєфу тощо) утруднює забезпечення основних потреб населення;
- населенню гірських регіонів необхідно гарантувати право на проживання та працю у горах, а також на умови та рівень життя такі ж, як і в тих регіонах, що знаходиться у більш сприятливому становищі.

Рис. 3.2. Принципи гірської політики Європейського Союзу.

У 1995 р. прийнято Закон України „Про статус гірських населених пунктів в Україні” [47], який встановлює критерії щодо набуття населеними пунктами статусу гірських, визначає основні засади державної політики стосовно їх розвитку та гарантії соціального захисту громадян, що в них мешкають, працюють або навчаються. Відповідно до закону для забезпечення соціально-економічного розвитку гірських населених пунктів гарантується:

- виділення бюджетних коштів на розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази пасажирського транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, електричних мереж, систем теле- і радіотрансляції, газифікацій та розробки місцевих газових і нафтових родовищ, освіти, охорони здоров'я, культурно-побутового та торговельного обслуговування, а також фінансування заходів для поліпшення родючості

- земель, розвитку та використання туристичних, рекреаційних і лікувальних можливостей гірського регіону;
- здійснення заходів щодо будівництва об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури;
  - установлення доплат до ціни сільськогосподарської продукції, яка вироблена в місцевостях, що віднесені до гірських, та реалізується державі виробниками таких населених пунктів;
  - забезпечення в централізованому порядку поставок населенню життєво необхідної продукції в обсягах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України;
  - плата за електроенергію громадянам у розмірі, що дорівнює платі за електроенергію у сільській місцевості;
  - збільшення на 20 % розміру державних пенсій, стипендій, всіх передбачених чинним законодавством видів державної матеріальної допомоги громадянам, які отримали статус особи, що працює, мешкає або навчається на території населеного пункту, якому надано статус гірського [47].

Недостатня фінансова підтримка гірських територій регіону проявляється в обсягах інвестицій в основний капітал, в які включено витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, включаючи розширення діючих підприємств, будівель і споруд; їх технічне переоснащення і реконструкцію; підтримання діючих потужностей), витрати на придбання машин та обладнання без здійснення капітального будівництва (табл. 3.9).

Особливості спрямування інвестицій (табл. 3.9) в основний капітал у розрізі природноекономічних зон регіону свідчить, що для них характерне розширене відтворення. Зокрема, у 2009 р. порівняно з 2000 р. у низинній природноекономічній зоні вони збільшились у 6 разів, а проти 2008 р., навпаки, зменшились майже наполовину; у передгірній відповідно у 6,5 разу та на 32,3 %, а в гірській майже у 6 разів та на 42,0 %. Найбільша частка інвестицій в основний капітал припадає на низинну природноекономічну зону (62,9 % у 2000 р., або 208,6 із 331,9 тис.грн., а в 2009 р. – 66,0 %, або 1263,3 із 1914,7 млн. грн.); на передгірну та гірську природноекономічні зони у 2000 р. припало тільки 37,1 % всіх інвестицій в основний капітал, а у 2009 р. – 33,1 %.

Таблиця 3.9

Інвестиції в основний капітал по містах і районах у розрізі природноекономічних зон Закарпатської області*

(у фактичних цінах; млн.грн.)

Райони і міста	2000	2005	2008	2009	2009, % до:	
					2000	2008
Низинна природноекономічна зона						
м.Ужгород	53,4	273,2	991,4	414,8	776,8	41,8
м.Мукачево	48,8	106,3	314,6	153,0	313,5	48,6
м.Берегово	...	39,0	107,8	46,5	-	43,1
м.Чоп	...	7,4	13,1	25,2	-	192,4
Берегівський	9,5**	29,9	146,5	70,5	742,1	48,1
Виноградівський	22,5	48,6	200,9	79,8	354,7	39,7
Мукачівський	15,8	64,3	201,4	133,8	846,8	66,4
Ужгородський	58,6**	129,1	286,7	339,7	579,7	118,5
Разом по зоні:	208,6	697,8	2262,4	1263,3	605,6	55,8
Передгірна природноекономічна зона						
м.Хуст	...	18,1	55,5	31,3	-	56,4
Іршавський	16,9	52,6	164,5	46,1	272,8	28,0
Тячівський	21,6	64,7	208,9	186,9	865,3	89,5
Хустський	21,3**	45,7	150,5	128,1	601,4	85,1
Разом по зоні:	59,8	181,1	579,4	392,4	656,2	67,7
Гірська природноекономічна зона						
Великобerezнянський	4,4	20,5	30,0	37,3	847,7	124,3
Воловецький	7,5	74,9	28,5	15,2	202,7	53,3
Міжгірський	19,6	34,0	29,5	35,9	183,2	121,7
Перечинський	12,7	15,9	65,3	40,8	321,3	62,5
Рахівський	8,4	29,7	156,5	58,4	695,2	37,3
Свалявський	10,9	60,7	151,9	71,4	655,0	47,0
Разом по зоні:	63,5	235,7	461,7	259,0	407,9	56,1
По області	331,9	1114,6	3303,5	1914,7	576,9	58,0
Природноекономічні зони, % до області						
Низинна	62,9	62,6	68,5	66,0	x	x
Передгірна	18,0	16,2	17,5	20,5	x	x
Гірська	19,1	21,1	14,0	13,5	x	x

*Розраховано за джерелом: [120, с. 165]

**У таблиці дані наведено включаючи відповідно міста Берегово, Хуст і Чоп

Отже, більше $\frac{2}{3}$ таких інвестицій було спрямовано у низинну природноекономічну зону, загальна земельна площа якої становить менше $\frac{1}{4}$ (24,6 %) території області, у гірську та передгірну, площа яких – 75,4 %, або $\frac{3}{4}$ території області, у 2009 р. було спрямовано, як уже відмічалось, тільки 33,1 % таких інвестицій.

Недостатня фінансова допомога гірським територіям прикордонного регіону спрямовується на обсяги будівельних робіт, які включають вартість (без ПДВ) будівельних і монтажних робіт, виконаних за контрактами під час нового будівництва, розширення, реконструкції, переобладнання, реставрації та ремонту будівель і споруд (табл. 3.10).

Найбільші обсяги таких робіт (табл. 3.10) зосереджено в низинній природноекономічній зоні (65,8 % у 2000 р. та 79,0 % у 2009 р.). Найменші обсяги будівельних робіт припадають на населені пункти гірської природноекономічної зони (відповідно 13,9 та 5,5 % до обласного показника). Аналогічна ситуація і в передгірній природноекономічній зоні, на яку в 2000 р. припало 20,3 %, а в 2009 р. – 15,5 % обсягів будівельних робіт області. Найбільші міста області Ужгород та Мукачево у 2009 р. зосередили 262,1 млн. грн., або 52,7 % всього обсягу будівельних робіт регіону. Із 6-ти гірських районів області 4 є прикордонними (Великобрезнянський, Воловецький, Перечинський, Рахівський), і вони за цим та іншими індикаторами належать до депресивних територій.

Законом України „Про стимулювання розвитку регіонів” [48] визначено правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. У статті 1 „Визначення основних термінів” відмічається, що:

- *регіон* – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя;
- *стимулювання розвитку регіонів* – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів і держави в цілому;

- *депресивна територія* – регіон чи його частина (район, місто обласного значення, або кілька районів, міст обласного значення), рівень розвитку якого (якої) за показниками, визначеними цим Законом, є найнижчим серед територій відповідного типу.

Таблиця 3.10

Обсяги будівельних робіт по містах і районах у розрізі природноекономічних зон Закарпатської області*

(у фактичних цінах; млн.грн.)

Райони і міста	2000	2005	2008	2009	2009, % до:	
					2000	2008
Низинна природноекономічна зона						
м.Ужгород	25,4	59,6	233,7	170,0	669,3	72,7
м.Мукачево	17,9	108,7	108,5	92,1	514,5	84,9
м.Берегово	...	5,3	5,2	3,1	-	59,6
Берегівський	2,5	0,5	0,9	1,1	44,0	122,2
Виноградівський	6,9	24,6	52,9	52,7	763,8	99,6
Мукачівський	5,3	28,7	36,8	24,5	462,3	66,6
Ужгородський	9,8	42,0	78,5	49,3	503,1	62,8
Разом по зоні:	67,8	269,4	516,5	392,8	579,3	76,1
Передгірна природноекономічна зона						
м.Хуст	...	22,7	74,3	62,2	-	83,7
Іршавський	1,5	4,0	14,6	11,1	740,0	76,0
Тячівський	2,5	5,8	5,3	3,1	124,0	58,5
Хустський	16,9	5,0	3,4	0,8	4,7	23,5
Разом по зоні:	20,9	37,5	97,6	77,2	369,4	79,1
Гірська природноекономічна зона						
Великобerezнянський	0,7	3,3	...**	...**	-	-
Воловецький	0,6	2,5	0,0	2,4	400,0	-
Міжгірський	5,8	9,7	7,9	4,9	84,5	62,0
Перечинський	0,9	2,5	10,3	7,5	833,3	72,8
Рахівський	1,1	8,2	9,3	3,1	281,8	33,3
Свалявський	5,2	10,8	25,8	9,2	176,9	35,6
Разом по зоні:	14,3	37,0	53,3	27,1	189,5	50,8
По області	103,0	343,9	667,8	497,1	482,6	74,4
Природноекономічні зони, % до області						
Низинна	65,8	78,3	77,4	79,0	x	x
Передгірна	20,3	10,9	14,6	15,5	x	x
Гірська	13,9	10,8	8,0	5,5	x	x

*Розраховано за джерелом: [120, с. 177].

**Інформація конфіденційна відповідно до Закону України „Про державну статистику”.

У статті 12 „Фінансування стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій” [48] наголошується, що *по-перше*, обсяги фінансування реалізації угод щодо регіонального розвитку та виконання програм подолання стану депресивності територій щорічно передбачається у проектах державного бюджету України та рішеннях про місцеві бюджети відповідними бюджетними програмами. *По-друге*, фінансове забезпечення реалізації угод щодо регіонального розвитку та виконання програм подолання депресивності територій за необхідності щорічно уточнюється після набрання чинності Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік та затвердження відповідних місцевих бюджетів. *По-третє*, сума коштів, що передбачається на фінансування всіх програм подолання депресивності територій протягом одного року з державного бюджету, не може бути меншою, ніж, 0,2 відсотка дохідної частини державного бюджету за відповідний період. *По-четверте*, під час визначення обсягів коштів, призначених для стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій, не враховуються суми дотацій, вирівнювання та субвенцій, що спрямовуються на виконання органами місцевого самоврядування власних та наданих законом повноважень органів виконавчої влади, а також кошти, що спрямовуються згідно із законодавством на ліквідацію наслідків надзвичайних екологічних ситуацій, техногенних катастроф та стихійного лиха.

Депресивні території поділяються на такі групи [48]: регіони; промислові райони – райони, у яких частка зайнятих у промисловості перевищує частку зайнятих у сільському господарстві; сільські райони – райони, у яких частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості; міста обласного значення.

У Законі України „Про стимулювання розвитку регіонів” відмічено, що до депресивних територій у сільській місцевості відносяться райони, у яких частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості. Дослідження свідчать, що із 524,7 тис. осіб, зайнятих в усіх видах економічної діяльності Закарпатської області, на секції С і D – добувна та переробна промисловість у 2009 р. припало 65,7 тис. осіб (12,5 %), а на секцію А – сільське господарство, мисливство, лісове гос-

подарство та секцію В – рибальство, рибництво – 122,8 тис. осіб (23,4 %) [120, с. 358]. В Україні в аналізованому році із 20,2 млн. зайнятого населення на промисловість припало 17,6 % такого населення, а на сільське господарство, мисливство, лісове господарство – 15,5 %. Отже, і за цим критерієм Закарпаття є депресивним регіоном України [128, с. 360].

У Європейській хартії про захист гір акцентується увага на гармонійному поєднанні економіки та екології, що передбачається досягти з допомогою еколого-безпечного розвитку традиційних для гір галузей економіки, зокрема таких видів економічної діяльності, як секція А „Сільське господарство, мисливство та лісове господарство”, ремесла, а також туризм. Водночас Європейська хартія про захист гір передбачає можливість будь-якої додаткової економічної діяльності, яка б не мала негативного впливу на довкілля. Заслуговує на увагу орієнтація на „розвиток енергетичних ресурсів, що існують у горах, і використання місцевих ресурсів і гідроелектричного потенціалу шляхом, що відповідає потребам захисту навколишнього середовища” [63, с. 76].

Поряд з традиційними заходами фінансової допомоги для підприємств і населення гірських районів Європейська хартія про захист гір передбачає дві категорії екологічно зумовлених виплат, що характеризує рис 3.3.

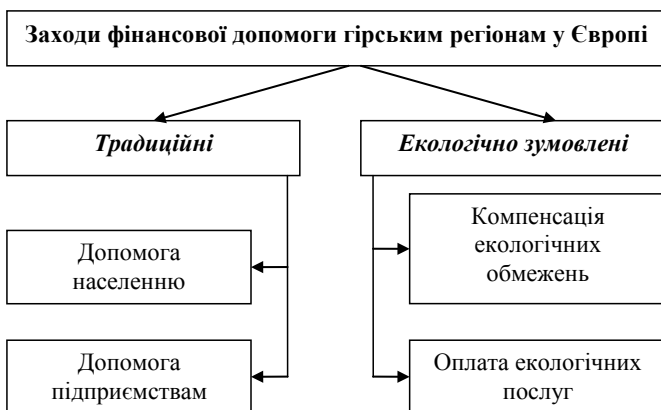

Рис. 3.3. Система заходів фінансової допомоги гірським регіонам, передбачена Європейською хартією про захист гір [63, с. 77].

По-перше, з рис. 3.3 видно, що, це „компенсація тих природних чи екологічних обмежень, що пов’язані з характером гірських регіонів, а також тих обмежень, що встановлені законодавчим чи договірним шляхом”. *По-друге*, це „оплата екологічних послуг, що надаються місцевим населенням, у першу чергу, для підтримки ландшафтів і захисту від природних ризиків”. *По-третє*, конкретні механізми здійснення фінансової допомоги гірським регіонам у Європі мають тривалу історію застосування та постійно удосконалюються.

У свою чергу механізми нетрадиційних, екологічно зумовлених заходів фінансової допомоги гірським регіонам у Європі, як відмічають окремі науковці [63, с. 77, 78], ще не розроблені, – справа поки що обмежується декларацією необхідності їх впровадження.

Порівняння положень Закону України „Про статус гірських населених пунктів в Україні” та Європейської хартії про захист гір свідчить, що закон акцентує увагу на допомозі населенню гір, а Хартія – на створенні там можливостей для економічного розвитку. Звідси політика щодо гірських регіонів в Україні має бути модифікована в напрямі широкого застосування економічних механізмів фінансової допомоги гірським регіонам, економічних механізмів, які б базувалися на стимулюванні господарського розвитку в Українських Карпатах.

Отже, основним чинником ефективного розвитку прикордонного співробітництва гірських територій прикордонних регіонів є їх фінансування, яке здійснюється за рахунок: асигнувань державного і місцевого бюджетів, а також інших позабюджетних джерел, наприклад, коштів громадських організацій; фінансування закордонними донорськими програмами.

Про недостатню фінансову підтримку суб’єктів підприємницької діяльності гірських територій Закарпатської області свідчать показники табл. 3.11.

У 2004-2008 рр. з прибутком (табл. 3.11) функціонували підприємства-суб’єкти підприємницької діяльності низинної природно-економічної зони, за винятком м. Чоп у 2005-2008 рр. та Берегівського району в 2006-2008 рр. У передгірній природно-економічній зоні прибутково працювали підприємства-суб’єкти Іршавського району, а у 2008 р. – всіх аналізованих районів, за винятком Хустського. У гірській природно-економічній зоні в ці-

лому прибутковою була діяльність у 2004 р., в інших аналізованих роках вона збиткова. По області за рахунок низинної природно-економічної зони фінансові результати такої діяльності в цілому позитивні, і в 2008 р. прибуток перевершив всі попередні роки.

Таблиця 3.11

**Фінансові результати підприємств-суб'єктів
підприємницької діяльності по містах і районах у розрізі
природноекономічних зон Закарпаття***

(прибуток, збиток (-); млн.грн.)

Райони і міста	2004	2005	2006	2008**
Низинна природноекономічна зона				
м.Ужгород	35,5	17,0	24,4	7,3
м.Мукачево	33,6	32,2	46,1	27,7
м.Берегово	7,5	9,7	16,3	8,2
м.Чоп	1,0	-0,4	-1,2	1,9
Берегівський	5,4	3,6	-0,7	-0,6
Виноградівський	0,2	7,9	9,7	1,3
Мукачівський	9,3	9,8	1,2	14,7
Ужгородський	23,8	84,7	142,6	241,1
Разом по зоні:	116,3	164,5	238,4	301,6
Передгірна природноекономічна зона				
м.Хуст	-1,0	-0,8	-0,4	1,8
Іршавський	3,3	3,7	2,3	2,8
Тячівський	-3,2	1,0	-1,7	2,2
Хустський	-6,0	1,6	-1,7	-1,0
Разом по зоні:	-6,9	5,5	-1,5	5,8
Гірська природноекономічна зона				
Великоберезнянський	0,2	-0,1	-0,4	-3,3
Воловецький	-0,6	-0,4	-0,9	-1,1
Міжгірський	-2,6	-4,0	-35,0	-3,5
Перечинський	1,1	1,7	-0,5	4,4
Рахівський	12,3	-8,0	-74,3	-42,7
Свалявський	-5,9	-8,4	-12,2	-7,4
Разом по зоні:	4,5	-19,2	-123,3	-53,6
Організації поза адміністративно-територіальним обліком	24,0	2,7	-	-
По області	139,1	153,7	124,7	254,0

*Розраховано за джерелом: [120, с. 301].

**Дані подаються до 2008 р., оскільки з 2009 р. ця інформація є конфіденційною.

Найбільший донор прикордонних програм в Україні – Європейський Союз. Допомога ЄС у розвитку прикордонного співробітництва в Україні та в прикордонних регіонах в умовах розширення Європейського Союзу на Схід надавалася в рамках програми TACIS (Technical Assistance to the Community of Independent States) CBC включно до 2006 р. З 2007 р. цю програму заміняє Європейський інструмент сусідства і партнерства ENPI CBC. Програма розрахована на 2007-2013 рр. [87, с. 315, 316].

Суть цієї програми полягає в підтримці сталого розвитку країн-сусідів Євросоюзу та забезпеченні допомоги у подальшому розвитку співробітництва. Кошти надаються під виконання програм, проектів кожної країни, які мають відповідати затвердженому плану дій. ENPI CBC повністю відповідає вимогам Європейської політики сусідства. При цьому види програм ENPI CBC, за рахунок яких будуть надходити кошти, такі [33]:

- державні або міждержавні програми, що базуються на затверджених планах дій, відповідають національним пріоритетам та сприятимуть зближенню відповідних країн з ЄС (88 % загальної суми бюджету);
- тематичні програми, що стосуються вирішення проблеми, яка є спільною для країн-сусідів ЄС та для однієї або більше країн-члена ЄС;
- програми прикордонного співробітництва між сусідніми регіонами країн-сусідів (4,6 % загальної суми бюджету).
- Загальний бюджет ENPI становитиме більше 11,18 млрд. євро на 2007-2013 рр. До вказаної програми функціонувала, як уже відмічалася, програма TACIS CBC, у рамках якої існували два види фінансових механізмів [33]:
- Small Program Facility SPF („Фінансування малих проектів”) – грант проекту становив 100-200 тис. євро, максимальна тривалість – до 18 місяців, співфінансування – 20 %;
- Micro Program Facility MPF („Фінансування мікропроектів”) – грант Європейської Комісії 50-100 тис. євро, максимальна тривалість – до шести місяців, співфінансування аналогічне SPF, тобто 20 %.

Концепція нового фінансового інструменту сусідства містить безпосередні вказівки щодо діяльності програми Європейського Союзу по транскордонному співробітництву, представляє концепцію Програми сусідства та вказує цільові завдання, що будуть виконуватись програмою, визначає основну структуру, програми та інструменти її реалізації. Згідно з документом, „буде розроблено нові стратегічні засади програми прикордонного співробітництва, його Індикативну програму, а також пов'язані з ними річні програми дій, які внесуть корективи, зв'язані з набуттям чинності Програми сусідства”, тобто визначають окремі індикативні бюджети певних проектів Програми сусідства” [107].

Цільові завдання і пріоритети програми TACIS CBC узгоджені з галузево-політичними цілями, визначеними в концепціях Європейської Комісії „Ширша Європа” та „Інструмент сусідства”. На основі визначених за галузями політичних напрямів програма TACIS CBC висуває мету, спрямовану на координацію спільних завдань, що походять від територіальної близькості регіонів, а саме: сприяння економічному розвитку прикордонних регіонів, охорона довкілля, боротьба з епідеміями, з нелегальною міграцією і контрабандою, налагодження контактів між громадянами.

Європейський Союз ще до розширення його на Схід надавав цілеспрямовану фінансову підтримку розвитку прикордонного співробітництва. Для забезпечення конкурентоспроможності прикордонних регіонів Євросоюз запропонував набір інструментів фінансової допомоги депресивним територіям, яка проводиться за фінансової підтримки структурних фондів названого інтеграційного угруповання та визначається специфічною географічною ситуацією названих територій. Зокрема, ініціатива INTERREG Community має на меті зменшити негатив „прикордонного ефекту”, збільшити інтегрований розвиток прикордонних територій і сприяти більш гармонійному європейському регіональному плануванню. INTERREG – один з головних інструментів співробітництва між регіонами [79, с. 9].

Ініціатива (програма) INTERREG і її бюджет розширилися. INTERREG III для періоду 2000-2006 рр. мав бюджет 5,18 млрд. євро (грошовий еквівалент 2002 р.), за рахунок якої

було підтримано 53 програми, включаючи 14 уздовж кордонів країн-претендентів на вступ до ЄС. Наприкінці 2004 р. Єврокомісія схвалила 9 програм прикордонної співпраці INTERREG між регіонами нових країн-членів ЄС і сусідніх країн. Єврокомісія, зокрема, схвалила 3 транскордонні програми типу INTERREG III і Програм сусідства „Угорщина-Словаччина-Україна” та Програму сусідства „Польща-Білорусь-Україна” в рамках програм INTERREG IIIA/TACIS CBC на 2004-2006 рр. Частиною кожної з цих програм став фонд мікропроектів, спеціально орієнтований на підтримку малих не інвестиційних проектів від 2 до 20 тис. євро, які створювалися з метою розвитку прикордонних контактів (т.зв. проекти „люди – людям”) [161].

Програма прикордонного співробітництва PHARE – частина INTERREG проводила фінансування програм і проектів прикордонного співробітництва у країнах-претендентах на вступ до Євросоюзу. Програма сусідства 2004-2006 рр. – „Угорщина-Словаччина-Україна” фінансувалася з двох джерел із фондів EFRR і TACIS, тому що до неї долучилася і Україна, яка не є членом ЄС. Фонд для Словаччини і Угорщини становив 31,7 млн. євро, з чого Словаччина отримала 12,6 млн. євро. Україна з фонду TACIS отримала 4,54 млн. євро [161].

Недоліками програм сусідства ЄС періоду 2004-2006 рр. були не лише недостатньо продумані організаційні моменти, але і фактична заборона загальноєвропейських структур використовувати виділені на реалізацію проектів кошти з інвестиційною метою. Проте цю проблему Європейський Союз намагається в перспективі вирішити в нових правилах виділення коштів на спільні транскордонні проекти в програмах сусідства. Проведені дослідження, узагальнені в табл. 3.12, свідчать, що програма ENPI CBC є другим етапом прикордонного фінансування, а попереднім була TACIS CBC (2004-2006 рр.). При цьому фінансування програм ENPI CBC здійснюватиметься з двох джерел: Європейського фонду регіонального розвитку ERDF та безпосередньо від ENPI. Ці джерела фінансування можуть використовуватись з двох сторін ЄС для спільної вигоди. Нова програма ENPI [155] характеризується збільшенням фінансування для партнерів ENP на 32 % (2007-2013 рр.) порівняно з 2000-2006 рр.

Таблиця 3.12

Перспективне фінансування програм прикордонного співробітництва (ПКС) ENPI CBC (2007-2013 рр.)**(тис. євро)*

Програма	ERDF	ENPI	Всього	ERDF, % до всього	ENPI, % до всього
Польща-Україна-Білорусь	114452,9	71748,4	186201,3	61,5	38,5
Угорщина-Словаччина-Україна-Румунія	40971,5	27666,7	68638,2	59,7	40,3
Румунія-Молдова-Україна	63359,0	63359,0	126718,0	50,0	50,0
Чорне море	8653,0	8653,0	17306,0	50,0	50,0
Разом за аналізованими програмами	227436,4	171427,1	398863,5	57,0	43,0
<i>Фінансування окремих програм ПКС, % до підсумку</i>					
<i>Польща-Україна-Білорусь</i>	<i>50,3</i>	<i>41,8</i>	<i>46,7</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
<i>Угорщина-Словаччина-Україна-Румунія</i>	<i>18,0</i>	<i>16,1</i>	<i>17,2</i>	<i>x</i>	<i>x</i>

*Розраховано за джерелом: [159].

По всіх чотирьох програмах (табл. 3.12) на перспективний період виділено 398863,5 тис. євро, з них за джерелами фінансування ERDF та ENPI відповідно 57,0 % (більше як 227,4 млн. євро) та 43,0 % (майже 399,0 млн. євро). Україна є можливим учасником такого перспективного фінансування по всіх чотирьох аналізованих програмах прикордонного співробітництва, а Закарпатська область – по двох програмах, а саме: Польща-Україна-Білорусь та Угорщина-Словаччина-Україна-Румунія. Обсяги перспективного фінансування обох програм за двома джерелами становлять 63,9 % до загальної суми всіх чотирьох програм.

Фінансування нової програми ENPI CBC порівняно з попередньою TACIS CBC характеризується збільшенням, а відповідно, і прикордонні регіони України отримають більші можливості. Проте слід врахувати ряд важливих аспектів при здійсненні попередньої програми, зокрема те, що з нашої сторони проект також має фінансуватись. Отже, в бюджетах різних рівнів мають передбачатись витрати на здійснення проектів прикордонного співробітництва. Іншою проблемою є недостатність інформації стосовно нової програми, що значно звужує коло потенційних учасників. Необхідно використати також фінансові можливості фонду Кар-

патського єврорегіону щодо розширення фінансування програм прикордонного співробітництва.

В умовах розширення ЄС на Схід, коли західні регіони України стали сусідами нових країн-членів цього співтовариства, фінансові кошти передбачені для розвитку конкретних країн Європейського Союзу. Тому важливо, щоб попри всі непорозуміння стосовно розподілу коштів та фінансування проєктів, учасники прикордонного співробітництва по обидва боки кордону ЄС знайшли спільну мову щодо фінансової допомоги депресивним прикордонним регіонам України, в тому числі і Закарпатській області, зокрема гірським територіям, які межують із сусідніми країнами ЄС.

Перспективне фінансування прикордонного співробітництва, зокрема гірських територій прикордонних регіонів передбачає виділення коштів на спільні проєкти за умови їх використання на користь усім учасникам проєктів. Практика показує, що прикордонне співробітництво не є ефективним, якщо не супроводжується координацією серед його учасників. Збалансований перспективний розвиток прикордонних регіонів можливий за умови розроблення спільних програм розвитку та створення передумов для здійснення взаємовигідних проєктів як з нашого боку, так і наших сусідів. Важлива роль при цьому покладається на населення громад етнічних меншин Закарпатської області (угорці, румуни, словаки, поляки та ін.) та корінного населення названих національностей сусідніх країн щодо перспективного фінансування програм прикордонного співробітництва відповідно до стратегічних орієнтирів прикордонної економічної співпраці.

3.4. Стратегічні орієнтири розвитку прикордонного економічного співробітництва

Мета прикордонного економічного співробітництва може бути досягнута різними методами і способами, у зв'язку з чим доцільно розробити кілька різних варіантів стратегії і вибрати з-поміж них найбільш ефективний і придатний для одержання найкращих результатів у соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів.

В окремих наукових виданнях стверджується, що під „стратегією” прийнято розуміти комплексну програму дій (заходів), яка забезпечує здійснення місії (генеральної мети) фірми і досягнення її множинних цілей”. У цьому випадку суто військовий термін „стратегія” вживається не як своєрідний синонім „управління”, а як економічний термін, що характеризує логічну побудову програми перспективних заходів, спираючись на які підприємницька структура очікує досягнення поставлених цілей. При цьому стратегія завжди є багатооб’єктною. Зокрема, об’єктами стратегії можуть бути продукція, капітал, максимізація прибутку, поведінка на ринку, конкурентоспроможність, технологія та інші елементи ринкової системи господарювання [100, с. 66].

Поняття „стратегія економічного розвитку” тлумачиться як „економічна політика, спрямована на досягнення економічного розвитку в довготерміновому періоді. Втілюється у найбільш важливих і принципових планах, програмах, установках чи намірах органів, які приймають рішення щодо довготермінового економічного розвитку на всіх рівнях управління: центральному, галузевому, регіональному, підприємств, фірм та інших господарських суб’єктів” [25, с. 483]. Стратегія економічного розвитку охоплює формування цілей і засобів, механізми та ресурси, необхідні для їх досягнення. Цілі економічного розвитку стосуються або комплексного розвитку економічного та соціального потенціалу, або економіки в цілому, або її сфер і напрямів.

Прикордонні регіони внаслідок недостатнього економічного розвитку потребують застосування різних стратегій, серед яких найпоширенішими є: промисловий розвиток, зокрема пов’язаний із заміщенням імпорту внутрішнім виробництвом; підтримка сільського господарства; розвиток відсталих регіонів (насамперед гірських територій прикордонних регіонів – *прим. авторів*), зокрема забезпечення збалансованого розвитку сільських і промислових регіонів; стабілізація фінансово-грошової системи і національної валюти; зведення інфляції до мінімуму; розвиток експортного виробництва з метою отримання іноземної валюти та ін.

У Європі продовжує домінувати теорія „конвергенції та дивергенції регіонів”. Ці поняття були запроваджені у 70-х рр. XX ст. Я. Тінбергеном і означали взаємну еволюцію соціалістичної та капіталістичної

економічних систем під впливом науково-технічної революції, яка давала подібність чи сходження (конвергенцію) дій, мислення, організаційних структур та методів чи розбіжність (дивергенцію) [109, с. 351, 354].

При цьому конвергенцію в ЄС розглядають передусім як наслідок соціального зближення регіонів. А. Родрігес-Росе (Лондонська школа економіки) простежив особливості розвитку 110 регіонів Європи в період з 1977 до 1993 рр. і визначив за допомогою п'яти селективних показників (валовий регіональний продукт на душу населення, зіставлений з національним ВВП, питома вага локального ВРП у межах Євросоюзу, а також динаміка питомої ваги зайнятості в сільському господарстві, промисловості та обслуговуючих галузях) загальну тенденцію руху європейських локальних утворень. Використавши регресивний аналіз, автор не обмежився теоретизуванням щодо конвергенції, а обрахував показник щорічної конвергенції регіонів, що дозволяє прогнозувати на період 5-10 років (в ЄС встановлено 7 років) та добирати компліментарні заходи щодо зближення [169, с. 363-378].

За дослідженнями А. Родрігеса-Росе виявилось, що європейські (в межах ЄС) локальні утворення в цілому ефективно долають диспропорційність, коефіцієнт конвергенції при цьому в середньому становить 1,2 % на рік ($\beta = -0,0120$).

Подібне дослідження зробив його співвітчизник Армстронг для 85 регіонів Західної Європи (1975-1992 рр.) і практично підтвердив зроблені А. Родрігесом-Росе висновки, що $\beta = -0,0103$ [109, с. 354]. Відмітимо, що коефіцієнт конвергенції визначається відповідно до загальної картини додання диспропорцій у ВРП між регіонами та Європейським Союзом. Таким чином, можна констатувати, що транс'європейські (інтер'європейські) регіони рухаються назустріч один одному, тобто відбувається процес вирівнювання.

У ХХІ ст. західноєвропейські країни увійшли зі стійким бажанням трансформувати свою регіональну структуру. Головна мета цієї політики полягає у тому, щоб ЄС як провідний мегарегіон світу був конкурентоспроможним серед відповідних формувань планети. Рух регіонів, що розпочався в ЄС у 90-х роках ХХ ст., передбачав передусім активну роботу в депресивних зонах та класифікацію (типологію) європейських регіонів. Сьогодні, крім традиційного залучення інвестицій і відповідних регіональних заходів, існують

кілька дуже важливих стратегічних напрямів, передусім для прикордонних регіонів, серед яких на особливу увагу заслуговують:

1) використання переваг економічного регіонального зростання для розв'язання місцевих соціальних проблем та підняття доходів населення до середнього рівня по ЄС;

2) застосування планових моделей економічного нівелювання на локальному, субрегіональному, регіональному та мегарегіональному рівнях;

3) впровадження (поступової) моделі адаптації регіонів країн-кандидатів на вступ до ЄС на соціальному, економічному та ментальному напрямках;

4) просторовий розвиток європейських міст в умовах глобалізації з обов'язковою деконцентрацією виробництва.

У світовій практиці, як вже зазначалося, основним показником розвитку регіонів є валовий регіональний продукт, який використовується в країнах Європейського Союзу чи країнах-кандидатах на вступ до ЄС. У 2004 р. членами цього інтеграційного угруповання стали Угорщина, Словаччина, Польща, кордони яких на сході співпадають із західними кордонами України. В Україні раніше таким наближеним до цього індикатора був показник „валова додана вартість”, а починаючи з 2004 р. – „валовий регіональний продукт”. Цей показник дозволяє дослідити вітчизняну динаміку руху регіонів, що може призвести до їх конвергенції (дивергенції) як в умовах національної економіки, так і, певною мірою, в межах спільного європейського економічного простору, формування якого визнано Європейською Комісією (березень 2003 р.) стратегічним завданням. Значна частина західних досліджень вітчизняної економіки базувалась саме на аналізі показника валової доданої вартості [156, 164, 173, 157].

Відомо, що існує щонайменше три моделі подальшого стратегічного розвитку найбільш багатих країн „сімки”, процвітаючих країн-супутників (Австрія, Швеція, Норвегія, Швейцарія), а також низки країн Східної та Південно-Східної Азії, які можуть у найближчі 20-25 років потіснити окремі країни в першій десятці світу. Більшість із перелічених моделей для України неприйнятні з політичних та економічних причин. Україна не може ввійти до кола багатих держав, її туди просто ніхто не допустить; немає сен-

су ставати сировинним придатком розвиненого світу. Модель країни-супутника більш вірогідна, але шлях до неї може бути якщо не сумнівним, то насправді важким, насамперед з економічних, науково-технологічних та політичних обставин. Саме тому попереду довгий та складний шлях, хоча саме це може бути стратегічною метою довгострокової стратегії розвитку [14, с. 90].

Численні прогнози розвитку світової економіки сходяться на тому, що в довгостроковій перспективі (на 20 років) темпи економічного зростання в розвинених країнах становитимуть близько 2,5 % на рік. Для того, щоб у цей період відставання України від розвинутих країн за рівнем ВВП на душу населення скоротилося до прийнятних меж, необхідно забезпечити середньорічні темпи економічного зростання близько 6 % на рік. Забезпечення такого рівня розвитку можливе лише на основі реалізації доктрини випереджаючого, замість наздоганяючого розвитку [21, с. 93; 22].

Для регіонів, особливо прикордонних, як і для України в цілому, необхідна нова економічна стратегія на основі залучення довготривалих факторів зростання, що повинні мати перш за все ендегенізовану природу, і які, по суті, формують ендегенізовану модель забезпечення реалізації стратегії росту економіки. Внутрішній кінцевий попит, розширення внутрішнього ринку, посилення внутрішньої конкуренції мають стати визначальними в забезпеченні динаміки економічного росту. Щодо змісту стратегічних складових забезпечення стійкого економічного зростання такої думки дотримуються В. Гець, А. Білоусов, В. Іноземцев, Г. Колодко, Д. Львов, Д. Ромер [14, 3, 51, 59, 141, 172].

Такі стратегічні орієнтири особливо актуальні для більшості західних депресивних прикордонних регіонів України, оскільки світовий розвиток, незважаючи на домінуючі процеси глобалізації, об'єктивно призводить одночасно до регіоналізації економічного співробітництва, що особливо яскраво проявилось під час загострень у світовій фінансовій системі під час азійської кризи 1998 р. та непередбачуваних фінансових і енергетичних потрясінь у 2008-2009 рр.

При виборі оптимальної моделі офіційного курсу на інтеграцію в європейські економічні структури, і насамперед до Євросоюзу, важлива роль належить транскордонному співробітництву прикордонних регіонів, в тому числі й Закарпатської області. При цьому

курс на випереджаючий розвиток передбачає проведення активної інвестиційної, структурної, інноваційної та промислової політики.

Перехід до переважно ендогенно-орієнтованої моделі розвитку економіки регіону ґрунтується на базі складових стратегії та визначальних факторів, які формуються на державному рівні (рис. 3.4).

Як свідчать наші дослідження (рис. 3.4) складовими стратегії переходу до переважно ендогенно-орієнтованої моделі розвитку економіки є такі фактори:

Рис. 3.4. Складові стратегії переходу до переважно ендогенно-орієнтованої моделі розвитку економіки України [21, с. 105].

- активізація внутрішнього попиту шляхом формування достатнього рівня власних фінансових ресурсів реального сектора, а також прийняття стабільного та зваженого податкового законодавства;
- формування раціональної структури експорту та імпорту шляхом впровадження енергозберігаючих технологій та сприяння розвитку імпортозаміщуючих виробництв;
- посилення конкурентоспроможності продукції через зростання мотивації до високопродуктивної праці, підвищення рівня стандартизації і сертифікації та поступовий перехід до європейських стандартів оплати праці;
- поступовий перехід до переважно інвестиційних напрямів співпраці з міжнародними фінансовими інституціями, передусім Європейського Союзу, а також з транснаціональними компаніями. При цьому важливу роль відіграє створення економічних та правових умов для повернення капіталів і детінізації економіки;
- створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення в економіку країни ресурсів сектора домогосподарств з метою скорочення зовнішніх запозичень;
- ефективна приватизація на основі активізації та правового забезпечення формування інститутів ринку;
- розвиток освіти та підвищення інтелектуалізації суспільства.

Оптимістичний стратегічний сценарій довгострокового розвитку Закарпатської області можливий лише за умови виконання державою певних регуляторних функцій. При цьому на шляху прискорення економічного зростання має забезпечуватись впровадження інновацій як пріоритетної складової загальної стратегії підвищення конкурентоспроможності як регіонів, так і країни в цілому, захист вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках і підтримка конкуренції з метою забезпечення тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти, сприяння випереджуючому розвитку науково-технічної сфери.

Науковий інтерес становлять дослідження науковців Інституту економічного прогнозування НАН України щодо перспектив соціально-економічного розвитку країн світу: *по-перше*, для розвинених країн та країн ЄС спостерігатиметься спадна тенденція з

валового внутрішнього продукту; *по-друге*, враховуючи перспективи економічного зростання та наближення до розвинених індустриальних країн світу, Україна зможе підтримувати темпи росту ВВП, у 2-2,5 рази більші в довгостроковій перспективі, ніж аналогічні показники країн з розвинутою ринковою економікою [21, с. 124]. *По-третє*, „згідно з помірним сценарієм економічного розвитку за рівнем ВВП на душу населення Україна протягом найближчих 50-ти років не зможе наздогнати більшість країн світу, і за цим показником продовжуватиме займати порівняно невисокі місця у відповідних міжнародних рейтингах” [21, с. 128].

Однак слід відмітити, що світовими економічними та фінансовими організаціями, а також науковцями провідних науково-дослідних інститутів України в процесі перспективного прогнозування соціально-економічного розвитку країн не було передбачено світової фінансової кризи та її наслідків (2008-2009 рр.). Водночас, і наші дослідження підтверджують, що у 2009 р. порівняно з 2008 р. ця фінансова криза зачепила навіть країни „великої сімки” та інші промислово розвинені країни, в тому числі США, Канаду, Німеччину, Великобританію, Італію, Францію та ін. Аналогічна ситуація з цього індикатора в країнах з перехідною економікою, за винятком Польщі [128, с. 547, 548], що зокрема відображає табл. 3.13.

Зростання валового внутрішнього продукту в розрахунку на 1 особу в Україні (табл. 3.13) щодо європейських країн „великої сімки” мало модель випереджаючого розвитку, оскільки по відношенню до Німеччини цей індикатор у 2000 р. був меншим у 8,2 разу, а в 2009 р. у 5,6 разу. Аналогічна тенденція і щодо інших країн цієї групи.

Науковий і практичний інтерес становлять окремі країни Західної Європи, з яких для дослідження взято 2 країни-члени ЄС (Австрія, Іспанія) та Швейцарію, яка не входить у це інтеграційне угруповання. Зокрема, Швейцарія як у 2000 р., так і в 2009 р. мала випереджаючу тенденцію щодо виробництва ВВП в розрахунку на 1 особу порівняно з Німеччиною. Щодо цієї групи країн також спостерігається модель випереджаючого розвитку України. Якщо у 2000 р. ВВП в розрахунку на 1 особу цієї країни перевищував аналогічний показник України у 9,4 разу, то у 2009 р. – у 6,4 разу. Аналогічна тенденція і щодо інших країн цієї групи.

Таблиця 3.13

**Зіставлення валового внутрішнього продукту України
на 1 особу до окремих країн Європи***

(у цінах та ПКС 2005 р., що є міжнародно зіставними; дол. США)

Окремі країни ЄС	2000	2008	2009	2009, % до:		Зіставлення ВВП України до аналізованих країн за:	
				2000	2008	2000	2009
Європейські країни „великої сімки” – члени ЄС							
Італія	27717	28170	26559	95,8	94,3	1:7,5	1:4,6
Німеччина	30551	33714	32147	106,1	95,3	1:8,2	1:5,6
Сполучене Королівство (Великобританія)	29591	34061	32184	108,7	94,5	1:8,0	1:5,6
Франція	28344	30565	29599	104,4	96,8	1:7,6	1:5,1
Окремі країни Західної Європи							
Австрія	31697	36037	34681	109,4	96,2	1:8,5	1:6,0
Швейцарія	34713	38031	37083	106,8	97,5	1:9,4	1:6,4
Іспанія	25128	28313	27083	107,8	95,6	1:6,8	1:4,7
Суміжні прикордонні країни-члени ЄС з 2004 р.							
Польща	11814	16440	16707	141,4	101,6	1:3,2	1:2,9
Словаччина	12690	20518	19519	153,8	95,1	1:3,4	1:3,4
Угорщина	13727	17997	16886	123,0	93,8	1:3,7	1:2,9
Суміжні країни-члени ЄС з 2007 р.							
Болгарія	6906	11239	10727	155,3	95,4	1:1,9	1:1,9
Румунія	6946	11704	10913	157,1	93,2	1:1,9	1:1,9
<i>Довідково: Україна</i>	<i>3706</i>	<i>6766</i>	<i>5763</i>	<i>155,5</i>	<i>85,2</i>	<i>x</i>	<i>x</i>

*Розраховано за джерелом: [128, с. 551, 552].

Суміжні прикордонні країни–члени ЄС з 2004 р., які межують із Закарпатською областю, мали значно вищий приріст з цього показника (ВВП на 1 особу), ніж країни перших двох аналізованих груп. Стосовно них також спостерігається позитивна тенденція випереджаючого розвитку за зазначеним індикатором. Найвищий індикатор серед цієї групи країн за 2009 р. мала Словаччина (19,5 тис. дол. на 1 особу). Співвідношення між Україною і Словаччиною залишилося незмінним в аналізованому періоді (2000-2009 рр.) і становило 1:3,4. Україна за цією моделлю мала випереджаючу тенденцію з названого показника стосовно Польщі та

Угорщини. Незмінною, за аналізований період, залишилася тенденція і стосовно суміжних країн–членів ЄС з 2007 р. (Болгарія, Румунія).

У 2009 р. порівняно з 2000 р. найбільший приріст валового внутрішнього продукту в розрахунку на 1 особу з європейських країн „великої сімки” досягла Німеччина (6,1 %), серед аналізованих країн–супутників – Швейцарія (6,8 %), а серед суміжних прикордонних країн – Словаччина та Болгарія (відповідно 53,8 та 55,3 %). В Україні цей показник за аналізований період сягнув 55,5 %, що ще раз підтверджує позитивну тенденцію за моделлю випереджаючого розвитку, при всіх недоліках у реформуванні економіки та нестабільній політичній ситуації. Однак зовсім відмінною є ситуація в 2008 р.

Отже, до 2008 р. для всіх аналізованих країн характерною була наростаюча тенденція у ВВП. З 2009 р., внаслідок світової фінансової кризи, яка розпочалася в 2008 р., в аналізованих країнах ВВП значно понизився (за винятком Польщі). Зіставлення ВВП України з аналітичним показником європейських країн „великої сімки” засвідчило, що такий розрив зменшується. Аналогічна ситуація і щодо окремих інших країн Західної Європи. Водночас стосовно Польщі, Угорщини цей розрив збільшується. Для України необхідно подібно до Польщі, Угорщини та Словаччини обрати наздоганяючу (оптимістичну) модель свого економічного розвитку на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу.

Потрібно відмітити, що в статистичних щорічниках України є суттєві відмінності між валовим внутрішнім продуктом, в тому числі в розрахунку на 1 особу, між даними у національній валюті та у цінах і ПКС (паритет купівельної спроможності) у доларовому варіанті. Так, за 2008 р. по Україні валовий внутрішній продукт і валовий регіональний продукт були аналогічними (948056 млн. грн.), за цінами та ПКС у доларовому варіанті ВВП становив 264376 млн. дол. США, а в розрахунку на 1 особу відповідно 20495 грн. та 5763 дол. Крім того, по країнах ЄС та їх регіонах цей показник відображається в євро, що ускладнює здійснення порівняльного аналізу прикордонних регіонів України та Європейського Союзу.

Відмітимо також, що стосовно ВВП України дані за 2009 р. є попередніми [128, с. 35], а по ВРП як України, так і регіонів наведені тільки за 2008 р., в той час як ВВП в цілому, в тому числі в розрахунку на 1 особу в доларовому варіанті по країнах світу, в тому числі й по Україні, наведені в доларовому варіанті за 2009 р. [128, с. 547, 551].

Більшість прикордонних регіонів Українських Карпат і сусідніх країн по класифікації за рівнем доходу, прийнятій Світовим банком, належать до регіонів із середнім доходом. При цьому така класифікація розроблена для країн у світовій економіці за показником „валовий національний продукт” (ВНП) на душу населення. Різниця між ВНП і ВВП полягає в тому, що при обчисленні ВВП враховують вартість кінцевих товарів і послуг, виготовлених резидентами країни, а при обчисленні ВНП – потік первинних доходів, отриманих резидентами країни внаслідок їх участі у виробництві ВВП всередині країни і ВВП інших країн світу. Отже, якщо підрахунок цих показників ведеться за потоком витрат, то ВНП більший від ВВП на сальдо доходів від власності, отриманих з-за кордону [23, с. 134, 135]. Таку класифікацію у своїх дослідженнях ми застосували і для прикордонних регіонів Українських Карпат і сусідніх країн (табл. 3.14).

Водночас країни з середнім доходом діляться на [58, с. 297; 57]: а) країни з нижчим середнім доходом – 66 держав з ВНП на душу населення у межах від 726 до 2895 дол. США; б) країни з вищим середнім доходом – 35 держав, в яких ВНП на душу населення у межах від 2896 до 8995 дол. США. Країни з високим доходом – 44 держави, в яких ВНП на душу населення становить 8995 дол. США і вище.

Проведені дослідження свідчать (табл. 3.14) про значну диференціацію показника ВВП (ВРП) у розрахунку на 1 особу в аналізованих прикордонних регіонах суміжних країн. У соціально-економічному розвитку, за аналізованим показником, до регіонів з вищим середнім доходом за рейтингом відносяться Саболч-Сатмар-Березька область Угорщини (6754 дол. США ВВП на 1 особу), Підкарпатське воєводство в Польщі (4845 дол.), повіт Марамуреш у Румунії (5953 дол.), а також регіони Україн-

Таблиця 3.14

Рейтинг та стратегічна модель соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів
Українських Карпат і сусідніх країн за ВВП*

(у цінах, що є міжнародно-зіставними; у цінах та паритетах купівельної спроможності (ППС) 2005 року)

Країни та їх окремі регіони	Окремі показники рівня соціально-економічного розвитку станом на 01.01.2010 р.				Рейтинг регіону	Стратегічна модель соціально-економічного розвитку
	кількість населення, млн. осіб	ВВП (ВРП) у цінах, що є міжнародно-зіставними (млн. дол.США)	ВВП (ВРП) в розрахунку на 1 особу населення, дол.США	частка регіону у ВВП (ВРП) країни		
Угорщина <i>в тому числі області,</i>	10,0	169238	16886	100,0	x	
Саболч-Сатмар-Березька	0,75	5077	6754	3,0	4	Наздоганяюча
Боршод-Абауй-Земленська	0,59	8075	14691	4,8	2	Випереджаюча
Словаччина <i>в тому числі краї,</i>	5,4	105751	19519	100,0	x	
Пряшівський	0,78	9941	12701	9,4	3	Випереджаюча
Кошицький	0,33	13959	42161	13,2	1	Випереджаюча
Польща <i>в тому числі воєводство</i>	38,1	637298	16707	100,0	x	
Підкарпатське	2,1	10197	4845	1,6	6	Наздоганяюча
Румунія <i>в тому числі повіт,</i>	21,3	232165	10913	100,0	x	
Марамуреш	0,51	3018	5953	1,3	5	Наздоганяюча
Україна** <i>в тому числі області:</i>	45,9	264376	5763	100,0	x	
Закарпатська	1,2	3701	3141	1,4	9	Наздоганяюча
Івано-Франківська	1,4	5023	4028	1,9	8	Наздоганяюча
Львівська	2,5	10311	4057	3,9	7	Наздоганяюча
Чернівецька	0,9	2379	2737	0,9	10	Наздоганяюча

* Розраховано за джерелами: [128, с. 23, 535, 536, 547, 548, 551; 107, с. 10-15].

** Показник „валовий регіональний продукт” ідентичний „валовому внутрішньому продукту” і на регіональному рівні введений з 2004 р.

ських Карпат, однак цей показник значно нижчий від аналогічного середньоукраїнського, а також від показника прикордонних регіонів аналізованих країн. До регіонів з високим доходом відноситься Боршод-Абауй-Земпленська область Угорщини, а також Кошицький і Пряшівський краї Словаччини. Найвищий дохід за вказаним показником у Кошицькому краї, який станом на 01.01. 2010 р. становив 42161 дол. США, в той час як по Словаччині – 19519 дол. США.

Отже, стратегічна модель соціально-економічного розвитку для всіх аналізованих регіонів є наздоганяючою, за винятком Боршод-Абауй-Земпленської області Угорщини, а також Кошицького і Пряшівського країв Словаччини. В Кошицькому краї ВВП в розрахунку на 1 особу випереджає аналогічний середньо-національний показник, в тому числі й окремих промислово розвинутих країн.

Однак у 2009 р. порівняно з 2008 р. ВВП в Україні понизився на 15,2 %. Така ж тенденція характерна і для всіх регіонів, в тому числі регіонів Українських Карпат. Водночас за весь період незалежності України продовжується демографічна криза, яка проявляється у зменшенні кількості населення, а тому ВВП у розрахунку на 1 мешканця буде зростати швидшими темпами, ніж ВВП в цілому. На Закарпатті цю негативну тенденцію подолано вже в 2007 р., в той час як в Україні станом на 01.01. 2010 р. порівняно з 2009 р. кількість постійного населення зменшилась на 180,8 тис. осіб, а порівняно з 1991 р. – на 6,0 млн. осіб [128, с. 342, 549; 120, с. 362].

Враховуючи, що в Україні найвищий спад валового внутрішнього продукту, а в регіонах Українських Карпат, і зокрема в Закарпатській області – валового регіонального продукту, ця ситуація була врахована при розробці стратегічних орієнтирів економічного розвитку регіонів Українських Карпат, у тому числі й Закарпатської області, за відповідними сценаріями на коротко-, середньо- і довготривалу перспективу з урахуванням методології [21, с. 124-130] Інституту економічного прогнозування НАН України (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Сценарії економічного розвитку України, в тому числі регіонів
Українських Карпат, на перспективу до 2025 р. за валовим внутрішнім
продуктом (ВВП)¹**

*(в розрахунку на 1 особу, дол.США; у цінах, що є міжнародно-
зіставними у цінах та паритетах купівельної
спроможності (ПКС) 2005 року)*

Прогнозні розрахунки ВВП (ВРП)	Україна	В тому числі, області			
		Закарпатська	Івано- Франківська	Львівська	Чернівецька
Кількість населення, млн. осіб	45,9	1,2	1,4	2,5	0,9
ВВП (ВРП) 2009 (базовий) 2011-2015	5763	3141	4028	4057	2737
Оптимістичний Наздоганяючий	6687	3645 ² 3979 ³	4673 ² 5104 ³	4708 ² 5142 ³	3176 ² 3388 ³
Помірний	6492	3537	4537	4570	3083
Песимістичний 2016-2020	6210	3384	4340	4422	2949
Оптимістичний Наздоганяючий	8535	4651 ² 5846 ³	5964 ² 7498 ³	6010 ² 7556 ³	4053 ² 4955 ³
Помірний	7898	4304	5519	5559	3750
Песимістичний 2021-2025	7025	3827	4911	5016	3335
Оптимістичний Наздоганяючий	10892	5936 ² 8590 ³	7610 ² 11017 ³	7669 ² 11102 ³	5172 ² 7281 ³
Помірний	9609	5236	6714	6763	4562
Песимістичний	7948	4329	5557	5675	3772

¹ Розраховано на основі показників табл. 3.10 та Додатків 3, К, Л.

² Середньорічний темп приросту ВВП (ВРП) 5 %.

³ Середньорічний темп приросту ВВП (ВРП) 8 %.

Такі розрахунки (табл. 3.15) нами здійснено на основі оптимістичного, помірнього та песимістичного сценаріїв за методологією Інституту економічного прогнозування НАН України. Проте у свої дослідження ми ввели сценарій наздоганяючого розвитку, оскільки регіони Українських Карпат значно відстають від середньоукраїнського індикатора ВРП на 1 особу, а Закарпатська і

Чернівецька область є депресивними регіонами. Зокрема, у базовому 2009 р. ВРП у розрахунку на 1 особу в Закарпатській області становив 63,0 % стосовно аналогічного середньоукраїнського показника, а в Чернівецькій області – 47,5 %. При дотриманні темпів приросту ВРП у розмірі 5 % як в Україні, так і регіонах Українських Карпат, в тому числі й Закарпатській області відставання аналізованих регіонів не буде подолано, а Закарпаття і Чернівецьчина і надалі залишатимуться депресивними. Тому нами запропонована наздоганяюча модель розвитку, за якою середньорічні темпи приросту ВРП по регіонах становитимуть 8 %, а по Україні – 5 %. Такі середньорічні темпи приросту по Україні дозволять їй у довгостроковій перспективі за економічним розвитком (ВВП у розрахунку на 1 особу) наблизитись до розвинених країн світу, а Закарпатській області вийти з депресивності й наблизитись до середньоукраїнського показника. Однак повністю відмінності за цим показником Закарпатською областю не будуть подолані й до 2015 р., оскільки ВРП у розрахунку на 1 особу становитиме 78,9 % до аналогічного середньоукраїнського показника (в базовому 2009 р. цей показник становив 63,0 %).

Отже, за сценаріями економічного розвитку для Закарпатської області доцільно обрати наздоганяючу модель не тільки стосовно України, але й суміжних прикордонних країн-членів Євросоюзу, що дасть можливість більш тісно співпрацювати в умовах становлення кордонів ЄС з Україною.

Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на перспективу повинна бути спрямована на розвиток ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн-сусідів і передбачає [104, с. 50]: стимулювання розвитку ділової інфраструктури прикордонного співробітництва (агенцій прикордонної співпраці, європейських інформаційних центрів, двосторонніх туристичних маршрутів, програм); підготовку спеціалістів для прикордонної співпраці; розробку та втілення спільних прикордонних проектів соціально-гуманітарного, економічного, культурного, екологічного спрямування; налагодження інформаційного обслуговування з питань діяльності вузів різних країн з метою подальшого обміну та навчання; активізацію роботи над розробкою пропозицій щодо участі в програмах

фінансування ЄС і Світового банку для реалізації місцевих програм розвитку; участь у роботі міждержавних, міжурядових, міжгалузевих та міжрегіональних комісій з розвитку прикордонного співробітництва; формування інформаційного іміджу області як європейського регіону.

Для поглиблення економічної прикордонної інтеграції господарюючих суб'єктів європейських країн і регіонів повинна забезпечуватись реалізація такої операційної мети [104, с. 51]: ініціювати створення єдиного модулю стимулювання інвестиційної діяльності за взірцем країн Європи; розширити мережу інвестиційних проектів з країн-сусідів у провідних видах економічної діяльності; розробити механізм контролю за якістю іноземних інвестицій та усунення загроз псевдо-інвестицій в регіоні; сформувати дієву систему укладання інвестиційних договорів та моніторингу виконання інвестиційних зобов'язань; вдосконалювати структуру експорту з наданням переваг ефективним компонентам життєвого циклу продукції; сприяти створенню спільних підприємств у високотехнологічних сферах діяльності.

Важливість сучасного розвитку прикордонного співробітництва України та її регіонів у Східних (Українських) Карпатах, згідно з європейськими критеріями, обумовлена низкою об'єктивних чинників, які вже впливають на розвиток прикордонних регіонів України, або ж визначатимуть їх майбутнє в коротко- та середньостроковій перспективах, насамперед [132, с. 3]: зовнішньополітичною стратегією зближення України з ЄС, яка розглядає прикордонне співробітництво як один з інструментів європейської інтеграції країни. Про це свідчить зміст Стратегії та Національної Програми інтеграції України до Євросоюзу, які визначають співробітництво органів влади місцевого та регіонального рівнів одним із шляхів європейської інтеграції держави; включення прикордонного співробітництва у перелік пріоритетів Концепції державної регіональної політики, схваленої у травні 2001 р., оскільки одним з принципів регіональної політики є „налагодження міжнародного співробітництва у сфері регіональної політики, наближення національного законодавства з цього питання до норм і стандартів Євросоюзу, а також розвиток

прикордонного співробітництва як дійового засобу зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем”. До засобів реалізації інтересів держави у сфері регіональної політики відноситься „стимулювання розвитку прикордонних і міжрегіональних економічних зв’язків та інтеграції, створення відповідних промислово-фінансових груп, інших сучасних форм господарювання”; увагою уряду України до питання активізації участі регіонів і громад України у транскордонному співробітництві, про що свідчить прийняття Закону України „Про транскордонне співробітництво”. Це створює можливість апробувати, зокрема на території Закарпатської області, різні шляхи гармонізації заходів регіональної політики України з відповідною політикою Європейського Союзу; формуванням нового зовнішнього кордону між Євросоюзом та Україною; можливістю скористатися досвідом прикордонної співпраці Угорщини та Польщі, які впродовж другої половини 90-х років ХХ ст. виконували функцію „зовнішніх регіонів” ЄС і отримали доступ до нових форм допомоги ЄС.

Стратегічні орієнтири розвитку прикордонного економічного співробітництва регіону в подальшому повинні бути спрямовані на реалізацію інвестиційних проєктів на території пріоритетного розвитку і в СЕЗ „Закарпаття” за видами економічної діяльності та в інтеграційному угрупованні „Карпатський єврорегіон”.

Стратегія, націлена на подолання розриву рівня економічного розвитку прикордонних регіонів Українських Карпат, передбачає підвищення ефективності економіки, завдяки чому вони можуть виграти конкуренцію за інвестиції (в тому числі й прямі іноземні), без чого не можна досягти стратегічних цілей в умовах прикордонного економічного співробітництва, оскільки практично всі види економічної діяльності Закарпатської області мають суттєві проблеми, пов’язані з нестачею інвестиційних ресурсів не тільки для розширеного виробництва, але навіть для підтримки в робочому стані існуючих засобів виробництва.

Мінімальні потреби реального сектора економіки регіону в інвестиціях для забезпечення високих темпів економічного зростання значно перевищують нинішній рівень, а тому внутрішній інвестиційний потенціал є недостатнім для вирішення стратегіч-

них орієнтирів соціально-економічних завдань розвитку в умовах прикордонного співробітництва. Для Закарпаття завдання наздогнати передові прикордонні регіони Словаччини та Угорщини не є імперативом – це лише шанс, яким можна скористатися з метою забезпечення сталого розвитку регіону.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження підтвердило, що серед основних проблем регіонів Українських Карпат, в тому числі Закарпатської області, які потрібно вирішити з метою переходу країни до збалансованого розвитку, є: забезпечення узгодженого соціально-економічного розвитку регіонів та узгодженого міжрегіонального використання й обміну природними ресурсами; забезпечення особливого підходу до господарського освоєння найбільш цінних у рекреаційному відношенні територій та належного рівня екологічної безпеки; вирівнювання показників інвестиційної привабливості; розширення прав регіонів щодо здійснення самостійної зовнішньоекономічної діяльності; розвиток співробітництва прикордонних регіонів з регіонами країн-сусідів, реалізація спільних економічних, природоохоронних, соціальних проектів.

2. Дослідження тенденцій прикордонних зв'язків суміжних держав засвідчило, що при формуванні Програми сталого розвитку, яка враховує особливості та специфіку Закарпаття щодо конкретних дій у часовому, просторовому і ресурсних вимірах, особлива увага повинна приділятися тому, що територія регіону – це складова гірської дуже вразливої високоенергетичної екосистеми Карпат, частина водозбірного басейну р. Тиса, що охоплює територію п'яти країн (Румунії, України, Словаччини, Угорщини, Югославії). З огляду на це, обласна програма повинна бути складовою регіональної програми розвитку басейну р. Тиса та міжнародної комплексної програми, що накладе певну специфіку і на її розробку, і на втілення в життя.

3. Екологічну ситуацію в регіоні, як підтвердило дослідження, ускладнює густа мережа магістральних транснаціональних газо- та нафтопродукто-проводів, яка через перевали

гірських територій збігається у низинній природно-економічній зоні, розгалужуючись до сусідніх країн, в основному до Угорщини та Словаччини, а далі – в країни Західної Європи. Крім того, густа мережа ліній електропередач вивела з лісогосподарської діяльності тисячі гектарів лісового фонду, передусім у гірській та передгірній природно-економічних зонах. Тому в період трансформації прикордонного співробітництва в умовах переходу до ринкової економіки особливо актуальні еколого-економічні засади розвитку гірських територій, через що виникає необхідність у чіткій перспективі удосконалення розвитку такої співпраці на регіональному рівні.

4. Депресивний стан гірських територій прикордонного регіону свідчить, насамперед, про нереалізовані інвестиційні можливості і природно-ресурсний потенціал цих територій. Периферійність, маргінальність і специфічність гірських територій виступають основними факторами, які регламентують вибір підходів до здійснення антикризового управління їх розвитком. У 2004 р. прийнято Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”. Документ базується на поєднанні програмного проектного та екосистемного підходів і окреслює коло питань співпраці прикордонних гірських територій у сфері управління водними ресурсами та річковими басейнами. Прикладом може слугувати створення системи акумулюючих гідроспоруд у прикордонних регіонах України, Словаччини, Угорщини та Румунії з метою відвернення загрози повеней. Розвиток туристичної і транспортної інфраструктури в прикордонних регіонах можливий за умов реалізації перспективного українсько-словацько-польського проекту прикордонного співробітництва „Полонини”.

5. Пріоритетними напрямками нарощування енергетичних потужностей регіону слід вважати: будівництво мікро-, міні-, малих та середніх гідроелектростанцій та модернізацію існуючих; будівництво каскаду ГЕС на ділянці міжнародної річки Тиса між населеними пунктами Буштино і Вилоч, Бедевля і Тячів; запровадження електро- та теплогенеруючих установок з використанням енергії вітру, сонця, термальних вод, виробництва біогазу, інших екологічно чистих джерел енергії; розвиток малої теплоенергети-

ки з використанням відходів деревини; розробку і експлуатацію малих газових родовищ області.

6. Світовий досвід гірської політики, і передусім ЄС визначає її основні принципи, а саме: гори в Європі потрібно берегти й розвивати. Для цього необхідна постійна присутність у гірських регіонах людей; специфіка цих регіонів утруднює забезпечення основних потреб населення; населенню гірських регіонів необхідно гарантувати право на проживання та працю в горах, а також на умови та рівень життя такі ж, як у регіонах, що знаходяться у більш сприятливому становищі. Ці принципи враховані в Законі України „Про статус гірських населених пунктів в Україні” (1995 р.). Проте недостатня фінансова підтримка гірських територій Закарпатської області, більшість з яких є прикордонними, проявляється в незначних обсягах інвестицій в основний капітал за рахунок: асигнувань з державного і місцевого бюджетів, а також інших позабюджетних джерел, наприклад, коштів громадських організацій; фінансування закордонними донорськими програмами.

7. Європейський Союз ще до розширення на Схід надавав цілеспрямовану фінансову підтримку розвитку прикордонного співробітництва і запропонував набір інструментів фінансової допомоги депресивним регіонам. Зокрема, ініціатива INTERREG Community має на меті зменшити негатив „прикордонного ефекту”, збільшити інтегрований розвиток прикордонних територій і сприяти більш гармонійному європейському регіональному плануванню. Програма ENPI CBC є другим етапом прикордонного фінансування, а попереднім була TACIS CBC (2004-2006 рр.). Нова програма ENPI характеризується збільшенням фінансування для партнерів ENP на 32 % (2007-2013 рр.) порівняно з 2000-2006 рр. Україна є можливим учасником такого фінансування по всіх чотирьох програмах прикордонного співробітництва, а Закарпатська область – по двох програмах, а саме: Польща-Україна-Білорусь та Угорщина-Словаччина-Україна-Румунія.

8. Для регіонів, особливо прикордонних, як і для України в цілому, необхідна нова економічна стратегія на основі залучення довготривалих факторів зростання, що повинні мати перш за все ендегенізовану природу, і які, по суті, формують ендегенізовану

модель реалізації стратегії росту економіки. При цьому стратегія випереджаючого розвитку передбачає проведення активної інвестиційної, структурної, інноваційної та промислової політики. Перехід до переважно ендогенно-орієнтованої моделі розвитку економіки регіону ґрунтується на базі складових стратегії та визначальних факторів, які формуються на державному рівні.

9. Оптимістичний стратегічний сценарій довгострокового розвитку Закарпатської області можливий лише за умови виконання державою певних регуляторних функцій. На шляху прискорення економічного зростання має забезпечуватись впровадження інновацій як пріоритетної складової загальної стратегії підвищення конкурентоспроможності та захист вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках і підтримка конкуренції з метою забезпечення тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти, сприяння випереджаючому розвитку науково-технічної сфери.

10. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на перспективу повинна спрямовуватись на розвиток ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн-сусідів. Стратегічні орієнтири прикордонного економічного співробітництва регіону – це реалізація інвестиційних проєктів на території пріоритетного розвитку і в СЕЗ „Закарпаття” та в інтеграційному угрупованні „Карпатський євро регіон” за видами економічної діяльності.

11. Мінімальні потреби реального сектора економіки регіону в інвестиціях для забезпечення високих темпів економічного зростання значно перевищують нинішній рівень, а тому внутрішній інвестиційний потенціал є недостатнім для реалізації стратегічних орієнтирів соціально-економічних завдань розвитку в умовах прикордонного співробітництва. Для Закарпаття завдання наздогнати передові прикордонні регіони Словаччини та Угорщини не є імперативом – це лише шанс, яким можна скористатися з метою забезпечення сталого розвитку регіону.

ПІСЛЯМОВА

Визначальною особливістю міжнародних економічних відносин у другій половині ХХ ст. є інтенсивний розвиток прикордонного співробітництва у Західній Європі, що стало об'єктом посиленої уваги багатьох науковців та науково-дослідних закладів країн світу. Проте нині при визначенні категорії „прикордонне співробітництво” не існує єдиного підходу щодо оцінки прикордонної співпраці на рівні регіонів та євро регіонів суміжних країн. У результаті узагальнення наукових положень щодо причин, що зумовлюють відставання периферійних прикордонних регіонів, у дисертаційній роботі на внутрінаціональному рівні виділено такі групи регіонів: *староприкордонні суходільні, новоприкордонні суходільні, приморські, неприкордонні*. Проведені дослідження підтвердили істотне відставання за рівнем соціально-економічного розвитку староприкордонних регіонів порівняно з новоприкордонними, і особливо приморськими та неприкордонними. Проблематика прикордонного співробітництва набуває особливого значення в умовах розбудови єдиної Європи, тому що наявність „проблемних” територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку є результатом господарювання минулих періодів, вимагаючи їхнього прискореного розвитку з огляду на геополітичне та гео економічне розташування цих територій та віддаленість від промислових центрів своїх країн.

Наприкінці ХХ ст. регіональна політика ЄС перейшла до нової парадигми – від застосування механізмів ліквідації диспропорцій та зближення рівнів регіонального розвитку шляхом міжрегіонального перерозподілу ресурсів до мобілізації ресурсно-господарського потенціалу і застосування принципу субсидіарності. Цей підхід був

використаний суміжними прикордонними регіонами Європи, які налагодили взаємні контакти між державними регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, суб'єктами господарювання територій. Внаслідок цього, об'єднавши зусилля для розв'язання спільних проблем, перейшли від співробітництва за окремими транскордонними угодами до співробітництва в межах єврорегіонів.

У транскордонній співпраці важливе місце відводиться єврорегіонам, у тому числі Карпатському єврорегіону, як найефективнішій організаційній формі прикордонних відносин, де в межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів, на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво, місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Перевагами прикордоння в умовах єврорегіонів, як свідчить європейський досвід, є суміжність територій та невелика віддаленість підприємств і організацій – суб'єктів зовнішньоекономічних зв'язків, більш висока інтеграційна інфраструктура, етнічна близькість населення, досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури, що є важливим ресурсом до інтегрування.

Важливими інструментами прикордонної співпраці, в тому числі в межах єврорегіонів, є реалізація програм прикордонного співробітництва, ініційованих Європейським Союзом. За період 2004-2008 рр. фінансова допомога Україні була надана в рамках чотирьох програм сусідства, а саме: Польща-Білорусь-Україна, Словаччина-Угорщина-Україна, Румунія-Україна та КАДСЕС (CADSES – Центрально-європейський адриатично-дунайський південно-східний європейський простір). Інструменти, закладені в програми прикордонного співробітництва, яскраво свідчать про важливість регуляторної політики для Європейського Союзу, оскільки кошти, як і раніше, будуть спрямовуватися на реалізацію конкретних проектів, посилення співробітництва, вдосконалення спільних соціальних програм.

Еволюцію прикордонного співробітництва Закарпатської області до проголошення незалежності України можна поділити

на два етапи: перший – кінець 40-х–початок 50-х рр. і до кінця 60-х рр. ХХ ст., що проявився в таких формах, як обмін передовим досвідом роботи в різних напрямках і галузях діяльності; надання партнерами допомоги один одному на безвалютній основі через установалення прикордонного товарообміну, торгівлі між торговельними організаціями прикордонних областей та розвиток прикордонної транспортної інфраструктури; другий етап (з 1971 р. до 90-х рр. ХХ ст.) пов'язаний з прийняттям країнами-членами Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) Комплексної програми дальшого поглиблення й удосконалення співробітництва та розвитку соціалістичної економічної інтеграції.

Дослідженням підтверджено, що розширення Євросоюзу до кордонів України вимагає вироблення стратегії використання переваг прикордонного співробітництва Закарпаття з прикордонними територіями сусідніх, а також більш віддалених європейських держав у нових геополітичних і гео економічних умовах. Міжнародні угоди та інші документи про прикордонне співробітництво регіонів Українських Карпат позитивно вплинули на географічну структуру експорту, імпорту товарів, послуг та прямих іноземних інвестицій з сусідніх країн. У 2009 р. порівняно з 1996 р. обсяги експорту товарів і послуг зросли у 9,3 рази, імпорту – у 7,6 рази. На країни ЄС припадає 93,0 % загального обсягу експорту.

Аналіз та узагальнення інформаційних матеріалів щодо прикордонних економічних зв'язків свідчить, що важлива роль у зовнішньоекономічній діяльності належить прямим іноземним інвестиціям (ПІІ), які відображають тривалу зацікавленість іноземного інвестора щодо суттєвого впливу на управління підприємством-резидентом з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Інвестиційний клімат регіону привабливий для прямих іноземних інвестицій, у той час як портфельні інвестиції за своїми обсягами незначні. Значні обсяги іноземних інвестицій в економіку регіону надходять за рахунок реалізації інвестиційних проєктів на території пріоритетного розвитку та у СЕЗ „Закарпаття” за провідними видами економічної діяльності, першість серед яких належить промисловості. Враховуючи, що спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області запроваджено на 15 років (стосовно реалізації інвестиційних

проектів у пріоритетні види економічної діяльності), необхідно прискорити освоєння запланованих коштів, оскільки на початок 2010 р. реалізація їх становила 30,1 %, а по СЕЗ „Закарпаття” – 89,0 % інвестицій. Оскільки таке формування на території області утворено строком на 30 років, у подальшому доцільно використати СЕЗ „Закарпаття” у прискоренні соціально-економічного розвитку території регіону.

На соціально-економічний розвиток як України, так і Закарпаття негативний вплив справила світова фінансова криза, передусім з виробництва окремих видів продукції за основними видами діяльності. Зниження темпів виробництва провідних видів економічної діяльності регіону негативно вплинули на експортно-імпорتنу діяльність товарами і послугами Закарпатської області. Аналіз засвідчив, що із 10 видів аналізованих товарів регіону спадна тенденція характерна як для їх експорту, так й імпорту.

Дослідження тенденцій прикордонних зв'язків суміжних держав засвідчило, що при формуванні Програми сталого розвитку, яка враховує особливості та специфіку Закарпаття щодо конкретних дій у часовому, просторовому і ресурсних вимірах, особлива увага повинна приділятися тому, що територія регіону – це складова гірської дуже вразливої високоенергетичної екосистеми Карпат, частина водозбірного басейну р. Тиса, що охоплює територію п'яти країн (Румунії, України, Словаччини, Угорщини, Югославії). З огляду на це, обласна програма повинна бути складовою регіональної програми розвитку басейну р. Тиса та міжнародної комплексної програми. При цьому екологічну ситуацію в регіоні ускладнює густа мережа магістральних транснаціональних газо-, нафтопродуктопроводів та ліній електропередач, яка через перевали гірських територій збігається у низинній природно-економічній зоні, розгалужуючись до сусідніх країн – Угорщини, Словаччини, а далі – в країни Західної Європи, вивела з лісогосподарської діяльності тисячі гектарів лісового фонду, передусім у гірській та передгірній природно-економічних зонах. Тому в період трансформації прикордонного співробітництва в умовах переходу до ринкової економіки особливо актуальні еколого-економічні засади розвитку гірських територій, через що необхідна чітка перспектива удосконалення розвитку такої співпраці на регіональному рівні.

Дослідження підтвердило, що серед основних проблем Закарпатської області, які потрібно вирішити з метою переходу до збалансованого розвитку, є: забезпечення узгодженого соціально-економічного розвитку регіонів та міжрегіонального використання і обміну природними ресурсами; забезпечення особливого підходу до господарського освоєння найбільш цінних у рекреаційному відношенні територій та належного рівня екологічної безпеки; вирівнювання показників інвестиційної привабливості; розширення прав щодо здійснення самостійної зовнішньоекономічної діяльності; розвиток співробітництва з регіонами країн-сусідів, реалізація спільних економічних, природоохоронних, соціальних проектів, вирішення існуючих проблем у рамках реалізації загальнонаціональних інтересів.

У ході аналізу стану та тенденцій розвитку гірських територій прикордонного регіону, які відносяться до депресивних, виявлено нереалізовані інвестиційні можливості щодо використання природно-ресурсного потенціалу в межах природно-економічних зон, оскільки їх периферійність, маргінальність та специфічність є основними факторами, які регламентують вибір підходів до здійснення антикризового управління їх розвитком. Обґрунтовано пріоритетні напрями нарощування енергетичних потужностей регіону відповідно до Закону України „Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”, серед яких: будівництво мікро-, міні-, малих та середніх гідроелектростанцій, а також модернізацію існуючих; будівництво каскаду ГЕС на ділянці міжнародної р. Тиса між населеними пунктами Буштино і Вилок, Бедевля і Тячів з метою управління водними ресурсами басейну міжнародної ріки; запровадження електро- та теплогенеруючих установок з використанням енергії вітру, сонця, термальних вод, виробництва біогазу, інших екологічно чистих джерел енергії; розвиток малої теплоенергетики з використанням відходів деревини; розробку і експлуатацію малих газових родовищ області.

Світовий досвід гірської політики, і передусім Європейського Союзу, визначає її основні принципи щодо гірських територій, а саме: гори в Європі потрібно берегти й розвивати, а для цього необхідна постійна присутність у гірських регіонах людей; специфіка гірських регіонів утруднює забезпечення основних потреб

населення; населенню гірських регіонів необхідно гарантувати право на проживання та працю у горах, а також на умови та рівень життя такі ж, як і у тих регіонах, що знаходяться у більш сприятливому становищі. Ці принципи враховані у прийнятому в 1995 р. Законі України „Про статус гірських населених пунктів в Україні”, проте фінансова підтримка гірських територій Закарпатської області ще недостатня, особливо в інвестиціях в основний капітал.

Узагальнення досвіду зарубіжних країн підтвердило, що Європейський Союз ще до розширення на Схід надавав цілеспрямовану фінансову підтримку розвитку прикордонного співробітництва через набір інструментів фінансової допомоги депресивним регіонам. Зокрема, ініціатива INTERREG Community, як одного з головних інструментів співробітництва між регіонами, має на меті зменшити негатив „прикордонного ефекту”, збільшити інтегрований розвиток прикордонних територій і сприяти більш гармонійному європейському регіональному плануванню. Програма ENPI CBC є другим етапом прикордонного фінансування, а попереднім була TACIS CBC (2004-2006 рр.). Нова програма ENPI характеризується збільшенням фінансування для партнерів ENP на 32 % (2007-2013 рр.) порівняно з 2000-2006 рр. по всіх чотирьох аналізованих програмах прикордонного співробітництва. Закарпатська область є можливим учасником такого перспективного фінансування по двох програмах, а саме: Польща-Україна-Білорусь та Угорщина-Словаччина-Україна-Румунія.

У процесі дослідження розроблено стратегічні орієнтири оптимістичного, помірною та песимістичного сценаріїв економічного розвитку з показника ВВП (ВРП) з урахуванням методології Інституту економічного прогнозування НАН України. Проте у свої дослідження ми ввели сценарій наздоганяючого економічного розвитку, оскільки регіони Українських Карпат значно відстають від середньоукраїнського індикатора ВРП на 1 особу, а Закарпатська і Чернівецька області є депресивними. Для аналізованих регіонів, у тому числі й Закарпатської області, доцільно обрати наздоганяючу модель (середньорічні темпи приросту ВРП 8 %) не тільки стосовно України, й суміжних прикордонних країн-членів Євросоюзу, що дасть можливість більш тісно співпрацювати в умовах становлення кордонів Євросоюзу з Україною.

Дослідження напрямів розвитку співробітництва прикордонних регіонів, та й України в цілому, підтвердило необхідність формування нової економічної стратегії на основі залучення довготривалих факторів зростання, що повинні мати перш за все ендогенізовану природу, і які, по суті, формують ендогенізовану модель реалізації стратегії росту економіки на основі випереджаючого або наздоганяючого розвитку. Оптимістичний стратегічний сценарій довгострокового розвитку Закарпатської області можливий лише за умови виконання державою певних регуляторних функцій. На шляху прискорення економічного зростання має забезпечуватись впровадження інновацій як пріоритетної складової загальної стратегії підвищення конкурентоспроможності та захист вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках і підтримка конкуренції з метою забезпечення тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти, сприяння випереджуючому розвитку науково-технічної сфери.

Обґрунтовано пріоритети регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на перспективу, що передусім повинні бути спрямовані на розвиток ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн-сусідів. Стратегічні орієнтири прикордонного економічного співробітництва регіону в подальшому повинні бути спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку і в СЕЗ „Закарпаття” та в інтеграційному угрупованні „Карпатський євро регіон” за видами економічної діяльності. Мінімальні потреби реального сектора економіки регіону в інвестиціях для забезпечення високих темпів економічного зростання значно перевищують нинішній рівень, а тому внутрішній інвестиційний потенціал є недостатнім для реалізації стратегічних орієнтирів соціально-економічних завдань розвитку в умовах прикордонного співробітництва. Для Закарпаття завдання наздогнати передові прикордонні регіони Словаччини та Угорщини не є імперативом – це лише шанс, яким можна скористатися з метою забезпечення сталого розвитку регіону.

ДОДАТКИ

Додаток А

Територія, чисельність наявного населення та валовий регіональний продукт за авторським групуванням регіонів України*

(на 1 січня 2009 року)

Регіони	Територія, тис. км ²	Чисельність наявного населення, тис. осіб			Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах; млн. грн.)			У тому числі в розрахунку на одну особу, грн.		
		2001	2005	2009	2001	2005	2009	2001	2005	2009
<i>Староприкордонні суходільні</i>										
1. Волинська	20,1	1060,7	1044,8	1036,2	2872	4994	12784	2702	4471	12340
2. Закарпатська	12,8	1258,3	1248,5	1243,4	2781	5297	13208	2208	4238	10626
3. Івано-Франківська	13,9	1409,7	1393,6	1381,1	3901	7311	17883	2756	5238	12940
4. Львівська	21,8	2626,5	2588,0	2552,9	7305	13992	35534	2768	5396	13902
5. Рівненська	20,1	1173,3	1160,7	1151,0	3186	5599	14074	2709	4817	12217
6. Чернівецька	8,1	992,8	911,5	904,1	1864	3277	8833	2015	3589	9771
Разом:	96,8	8521,3	8347,1	8268,7	21909	40470	102316	2571	4848	12374
<i>Новоприкордонні суходільні</i>										
1. Вінницька	26,5	1772,4	1720,1	1660,0	5008	8123	20094	2812	4700	12061
2. Житомирська	29,8	1389,4	1345,3	1294,2	3173	5947	15008	2269	4397	11545
3. Київська	28,1	1827,9	1778,9	1727,9	6439	11883	35687	3506	6652	20593
4. Луганська	26,7	2546,2	2440,3	2331,8	7451	14672	42985	2900	5973	18338
5. Сумська	23,8	1299,7	1243,9	1184,0	4121	6275	16210	3149	5009	13622
6. Харківська	31,4	2914,2	2848,4	2782,4	10465	20524	59389	3580	7182	21294
7. Чернігівська	31,9	1245,3	1187,7	1121,3	3465	6181	14918	2780	5163	13213
Разом:	198,2	12995,1	12564,6	12101,6	40122	73605	204291	3087	5858	16881
<i>Приморські</i>										
1. АР Крим	26,1	2033,7	1994,3	1967,3	5492	9901	27365	2691	4951	13898
2. Донецька	26,5	4841,1	4671,9	4500,5	22863	45617	117646	4692	9713	26028
3. Запорізька	27,2	1929,2	1877,2	1821,3	7968	15255	42445	4114	8093	23232
4. Миколаївська	24,6	1264,7	1229,5	1195,8	4353	7934	19410	3422	6424	16175
5. Одеська	33,3	2469,1	2415,7	2392,2	9525	17029	46994	3843	7028	19638
6. Херсонська	28,5	1175,1	1138,2	1099,2	2999	5200	13174	2537	4546	11944
7. м. Севастополь	0,9	379,5	378,6	380,1	1198	2213	6305	3154	5847	16592
Разом:	167,1	14092,4	13795,4	13356,4	54398	103149	273339	3860	7477	20465
<i>Неприкордонні</i>										
1. Дніпропетровська	31,9	3567,6	3476,2	3374,2	16340	30040	104687	4558	8609	30918
2. Кіровоградська	24,6	1133,1	1083,9	1027,0	3174	5594	13961	2790	5122	13515
3. Полтавська	28,8	1630,1	1572,5	1511,4	6638	13983	34118	4043	8841	22476
4. Тернопільська	13,8	1142,4	1119,6	1093,3	2347	3948	10618	2048	3516	9688
5. Хмельницька	20,6	1430,8	1388,0	1341,4	3611	6344	16061	2511	4549	11932
6. Черкаська	20,9	1403,0	1357,1	1304,2	3590	6623	19101	2545	4853	14581
7. м. Київ	0,8	2611,3	2666,4	2765,5	31167	61357	169564	11944	23130	61592
Разом:	141,4	12918,3	12663,7	12417,0	66867	127889	368110	5176	10099	29646
Україна	603,5	48457,1	47280,8	46142,7	183926	345113	948056	3766	7273	20495
<i>Згруповані регіони, % до України</i>										
Староприкордонні	16,0	17,5	17,6	17,9	11,9	11,7	10,8	68,3	66,7	60,3
Новоприкордонні	32,8	26,8	26,6	26,3	21,3	21,3	21,6	82,0	80,5	82,4
Приморські	27,7	29,1	29,1	28,9	29,5	29,9	28,8	102,5	102,8	99,9
Неприкордонні	23,5	26,6	26,7	26,9	36,3	37,1	38,8	137,4	138,9	144,6

*Розраховано за джерелами: [127, с. 24; 128, с. 48, 49].

Загальні обсяги валового регіонального продукту, експорту та імпорту товарів і послуг в групі староприкордонних регіонів*

(на 1 січня; млн. дол. США)

Староприкордонні регіони (області)	Валовий регіональний продукт**			Обсяг експорту товарів			Обсяг імпорту товарів			Обсяг експорту послуг			Обсяг імпорту послуг							
	2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005						
		2005	2009		2005	2009		2005	2009		2005	2009		2005	2009					
Волинська	542	941	1660	176,4	272,8	465,0	170,4	179,6	264,6	1307,7	494,2	3,5	5,7	40,9	717,5	2,4	10,5	57,6	548,6	
Закарпатська	525	998	1715	171,8	605,5	1220,6	201,6	243,6	614,4	1866,1	303,7	10,7	23,6	64,7	274,2	4,3	13,9	46,1	331,6	
Івано-Франківська	736	1378	2322	168,5	867,3	721,7	83,2	198,8	477,1	726,4	152,3	9,7	15,9	25,8	162,3	3,8	6,2	23,8	383,9	
Львівська	1379	2637	4614	175,0	639,7	998,5	156,1	611,6	726,7	2572,4	354,0	106,3	44,7	129,9	290,6	21,6	26,9	105,9	393,7	
Рівненська	601	1055	1828	173,3	202,6	452,1	223,1	111,7	224,3	533,4	237,8	17,6	30,0	51,3	171,0	6,0	7,3	19,4	265,7	
Чернівецька	352	618	1147	185,6	85,7	166,3	194,0	38,4	86,2	194,9	226,1	1,2	1,1	3,3	300,0	0,8	0,6	3,9	650,0	
Разом:	4135	7627	13286	174,2	1173,7	2673,6	4024,2	150,5	1383,7	2393,3	7200,9	300,9	149,0	121,0	315,9	261,1	38,9	65,4	256,7	392,5
Довідково:	34719	65049	123124	189,3	16264,7	66954,4	205,0	15775,1	28996,8	85535,3	295,0	3544,4	5307,9	11741,3	221,2	1147,5	2058,6	6468,0	314,2	

*Розраховано за джерелом: [119, с. 13, 436, 437, 619, 620]

**Для розрахунку валового регіонального продукту в дол. США використані дані статистичного щорічника за 2008 р., де відмічено, що офіційний курс національної грошової одиниці до долара на кінець року становив: у 2000 р. – 5,2985 грн.; у 2004 р. – 5,5054 грн.; у 2008 р. – 7,7000 грн. [127, с. 71].

Загальні обсяги валового регіонального продукту, експорту, імпорту товарів і послуг та прями іноземні інвестиції в групу старорікордонних регіонів*

(на 1 січня; млн. дол. США)

Старорікордонні регіони (області)	Валовий регіональний продукт			Обсяг експорту товарів і послуг			Обсяг імпорту товарів і послуг			Прямі іноземні інвестиції в регіони			Прямі іноземні інвестиції з регіонів						
	2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005		2001	2009, % до 2005					
		2005	2009		2005	2009		2005	2009		2005	2009		2005	2009				
Волинська	542	1660	176,4	174,6	278,5	505,9	181,6	182,0	275,1	1365,3	496,3	48,9	97,4	388,7	399,1	-	-	-	
Закарпатська	525	998	171,8	264,4	629,1	1285,3	204,3	247,9	628,3	1912,2	304,3	108,0	244,3	355,8	145,6	0,2	-	-	
Івано-Франківська	736	1378	2322	316,8	883,2	747,5	84,6	202,6	483,4	750,2	155,2	46,3	120,9	480,8	397,7	-	-	-	
Львівська	1379	2637	4614	408,4	684,4	1128,4	164,9	633,2	753,6	2678,3	355,4	159,7	358,2	930,7	259,8	0,5	1,4	0,8	
Рівненська	601	1055	1828	95,9	232,6	503,4	216,4	117,7	231,6	552,8	238,7	47,9	71,1	272,1	382,7	-	-	-	
Чернівецька	352	618	1147	185,6	86,8	169,6	195,4	39,2	86,8	198,8	229,0	12,9	24,5	60,1	245,3	2,4	1,9	-	
Разом:	4135	7627	13286	174,2	2794,6	4340,1	155,3	1422,6	2458,8	7457,6	303,3	423,7	916,4	2488,2	271,5	3,1	3,3	0,8	
Довідково: Україна	34719	65049	123124	189,3	19809,1	37974,0	78695,7	207,2	16922,6	31055,4	92003,3	296,3	4555,3	9047,0	35723,4	394,9	155,7	198,6	6198,6

* Розраховано за джерелом: [119, с. 13, 436, 437, 666, 667, 808, 811; 127, с. 253, 269, 274].

Експорт-імпорт товарів за видами економічної діяльності Закарпатської області

(млн. дол. США)

Товари за видами економічної діяльності	Секції і підсекції КВЕД	Експорт				Імпорт					
		2004	2008	2009	2009, % до: 2004	2004	2008	2009	2009, % до: 2004		
		2004	2008	2009	2004	2004	2008	2009	2004		
Всього		605,5	1220,6	935,0	154,4	76,6	614,4	1866,1	952,9	155,1	51,1
Промисловість	C, D	549,5	1147,8	868,4	158,0	75,6	539,3	1454,4	730,3	135,4	50,2
Добувна промисловість	C	1,2	1,6	2,3	191,7	143,7	0,3	0,1	0,06	20,0	60,0
Переробна промисловість	D	548,3	1146,2	866,1	158,0	75,6	539,0	1454,3	730,3	135,5	50,2
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	DA	13,3	24,1	20,2	151,9	83,8	12,0	37,9	14,7	122,5	38,8
легка промисловість (текстильне виробництво, виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів)	DB	143,4	182,3	151,2	105,4	82,9	122,5	136,2	113,9	93,0	83,6
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	DD	85,3	48,1	31,3	36,7	65,1	35,2	11,1	4,0	11,4	36,0
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	DE	0,03	0,02	0,1	333,3	500,0	0,2	0,7	0,4	200,0	57,1
хімічна та нафтохімічна промисловість (хімічне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів)	DG, DH	11,1	37,0	33,3	300,0	90,0	14,6	25,5	19,3	132,2	75,7
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	DI	1,0	0,8	0,5	50,0	62,5	4,6	0,9	0,1	2,2	11,1
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	DJ	0,4	2,6	1,5	375,0	57,7	0,7	1,6	1,5	214,3	93,7
машинобудування (виробництво машин, електричного, електронного, оптичного устаткування та транспортних засобів)	DL, DM	285,0	745,9	550,8	193,3	73,8	339,2	1179,4	531,1	156,6	45,0
інші галузі промисловості	DN	8,7	105,3	77,3	888,5	73,4	9,9	57,9	45,2	456,6	78,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	E	-	-	-	-	-	0,02	3,0	0,02	100,0	0,7
Будівництво	F	0,9	3,0	2,4	266,7	80,0	3,9	9,4	16,3	417,9	173,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	40,4	57,1	52,6	130,2	92,1	59,2	343,4	186,4	314,8	54,3
Діяльність готелів та ресторанів	H	0,8	0,2	0,3	37,5	150,0	0,2	0,01	0,05	25,0	500,0
Діяльність транспорту та зв'язу	I	3,8	0,5	1,5	39,5	300,0	4,5	19,8	11,0	244,4	55,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	1,5	3,4	0,6	40,0	17,6	1,1	1,9	0,6	54,5	31,6
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	8,6	0,05	0,1	1,2	200,0	3,5	1,0	0,9	25,7	90,0
Інші		-	8,7	8,9	-	-	2,68	34,3	6,3	235,1	18,4

*Розраховано за джерелом: [120, с.219, 220].

SWOT-аналіз сильних та слабких сторін розвитку навколишнього середовища та сільської місцевості в Закарпатській області*

1. Навколишнє середовище, природа і розвиток сільської місцевості	1. Навколишнє середовище, природа і розвиток сільської місцевості
1.1. Навколишнє середовище	1.1. Навколишнє середовище
Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
<ul style="list-style-type: none"> - подібність географічних, кліматичних умов в розрізі природноекономічних зон регіону з прилеглими територіями сусідніх країн; - наявність законсервованих і недоторканих екологічних екосистем, передусім на територіях природно-заповідного фонду; - порівняно незабруднене навколишнє середовище та відносно стабільна екологічна ситуація, передусім у гірській та передгірній природноекономічних зонах; - добра якість поверхневих і підземних вод; - порівняно велика кількість національних парків і заповідних територій; - подібна ситуація у сфері екології та охорони навколишнього середовища в розрізі природноекономічних зон регіону та прилеглих територій сусідніх країн; - існування розроблених міжнародних стандартів у сфері захисту довкілля; - особливості менталітету населення регіону за національною ознакою стосовно навколишнього середовища; - діяльність орієнтованих на дослідження навколишнього середовища неприбуткових організацій. 	<ul style="list-style-type: none"> - розходження національних законодавств у сфері охорони навколишнього середовища; - неврахування місцевих проблем навколишнього середовища національними політиками країн Карпатського Єврорегіону; - незадовільне виконання міжнародних стандартів у сфері захисту навколишнього середовища; - відсутність достатнього обсягу інформації про стан навколишнього середовища у Карпатському Єврорегіоні; - недостатнє інформування населення про стан навколишнього середовища; - низька екологічна культура населення; - надмірне використання лісових ресурсів, передусім у гірських та передгірних територіях регіону; - нерозвинена система утилізації сміття.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - застосування подібних підходів до вирішення екологічних проблем прикордонних територій в розрізі природноекономічних зон; - розробка спільних планів та проектів охорони навколишнього середовища, моніторингової мережі з охорони довкілля; - співпраця екологічних громадських організацій, зокрема орієнтованих на дослідження навколишнього середовища; - використання міжнародних угод та законодавчих актів суміжних країн у сфері охорони навколишнього середовища і сталого розвитку. 	<ul style="list-style-type: none"> - стихійні лиха, зокрема паводки та селеві потоки; - недотримання національних законодавств та зміни в національній політиці щодо навколишнього середовища; - нестача фінансових ресурсів для дослідження впливу виробництва на навколишнє середовище для його охорони взагалі, для менеджменту водними і лісовими ресурсами регіону; - нестача фінансових ресурсів для будівництва водозахисних дамб, водосховищ, польдерів, смостей, які б забезпечили регулювання стоку поверхневих вод на річках області; - незавершеність роботи по суміщенню автоматизованих інформаційно-вимірвальних систем протиаварійного захисту країн басейну р.Тиса

Продовження додатку Е

1	2
<p>1.2. Багатофункціональний розвиток сільської місцевості</p>	<p>1.2. Багатофункціональний розвиток сільської місцевості</p>
<p>Сильні сторони</p>	<p>Слабкі сторони</p>
<p>- вигідне географічне розташування; - сприятливі кліматичні умови для розвитку сільського господарства (рослинництва і тваринництва); - достатні ресурси води; - значні людські ресурси; - можливість отримання освіти, як у спеціалізованих сільськогосподарських, так і вищих навчальних освітніх закладах; - інститут приватної власності на землі сільськогосподарського призначення, багатокладність в агропромислового виробництва.</p>	<p>- значна кількість гірських поселень з екстремальними умовами проживання та ведення сільськогосподарського виробництва; - негативні наслідки повеней для сільського господарства; - частково висока кислотність ґрунту, недостатня кількість фосфору і кальцію в угіддях сільськогосподарського призначення; - висока мобільність сільського населення в пошуках роботи в зарубіжжі; - недостатній рівень освіти і професійного рівня фермерів; - недостатній рівень прибутковості фермерства через низькі ціни на сільськогосподарські товари та високий податковий тиск; - пріоритетність особистих селянських господарств у сільськогосподарському виробництві; - низький рівень спеціалізації і концентрації виробництва.</p>
<p>Можливості</p>	<p>Загрози</p>
<p>- розвиток інтенсивних і трудомістких галузей сільського господарства за рахунок кооперування дрібних товаровиробників та створення малих підприємств; - створення якісних та екологічно чистих продуктів харчування; - низькі ціни на сільськогосподарські товари порівняно з іншими країнами ЄС; - більш тісне співробітництво з сільськогосподарськими виробниками і переробною промисловістю; - реконструкція переробних підприємств у сфері лісозаготівлі і сільському господарстві; - створення кооперативів, в тому числі з метою спільного використання техніки. Удосконалення системи сільськогосподарської освіти; - створення професійних транскордонних сільськогосподарських асоціацій та спільних підприємств; - підтримка розвитку сільських територій країн останньої хвилі членства в ЄС та регіонів Карпат України.</p>	<p>- деградація ґрунту; - повільне впровадження сучасних досягнень біології у сільське господарство; - надмірний податковий тиск на виробників продукції 2-ї і 3-ї сфер АПК та приплив дешевих товарів і заходу; - квотування виробництва сільськогосподарської продукції в країнах – нових членах ЄС; - зростання рівня безробіття на сільських територіях в зв'язку із світовою та національною фінансовою кризою; - продовження структурних змін у сільськогосподарському секторі; - нестача інвестиційного капіталу для сільського господарства і переробних підприємств АПК.</p>

* Авторські напрацювання.

Розподіл постійного населення за найбільш численними національностями та рідною мовою в регіонах Українських Карпат*

(на 5 грудня 2001 р.)

Найбільш численні національності областей	Всього, тис.	До загальної кількості населення кожного регіону, %	Із загальної кількості населення кожної національності вважають рідною мовою			
			мову своєї національності	українську	російську	іншу
Закарпатська	1254,6	100,0	97,1	81,0	2,9	1,1
<i>у тому числі:</i>						
українці	1010,1	80,5	99,2	х	0,5	0,3
угорці	151,5	12,1	97,1	2,6	0,2	0,1
румун	32,2	2,6	99,0	0,5	0,1	0,3
росіяни	31,0	2,5	91,7	7,9	х	0,3
цигани	14,0	1,1	20,5	16,7	0,2	62,6
словаки	5,7	0,5	43,5	41,5	2,6	12,3
німці	3,6	0,3	50,5	39,6	4,8	5,0
Івано-Франківська	1406,1	100,0	99,1	97,8	1,8	0,0
<i>у тому числі:</i>						
українці	1371,2	97,5	99,8	х	0,2	0,0
росіяни	24,9	1,8	86,0	13,9	х	0,1
Львівська	2606,0	100,0	98,1	95,3	3,8	0,0
<i>у тому числі:</i>						
українці	2471,0	94,8	99,6	х	0,4	0,0
росіяни	92,6	3,6	87,8	12,1	х	0,1
поляки	18,9	0,7	55,9	41,0	2,8	0,2
білоруси	5,4	0,2	30,9	30,0	38,8	0,3
Чернівецька	919,0	100,0	96,1	75,6	5,3	0,5
<i>у тому числі:</i>						
українці	689,1	75,0	98,5	х	1,3	0,2
румун	114,6	12,5	91,9	6,8	0,9	0,4
молдавани	67,2	7,3	91,6	3,2	1,2	4,0
росіяни	37,9	4,1	91,5	8,1	х	0,4
поляки	3,4	0,4	40,9	47,8	8,3	3,0
білоруси	1,5	0,2	30,1	19,0	50,2	0,7
євреї	1,4	0,2	20,7	23,8	55,0	0,5
<i>Всього по регіонах Українських Карпат</i>						
Все населення	6185,7	100,0	97,8	89,9	2,3	0,6
<i>у тому числі:</i>						
українці	5541,4	89,6	99,3	х	0,4	0,3
росіяни	186,4	3,0	87,9	11,8	х	0,3
угорці	151,5	2,5	97,1	2,6	0,2	0,1
румун	147,8	2,4	97,4	1,5	0,3	0,8
молдавани	67,2	1,1	91,6	3,2	1,2	4,0
поляки	22,3	0,4	52,2	42,3	5,2	0,3
цигани	14,0	0,2	20,5	16,7	0,2	62,6
білоруси	6,9	0,1	30,4	30,0	38,8	0,3
словаки	5,7	0,1	43,5	41,5	2,6	12,3
німці	3,6	0,05	50,5	39,6	4,8	5,0
євреї	1,4	0,02	20,7	23,8	55,0	0,5

*Розраховано за джерелом: [125, с. 382, 384].

Оптимістичний* сценарій економічного розвитку України, в тому числі регіонів Українських Карпат на перспективу до 2025 р.**

(в розрахунку на 1 особу, дол. США: у цінах, що є міжнародно-співставними у цінах та паритетах купівельної спроможності (ПКС) 2005 року)

Окремі показники, прогностичні розрахунки за роками, періодами	Україна***	В тому числі, області												
		Закарпатська			Івано-Франківська			Львівська			Чернівецька			
		5 %	8 %	середньорічний темп приросту ВРП	5 %	8 %	середньорічний темп приросту ВРП	5 %	8 %	середньорічний темп приросту ВРП	5 %	8 %	середньорічний темп приросту ВРП	
2011	6051	3298	3392	4229	4350	4260	4382	2874	2956					
2012	6353	3463	3663	4440	4698	4473	4733	3018	3104					
2013	6671	3636	3956	4662	5074	4697	5112	3169	3352					
2014	7005	3818	4272	4895	5480	4932	5521	3327	3620					
2015	7355	4009	4614	5140	5918	5179	5963	3493	3910					
2011-2015	6687	3645	3979	4673	5104	4708	5142	3176	3388					
2016	7723	4209	4983	5397	6391	5438	6440	3668	4223					
2017	8109	4419	5382	5667	6902	5710	6955	3851	4561					
2018	8514	4640	5812	5950	7454	5995	7511	4043	4926					
2019	8940	4872	6277	6247	8050	6295	8112	4245	5320					
2020	9387	5115	6779	6559	8694	6610	8761	4457	5746					
2016-2020	8535	4651	5846	5964	7498	6010	7556	4053	4955					
2021	9856	5371	7321	6887	9390	6940	9462	4680	6206					
2022	10349	5640	7907	7231	10141	7287	10219	4914	6702					
2023	10866	5922	8540	7592	10952	7651	11037	5160	7238					
2024	11409	6218	9223	7972	11828	8033	11920	5418	7817					
2025	11979	6529	9961	8371	12774	8435	12874	5689	8442					
2021-2025	10892	5936	8590	7610	11017	7669	11102	5172	7281					
Кількість населення, млн. осіб		1,2		1,4		2,5		0,9						
ВВП (ВРП) 2009 (базовий)		3141		4028		4057		2737						

*Оптимістичний сценарій розвитку економіки України передбачає середньорічний темп приросту ВВП (ВРП) від 5 до 8 % за джерелом: [21, с. 124].

**Розраховано на основі показників табл. 3.10 та за джерелом: [128, с. 23].

***Прогностичний показник України взято за 5 % середньорічним темпом приросту ВВП (ВРП).

Помірний* сценарій економічного розвитку України, в тому числі регіонів Українських Карпат на перспективу до 2025 р.**

(в розрахунку на 1 особу; дол. США; у цінах, що є міжнародно-співставнимими цінах та паритетах купівельної спроможності (ПКС) 2005 року)

Окремі показники, прогнольні розрахунки за роками	Україна	В тому числі, області			
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Кількість населення, млн. осіб	45,9	1,2	1,4	2,5	0,9
ВВП (ВРП) 2009 (базовий)	5763	3141	4028	4057	2737
2011	5993	3266	4189	4219	2846
2012	6233	3396	4356	4388	2960
2013	6482	3532	4530	4563	3078
2014	6741	3673	4711	4745	3201
2015	7011	3820	4899	4935	3329
<i>2010-2015</i>	<i>6492</i>	<i>3537</i>	<i>4537</i>	<i>4570</i>	<i>3083</i>
2016	7291	3973	5095	5132	3462
2017	7583	4132	5299	5337	3600
2018	7886	4297	5511	5550	3744
2019	8201	4469	5731	5772	3894
2020	8529	4648	5960	6003	4050
<i>2016-2020</i>	<i>7898</i>	<i>4304</i>	<i>5519</i>	<i>5559</i>	<i>3750</i>
2021	8870	4834	6198	6243	4212
2022	9225	5027	6446	6493	4380
2023	9594	5228	6704	6753	4555
2024	9978	5437	6972	7023	4737
2025	10377	5654	7251	7304	4926
<i>2021-2025</i>	<i>9609</i>	<i>5236</i>	<i>6714</i>	<i>6763</i>	<i>4562</i>

*Помірний сценарій розвитку економіки України передбачає середньорічний темп приросту ВРП 4,0 % за джерелом: [21, с. 124].

**Розраховано на основі показників табл. 3.10 та за джерелом: [128, с. 23].

Песимістичний* сценарій економічного розвитку України, в тому числі регіонів Українських Карпат на перспективу до 2025 р.**

(в розрахунку на 1 особу; дол. США; у цінах, що є міжнародно-співставнимим цінах та паритетах купівельної спроможності (ПКС) 2005 року)

Окремі показники, прогнольні розрахунки за роками	Україна	В тому числі, області			
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Кількість населення, млн. осіб	45,9	1,2	1,4	2,5	0,9
ВВП (ВРП) 2009 (базовий)	5763	3141	4028	4057	2737
2011	5907	3220	4129	4158	2805
2012	6055	3300	4232	4324	2875
2013	6206	3382	4338	4432	2947
2014	6361	3466	4446	4543	3021
2015	6520	3552	4557	4656	3096
2011-2015	6210	3384	4340	4422	2949
2016	6683	3641	4671	4772	3173
2017	6850	3732	4788	4891	3252
2018	7021	3825	4908	5013	3333
2019	7196	3920	5031	5138	3416
2020	7376	4018	5157	5266	3501
2016-2020	7025	3827	4911	5016	3335
2021	7560	4118	5286	5398	3588
2022	7749	4221	5418	5533	3678
2023	7943	4326	5553	5671	3770
2024	8142	4434	5692	5813	3864
2025	7345	4546	5834	5958	3960
2021-2025	7948	4329	5557	5675	3772

*Песимістичний сценарій розвитку економіки України передбачає середньорічний темп приросту ВРП 2,5 % за джерелом: [21, с. 124].

**Розраховано на основі показників табл. 3.10 та за джерелом: [128, с. 23].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмаші І. М. Міжнародно-правові гарантії місцевого самоврядування/ І. М. Алмаші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія „Міжнародні відносини”. Вип. 1. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 174-178.
2. Бачинський І. О. Клімат Українських Карпат / І. О. Бачинський, М. М. Волеваха, В. О. Коржів. – К. : Наук. думка, 1971. – 172 с.
3. Белоусов А. Р. Эффективный экономический рост в 2001-2010 гг. : Условия и ограничения / А. Р. Белоусов // Проблемы прогнозирования. – 2001. - № 1. – С. 27-45.
4. Бочан І. О. Глобальна економіка : підручник / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – К. : Знання, 2007. – 403 с.
5. Будівництво нової Європи. Прикордонне співробітництво у Центральній Європі / За ред. Василя Гудака. – Ужгород, 1997. – 212 с.
6. Вернадский В.И. Живое вещество/ В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1978. – 357 с.
7. Вернадский В.И. Размышления натуралиста: научная мысль как планетное явление/ В. И. Вернадский. Ч. 1. Ч. 2. – М.: Наука, 1977. – 191 с.
8. Власюк Н.І. Світова фінансова криза та її вплив на економіку України / Н. І. Власюк, Ю. В. Килин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal>
9. Височанський В. Ю. Регіональна політика Європейського Союзу в контексті активізації транскордонного співробітництва / В. Ю. Височанський, І. М. Чучка, В. Ф. Проскура // Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: монографія / В. П. Мікловда, М.А. Лендел, С. С. Слава, С. В. Сембер та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., член-кор. НАН України В. П. Мікловди. – Ужгород : Карпати, 2006. – 496 с.

10. Височанський В.Ю. Прикордонні економічні відносини Росії з Китаєм та Японією / В. Ю. Височанський, І. М. Чучка, В. Ф. Проскура // Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: монографія/В.П.Мікловда, М.А.Лендел, С.С.Слава, С.В.Сембер та ін. – Ужгород: Карпати, 2006. – 496 с.
11. Глобальна світова фінансова криза та її вплив на розвиток економіки України / І. В. Дорошенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>
12. Гайдукова О. О. Транскордонне співробітництво в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / О. О. Гайдукова // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції „Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”, (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т. – Чернів. торгов.-економ ін-т, 2008. – 492 с.
13. Гамор Ф.Д. До Концепції сталого розвитку гірських територій України / Ф. Д. Гамор// Матеріали міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному року гір (м. Рахів, 14-18 жовтня 2002 р.) / відп. ред. Гамор Ф. Д. та ін. – Рахів, 2002. – Т.1. – 510 с.
14. Геєць В. М. Стратегічні складові економічного розвитку / В. М. Геєць // Економіка України : стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Геєця. – К. : Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.
15. Голубець М.А. Сталий розвиток: світ, Україна, регіон / М. А. Голубець // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: зб. наук. пр). Вип. 6 (62) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень/ Редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долишній. – Львів, 2006. – 276 с.
16. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: монографія / Л. С. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.
17. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (версія українською мовою). – Братислава, 1999.
18. Дорогунцов С.І. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття / С. І. Дорогунцов, В. В. Химинець // Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі: Матеріали регіональної науково-практичної конференції / Відп. ред. М. А. Лендел. – Ужгород: Патент, 2001. – 550 с.

19. Данилишин Б. Світова фінансова криза — тест для України / Б. Данилишин // «Дзеркало тижня» №38, 11 Жовтень 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/articles/55090#article>
20. Дяченко Б.І. Транскордонне співробітництво Закарпатської області: етапи становлення та сучасні проблеми збереження гірської лісової екосистеми / Б.І.Дяченко, П.Ю.Студеняк, В.І.Чегіль, М.Ю.Цицка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія „Економіка”, Спеціальний випуск 20. – Ужгород, 2006. – С. 119-125.
21. Економіка України : стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
22. Економіка України: Підсумки перетворень та перспективи зростання/За ред. академіка НАН України В.М.Гейця. – Х.: Форт, 2000. – 392 с.
23. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / Редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 1 / [Відп. редактор Мочерний С. В. та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – 864 с.
24. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / Редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 2 / [Відп. редактор Мочерний С. В. та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
25. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / Редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 3 / [Відп. редактор Мочерний С. В. та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
26. Європейська декларація міських прав 1992 р. Прийнята Постійною конференцією місцевої і регіональної влади Ради Європи // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Жовтень 2007 р.
27. Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 р. //Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Жовтень 2007 р.
28. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (версія українською мовою). – Братислава, 1999.
29. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво різноманітних об'єднань і органів територіальної влади (Мадрид, 21 травня 1980 р.) . Текст українською мовою/ Рада Європи. – Відділ видань і документів. – Страсбург, 1980.

30. Європейська хартія місцевого самоврядування / Рада Європи; Відділ видань і документів. – Страсбург, 1990.
31. Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті, прийнята Радою Європи 1994 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Жовтень 2007 р.
32. Європейська хартія регіонального самоврядування, прийнята Радою Європи 1999 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Жовтень 2007 р.
33. Європейський інструмент сусідства та партнерства (ENPI)/ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ppngo.org>.
34. Закарпаття'2001: Статистичний щорічник/Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2002. – 521 с.
35. Закон України „Про власність” від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ // Голос України. – 1991. – 24 квітня.
36. Закон України „Про господарські товариства” від 19 вересня 1991 р., № 576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 49. – С. 682.
37. Закон України „Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” // Ліга Закон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net>
38. Закон України „Про затвердження Указу Президента України „Про оголошення окремих районів Закарпатської області зоною надзвичайної екологічної ситуації” від 15 березня 2001 р. № 2288-ІІІ.
39. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. № 280/37-ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
40. Закон України „Про місцеві державні адміністрації від 09 квітня 1999 р. № 586 – ХІV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
41. Закон України „Про приватизацію державного майна” від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ // Ліга Закон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.net>
42. Закон України „Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію” від 03.06.1992 р. № 2171-ХІІ. // Ліга Закон. – <http://www.liga.net>
43. Закон України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” від 16.01.2003 р. № 433-ІV// Ліга Закон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.net>

44. Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат” //Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – № 32.
45. Закон України „Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області” від 24 грудня 1998 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
46. Закон України „Про спеціальну економічну зону Закарпаття” від 22 березня 2001 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
47. Закон України „Про статус гірських населених пунктів в Україні” // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – № 9.
48. Закон України „Про стимулювання розвитку регіонів” від 8 листопада 2005 р. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
49. Закон України „Про транскордонне співробітництво” від 18 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 45. – С. 499.
50. Закон України „Про транскордонне співробітництво” від 24 червня 2004 р. № 1861-IV. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
51. Иноземцев В.Л. Пределы догоняющего развития / В. Л. Иноземцев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2000 – 295 с.
52. Ілько І. В. Європа регіонів на початку ХХІ століття. Майбутнє регіональної політики у країнах Центральної та Східної Європи / І. В. Ілько, Є. Б. Кіш, М. О. Лендъєл та ін. – Ужгород : Ліра, 2001. – 83 с.
53. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / За ред. С. Максименка. – К. : Центр Ін-ту Схід-Захід, 2000. – 244 с.
54. Кіш Є. Б. Транскордонне співробітництво і регіональна політика Європейського Союзу / Є. Б. Кіш //На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів / За ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К. : Логос, 2002. – 224 с.
55. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1 – 2002) ДК009:2005, затверджено наказом Держкомстату від 26 грудня 2005 р. № 375, прийнято наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. № 375. – К., 2006. – 191 с.

56. Козак Т. В. Методологічні засади розробки стратегії розвитку транскордонного співробітництва / Т. В. Козак, І. П. Сялямон, Н. М. Попович // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т, – Чернів. торгов.-економ ін-т. 2008. – 492 с.
57. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: [навч. посіб.] / Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.
58. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини: [навч. посіб.] / Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. – [4-е вид. стер.]. К. : Знання-Прес, 2003. – 406 с. (Вища освіта XXI століття).
59. Колодко Г. Глобализация и сближение уровней экономического развития / Г. Колодко // Вопросы экономики. – 2000. - № 10. – С. 87-99.
60. Конвенція про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні, прийнята Радою Європи 1992 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Жовтень 2007 р.
61. Концепція сталого розвитку Закарпаття. –Ужгород: Закарпатська обласна державна адміністрація. 2002. – 70 с.
62. Кравців В. С. Проблеми регіональної модифікації Концепції сталого розвитку та особливості її реалізації в гірських районах / В. С. Кравців, П. В. Самольотов // Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі: Матеріали регіональної науково-практичної конференції / Відп. ред. М. А. Лендел. – Ужгород: Патент, 2001. – 550 с.
63. Кравців В.С. Управління гірськими територіями: досвід країн Європейського Союзу / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький// Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: Зб. наук. пр. – Вип. 6 (62) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2006. – 276 с.
64. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: [навч. посіб.] / В. І. Кравченко. – К.: Знання, 1999. – 487 с.
65. Крушницька Г. Б. Формування механізмів управління соціально-економічними процесами в євро регіонах / Г. Б. Крушницька // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції

- [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т. – Чернів. торгов.-економ ін-т. 2008. – 492 с.
66. Купранко М.И. Советско-японские экономические отношения / М. И. Купранко. – М.: Наука, 1982. – 342 с.
  67. Лендел М.А. Єврорегіони в транскордонному співробітництві : досвід країн ЄС та можливості його трансформації в Україні / М. А. Лендел, В. П. Мікловда, О. М. Жулканич // Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: Монографія / [В.П.Мікловда, М.А.Лендел, С.С.Слава, С.В.Сембер та ін.] – Ужгород : Карпати, 2006. – 496 с.
  68. Лизанець О. В. Географічна структура зовнішньоторговельної діяльності прикордонного регіону / О. В. Лизанець // Науковий вісник УжНУ. Серія „Економіка”. Вип. № 27. – Ужгород, 2009. – С. 60-64.
  69. Лизанець О. В. Еволюція прикордонного співробітництва регіону / О. В. Лизанець // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, Черкаси, 14-16 квітня 2010 р.: У двох томах / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технолог. ун-т; відп. ред. В. М Яценко. – Черкаси : ЧДТУ, 2010. – Т. II. – С. 67, 68
  70. Лизанець О. В. Еколого-економічні засади розвитку гірських територій регіону в умовах транскордонного співробітництва / В. П. Мікловда, О. В. Лизанець // Економіка промисловості: Науково-практичний журнал. / Інститут економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2009. - С. 201-206.
  71. Лизанець О. В. Європейський досвід транскордонного співробітництва та його вплив на староприкордонні суходільні регіони України / В. П. Мікловда, О. В. Лизанець // Економічні науки. Серія „Економічна теорія та економічна історія”: Зб. наук. пр. Луцький національний технічний університет Випуск 6 (23). Ч. 2; Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф. Герасимчук З. В. – Луцьк, 2009. – С. 41-52.
  72. Лизанець О. В. Єврорегіони в контексті прикордонної співпраці / О. В. Лизанець // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональний розвиток та транскордонне співробітництво : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2010. – Вип. 6 (86). – С. 208-217.

73. Лизанець О. В. Зовнішньоторговельні зв'язки прикордонного регіону за видами економічної діяльності / О. В. Лизанець // Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах: зб. наук. пр./ НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2009. – Вип. 5 (79). – 2009. – С. 418-429.
74. Лизанець О. В. Інструменти управління соціально-економічними процесами в транскордонному співробітництві / О. В. Лизанець, М. А. Кальницька // Науковий вісник УжНУ. Серія „Економіка”. Спецвипуск № 28. – Ч. І. Ужгород, 2009. – С.209-215.
75. Лизанець О. В. Науково-методичні підходи до обґрунтування заходів фінансової допомоги гірським регіонам / О. В. Лизанець // Зб. наук. пр. Уманського державного аграрного університету / Редкол. : А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. – Умань, 2010. – Вип. 73. – Ч. 2 : Економіка. – С. 123-134.
76. Лизанець О. В. Становлення і розвиток прикордонного співробітництва регіону/ О. В. Лизанець // Науковий вісник УжНУ. Серія „Економіка”. Вип. № 30. – Ужгород, 2010 – С. 106-111.
77. Лизанець О. В. Фінансова підтримка гірських територій регіону / О. В. Лизанець // Удосконалення обліку, аналізу, аудиту і звітності у сучасних умовах глобалізаційних процесів у світовій економіці: Матеріали першої міжнародної науково-практичної конференції: Ужгород, 26-28 квітня 2010 р. / М-во освіти і науки України, Ужгородський національний університет; відп. ред. Й. Я. Даньків. – Ужгород : УжНУ, 2010. – С.159-162.
78. Максимова Л. М. Международные экономические отношения : [учеб. пособие] / Л. М. Максимова, И. Я. Носкова. – М. : Банки и биржи : ЮНИТИ, 1995. – 152 с.
79. Мадяр Р. О. Транскордонне економічне співробітництво в умовах глобалізації та європейської інтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.02 „Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / Р. О. Мадяр. – К., 2008. – 20 с.
80. Манівчук Ю.В. Екологічні системи аграрного виробництва в Карпатах / Ю. В. Манівчук. – Ужгород: Закарпаття, 1996. – 276с.
81. Маркс К. Избранные сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс: В 9-ти т. Т. 4. – М. : Политиздат, 1986. – XXII, 681 с.
82. Мітряєва С. І. Виклики та можливості розвитку транскордонного співробітництва в умовах розширення ЄС / С. І. Мітряєва // Регіо-

- нальна політика ЄС після його розширення. Зб. матер. між нар. семінару / за ред. О. С. Власюка та ін. – Ужгород : Ліра, 2004. – 242 с.
83. Мікловда В. П. Агропромислове виробництво регіону в умовах ринкових трансформацій / В. П. Мікловда, М. В. Газуда. – Ужгород : Ліра, 2008. – 224 с.
  84. Мікловда В. П. Ринкова трансформація економіки регіону / В. П. Мікловда. – Ужгород : Карпати, 2000. – 185 с.
  85. Мікула Н. Організаційні та фінансові чинники формування єврорегіонів/ Н. Мікула // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 5. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України/НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Ч.2. – Львів, 2003. – 282 с.
  86. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
  87. Мокринська З.В. Фінансові аспекти транскордонного співробітництва / З.В.Мокринська // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах : Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 11-12 жовт. 2007 р. : У 2-х т. / За ред. В.Й.Лажника і С.В.Федонюка. – Т. 2 : Проблеми розвитку прикордонних територій. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 421 с.
  88. Муніципальне право України / за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фризького. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
  89. На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів : [Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід] / Є. Кіш, О. Вишняков, М. Лендєл та ін.: за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К. : Логос, 2000. – 224 с.
  90. Нариси історії Закарпаття. Том Ш (1946-1991). – Ужгород, 2003. – 648 с.
  91. Наукові звіти Ужгородського відділу Інституту світової економіки міжнародних відносин НАН України за 1980-1990 рр. – 24 друк. арк.
  92. Національна доповідь України про стан виконання положень „Порядку денного на XXI століття” за десятирічний період (1992-2002 рр.). Рада національної безпеки і оборони України. – К. 2002. – 33 с.

93. Панов А. В. Карпатський єврорегіон як міст між Україною і об'єднаною Європою // Правовий статус національних меншин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 28 травня 2003 р., м. Ужгород, Україна. – Ужгород : Ліра, 2003. – С. 129-133.
94. Передрій О. С. Прикордонне співробітництво Закарпатської області із суміжними територіями сусідніх держав (1945-1991) / О. С. Передрій // Нариси історії Закарпаття. Т. III (1946-1991). – Ужгород, 2003. – С. 232-252.
95. Передрій О.С. Міжнародні економічні відносини: [навч. посібник] / О. С. Передрій. – Ужгород, 2005. – 224 с.
96. Передрій О.С. Прикордонне співробітництво Закарпатської області із суміжними територіями сусідніх держав (1945-1990) / Передрій О.С., Студеняк П.Ю., Устич С.І., Дяченко Б.І. // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991). – Ужгород, 2003. – 648 с.
97. Петренко З. Прикордонні регіони як нова форма міжнародної інтеграції / З. Петренко // Економіка України. – 1999. - № 12 (457).
98. План дій „Україна – Європейський Союз. Європейська політика сусідства”, схвалений Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р.
99. Про використання Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів: Указ Президента України від 04.10.94. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
100. Покропивний С. Ф. Підприємництво : стратегія, організація, ефективність : [навч. посіб.] / С. Ф. Покропивний, В. М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 352 с.
101. Поп С.С. Природні ресурси Закарпаття / С.С. Поп. – Ужгород : ТОВ „Спектраль”, 2002. – 296 с.
102. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. - № 12
103. Постанова Верховної Ради України „Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року”//Україна на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів (1991-1995 рр.). У двох книгах. Книга 2. – К.: Юринком Інтер, 1998. – С. 387.
104. Про Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області до 2015 року: Рішення п'ятої сесії Закарпатської обласної ради від 28 грудня 2006 р. № 206, м. Ужгород. – 123 с.

105. Програма дій „Порядок денний на ХХІ століття” Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). – К. : Интелсфера, 2000. – 360 с.
106. Програма дій з подальшого впровадження „Порядку денного на ХХІ століття („РІО+5”). Прийнята на сесії Генеральної Асамблеї ООН. 23-28 червня 1997 р. – К. : Интелсфера. 1997. – 61 с.
107. Програма Сусідства: Угорщина – Словаччина – Україна 2004-2006 / Спільний Технічний Секретаріат VATI Kht. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : interreg@vati.hu Internet: www.interreghsu.com
108. Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, які стосуються міжтериторіального співробітництва (версія українською мовою). – Братислава, 1999.
109. Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : [монографія] / [З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новикова, С. А. Романюк та ін.]; за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
110. Романов В. В. Розвиток та теоретико-методологічні підходи до формування транскордонного співробітництва / В. В. Романов // Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т. – Чернів. торгов.-економ ін-т, 2008. – 492 с.
111. Руденко Л. Г. Роль Українських Карпат у забезпеченні збалансованого розвитку України / Л. Г. Руденко, С. А. Лісовський // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: Зб. наук. пр.). Вип. 6 (62) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2006. – 276 с.
112. Світова економіка: підруч. /А.С.Філіпенко, О.І.Рогач, О.І.Шнирков та ін. – 2-ге вид. стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 582 с.
113. Сембер С. В. Місцеве самоврядування і розвиток транскордонного співробітництва / С. В. Сембер, К. А. Сочка // Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: [монографія] / В. П. Мікловда, М.А. Лендел, С. С. Слава, С. В. Сембер та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., член-кор. НАН України В. П. Мікловди. – Ужгород : Карпати, 2006. – 496 с.

114. Сергієнко Т. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К.: Інститут історії НАН України, 2003. – 20 с.
115. Складковский М.М. История торгово-экономических отношений народов России с Китаем (до 1917 г.) / М. М. Складковский. – М.: Наука, 1974. – 154 с.
116. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова інфраструктура і зовнішньоекономічна діяльність регіонів: Щорічник наук. пр. Випуск V/ НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1998.
117. Стан навколишнього середовища і його вплив на трудові ресурси Закарпатської області/ В.М.Трегобчук, Г.Д.Гуцуляк, Т.Г.Гуцуляк та ін.; за ред. Г.Д.Гуцуляка. – Чернівці: Прут, 2002. – 164с.
118. Статистичний збірник „Регіони України” / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Ч. I. – Київ, 2010. – 367 с.
119. Статистичний збірник „Регіони України” / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Ч. II. – Київ, 2010. – 807 с.
120. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с.
121. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік / Головне управління статистики у Івано-Франківській області; за ред. М.М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2010. – 522 с.
122. Статистичний щорічник Львівської області за 2009 рік / Головне управління статистики у Львівській області; за ред. С. О. Магковського. Ч. I. – Львів, 2010. – 368 с.
123. Статистичний щорічник України за 2000 рік/Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
124. Світова фінансова криза: причини і перебіг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lysty.com.ua/index>.
125. Статистичний щорічник України за 2002 рік/ Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант , 2003. – 662 с.
126. Статистичний щорічник України за 2005 р./Державний комітет статистики України. - К.: Видавництво „Консультант”, 2006. – 575 с.

127. Статистичний щорічник України за 2008 р. / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 566 с.
128. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 566 с.
129. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2009 рік / Головне управління статистики у Чернівецькій області; за ред. А. В. Нотаря. – Чернівці, 2010. – 528 с.
130. Стеченко Д. М. Формування механізмів управління соціально-економічними процесами в євро регіонах / Д. М. Стеченко // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т, – Чернів. торгов.-економ ін-т. 2008. – 492 с.
131. Сторонянська І. З. Перспективні напрями вирішення проблеми соціально-економічного розвитку гірських територій прикордонного регіону / І. З. Сторонянська, С. Л. Шульц // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: Зб. наук. пр.). Вип. 6 (62) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2006. – 276 с.
132. Стратегія транскордонного співробітництва „Карпати 2004-2011”/ Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва „Закарпаття”, 2003. – 47 с.
133. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку/ І. Студенніков //Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України. – К.: Центр Інституту Схід-Захід, Логос, 2000. – 171 с.
134. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль у процесі європейської інтеграції України / І. Студенніков //Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006.
135. Теньков С. О. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України : від 16 січня 2003 р. / Сергій Опанасович Теньков. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 720 с. – (Нормат. док. та комент.).
136. Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 264 с.

137. Тураев В. А. Глобальные вызовы человечеству: учебное пособие / В. А. Тураев. – М. : Логос, 2002. – 192 с.
138. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, ратифікована Законом України № 237/94-ВР від 10.11.1994.
139. Указ Президента України „Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області” від 9 грудня 1998 р. за № 1338/98 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
140. Указ Президента України „Про спеціальну економічну зону „Закарпаття” від 9 грудня 1998 р. за № 1339/98/. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
141. Управление социально-экономическим развитием России: концепции, цели, механизмы / Рук. авт. кол.: Д.С.Львов, А.Г.Поршнев; Гос. ун-т упр., Отделение экономики РАН. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. – 702 с.
142. Устич И.И. Развитие рыночных отношений в приграничном сотрудничестве/ И.И.Устич // Институт социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР: научный доклад. Проблемы развития приграничных экономических отношений СССР с европейскими странами – членами СЭВ. – Вып. 3. – К., 1990. – С. 46-63.
143. Химинець В. В. Екологічні проблеми Закарпаття в контексті концепції сталого розвитку / В. В. Химинець, О. В. Химинець // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. – Рахів, 1998. – Т. 1. – С.189-192.
144. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття / В.В.Химинець. – Ужгород: Карпатська вежа, 2004. – 212 с.
145. Химинець О. В. Проблеми екологічного виховання в школі / О. В. Химинець, В. В. Химинець. – Ужгород, 1995. – 93 с.
146. Чернюк Л.Г. Економіка та розвиток регіонів (областей) України : навч. посіб/ Л.Г.Чернюк, Д.В. Клиновий. – К.: ЦУЛ, 2002. – 644 с.
147. Чубарь О.Г. Досвід функціонування єврорегіонів на території України / О.Г.Чубарь, В.М.Бондаренко// Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: Монографія/ В.П.Мікловда, М.А.Лендел, С.С.Слава, С.В.Сембер та ін. – Ужгород: Карпати, 2006. – 496 с.
148. Чужиков В. Регіональна диверсифікація виробництва / В. Чужиков //Економіка України. – 2002. - № 9. – С. 4-11.

149. Чужиков В. Чеська регіональна модель / В. Чужиков// Економіка України. – 2004. - №. 7.
150. Чужиков В. І. Морські сврорегіони в ЄС : можливості моделювання в Україні / В. І. Чужиков, В. В. Чередниченко// Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т. – Чернів. торгов.-економ ін-т, 2008. – 492 с.
151. Шилепницький П. І. Характеристика інструментів транскордонного співробітництва / П. І. Шилепницький, О. В. Зибарова, Л. В. Вербівська// Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т, – Чернів. торгов.-економ ін-т, 2008. – 492 с.
152. Шманько Г.И. Приграничное сотрудничество социалистических стран: опыт, проблемы, перспективы / Г.И.Шманько, В.С.Будкин, К.Х. Грефс и др. – К.: Наук. думка, 1990. – 17 с.
153. Шманько Г.И. Развитие приграничного сотрудничества стран – членов СЭВ и прямых связей между предприятиями СССР и социалистических стран / Г.И.Шманько, Г.Г.Динис, И.Н.Сюсько, И.И. Устич // Материалы Всесоюзного научного семинара, Ужгород, октябрь 1988. – М., 1989. – 69 с.
154. Шманько Г.И. Региональные аспекты приграничного экономического сотрудничества СССР со странами СЭВ / Г.И.Шманько, И.Н.Сюсько, М.Ю. Пруница и др. // Раздел Ужгородского отдела Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР. – М., 1983. – 190 с.
155. Communication From the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood Policy, COM(2006)726final. – Brussels, 4.12.2006/ - 14 p.
156. Economic Convergence and Divergence in Europe: Growth and Regional Development in an Enlarged European Union. Ed. By G. Tumpel-Gugerell, P. Moosledner. – Cheltenham UK, Northampton MA, USA: Edward Elgar, 2002. – 435 p.
157. Enlarging the European Union. – Luxembourg, Office for official Publications of the EC, 2001. – 28 p.

158. ENPI. Cross-Border Co-operation. Strategy paper 2007-2013. indicative Programme 2007-2010 // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_cross-border_cooperation_strategy_paper_en.pdf.
159. European Neighbourhood & Partnership Instrument Cross-Border Co-operation Strategy Paper 2007-2013 Indicative Programme 2007-2010 // http://ec.europa.eu/europeaid/projects/enpi_cross_border/documents/summary_of_strategy_paper_en.pdf.
160. European Neighbourhood Policy Strategy Paper, COM(2004) 373 final, 12 May 2004 // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf.
161. INTERREG: Європейська рамкова конвенція «Про прикордонне співробітництво між територіальними общинами або властями» (м. Мадрид, 21 травня 1980 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interreg.gov.pl/>
162. International economics payments, exchanges rates, and macropolicy. – 2nd ed. – USA: Irwin, 1995. 288 p.
163. Hudson R. Willians A. Diveded Europe, Sociey and Territory. – London: Sage, 1999. – 315 p.
164. Kaitila V. Accession countries' comparative advantage in the internal market: a trade and factor analysis // BOFIT. DISCUSSION Papers. – 2001. № 3. – 45 p.
165. Keating M. The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. – Cheltenham: Edward Elgar Publishers, 1998. – 242 p.
166. Ljopko V.V. Transborder cooperation in Transkarpathia // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції „Наукова індустрія європейського континенту – 2006”. Т. 2. – Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 66-67.
167. Paving the way for a New Neighbourhood Instrument, COM (2003) 393 final, 1 July 2003 // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com_03_393_en.pdf.
168. Regulation (EC) 1638/2006 of the European Parliament and the of the Council of 24 October 2006, Laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_1310_en.pdf.

169. Rodriguez-Rose A. Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in Western Europe // *Tijdschrift voor Economische en Geografie*. – 1999. – Vol. 90(4). – P. 363-378.
170. Rodrigoz-Pose A. Social Conditions and Economic Performance: The Bond Between Social Structure and Regional Growth in Western Europe// *International Journal of Urban and Regional Research*. – 1998. – № 22(3). – P. 441-459.
171. Rodrigues-Pose A. Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in Western Europe // *Tijdschrift voor Economische en Geografie*. – 1999. – Vol. 90 (4). P. 363-378.
172. Romer D. *Advanced macroeconomics*. – McGraw – Hill Companies: Printed in the USA, 1966. – 540 p.
173. Sarajevs Vadims. Convergence of European transition economies and EU: What do the data show // *BOFIT. DISCUSSION Papers*. – 2001. - № 13. – 40 p.
174. Sodupe, Kepa. The European Union and Inter-regional Cooperation// *Regional and Federal Studies*. 1999. Vol. 9, No 1, pp. 58-81.
175. *Statistical Yearbook*. 44 issue. – New York: United Nations, 2000. - 880 p.
176. *UNCTAD Handbook of Statistics 2000*. New York and Geneva: United Nations, 2000. – 350 p.
177. *Working for the regions. European Union Regional Policy*. – Luxembourg-Brussels: OOEPEC, 2001. – 34 p.

Зміст

Передмова.....	3
Розділ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	7
1.1. Європейський досвід прикордонних зв'язків: етапи та особливості співробітництва.....	7
1.2. Євро регіони в системі прикордонної співпраці	21
1.3. Інструменти та механізми управління соціально-економічними процесами прикордонного співробітництва	37
Висновки до розділу 1.....	49
Розділ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	52
2.1. Еволюція становлення і розвитку прикордонної співпраці регіону	52
2.2. Регіональні особливості зовнішньоекономічної діяльності	69
2.3. Аналіз зовнішньоекономічних зв'язків регіону за видами економічної діяльності	81
2.4. Вплив світової фінансової кризи на зовнішньоторговельну діяльність регіону	107
Висновки до розділу 2.....	116

Розділ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА РЕГІОНУ НА ПЕРСПЕКТИВУ	119
3.1. Пріоритети подальшого удосконалення форм прикордонних економічних зв'язків	119
3.2. Еколого-економічні засади сталого розвитку гірських територій прикордонного регіону	138
3.3. Формування фінансової допомоги гірським територіям прикордонного регіону на перспективу.....	157
3.4. Стратегічні орієнтири розвитку прикордонного економічного співробітництва.....	171
Висновки до розділу 3.....	188
Післямова.....	192
Список використаних джерел.....	210

П–75   **Прикордонне співробітництво: регіональні трансформації і перспективи** / В.П. Мікловда, Л.М. Газуда, Б.І. Дяченко, О.В. Лизанець – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. – 230 с.
ISBN 978-966-2668-09-4

Монографія присвячена дослідженню проблем прикордонного співробітництва, як одного з можливих напрямів розв'язання економічних питань та підвищення життєвого рівня населення прикордонних регіонів. Обґрунтовано теоретичні підходи до становлення і розвитку прикордонної співпраці в контексті трансформаційних процесів. Здійснено аналіз зовнішньоекономічних зв'язків за видами економічної діяльності в розрізі природноекономічних зон регіону. На основі узагальнення європейського досвіду та практики з державного управління соціально-економічними процесами визначено концептуальні засади розвитку прикордонного співробітництва. Розроблено стратегічні орієнтири оптимістичного, помірною та песимістичного сценаріїв економічного розвитку регіону за показником валового регіонального продукту з урахуванням методології Інституту економічного прогнозування НАН України.

Для науковців, викладачів і студентів, спеціалістів економічного й міжнародного спрямування, працівників органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємців.

УДК 339.13:332.123(477.87)
ББК У9(4 Укр-4 Зак) 8

Наукове видання
МІКЛОВДА Василь Петрович
ГАЗУДА Леся Михайлівна
ДЯЧЕНКО Борис Іванович
ЛИЗАНЕЦЬ Олександр Володимирович

**ПРИКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО:
РЕГІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Редактор *Л.І. Серета*
Дизайн, комп'ютерна верстка *Ю.В. Керецман*

Підписано до друку 29.12.2011 р.
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Times.
Друк офс. Ум. друк. арк. 13,36. Обл.-вид. арк. 10,52.
Тираж 300 шт. Замовлення № 52.

Видавництво ФОП Бреза А.Е.
м. Ужгород, вул. Університетська, 21/220. Тел./факс: (0312) 64-37-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4090 від 15.06.2011р.

Друк: ПП Бреза, тел.: 050-43-22-437

